

II. ÉVF. // BUDAPEST, 1929 NOVEMBER HÓ // 7—8. SZÁM
MEGJELENIK ÉVENTE TÍZSZER

HISTORIA

SZERKESZTŐSÉG

HADIMŰZEUMI LAPOK

SZERKESZTI

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL

A M. KIR. HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI

DR. LUKINICH IMRE

EGYETEMI NY. R. TANÁR

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

SZERKESZTI

REXA DEZSÓ

PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

SZERKESZTI

DR. GÁRDONYI ALBERT

SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

MAGYAR MŰEMLÉKEK

SZERKESZTI

DR. SZÖNYI OTTÓ

A MŰEMLÉKEK ORSZ. BIZOTTSÁGA ELŐADÓJA

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20. TELEFON: AUTOMATA 299—92

E L Ő F I Z E T É S I D Í J A K
EGÉSZ ÉVRE 30 P FÉLÉVRE..... 16 P

MINDEN
A LAPRA VONATKOZÓ LEVELEZÉS (KÉZIRAT, REKLAMÁCIÓ, ELŐFIZETÉS STB)
BUDAPEST VI, ANDRÁSSY-ÚT 20 ALÁ CÍMZENDŐ

Lapunk ezen száma 3000 példányban jelent meg.

TARTALOM.

	Oldal
<i>Pestbudai emléklapok</i>	1
<i>Dr. Gárdonyi Albert:</i> A budai országházi terem multja. — <i>Kovács Lajos:</i> Budai nemzetiségi ellentétek a XVIII. században. — <i>Dr. Gárdonyi Albert:</i> A budai színészet kezdetei.	
<i>Magyar műemlékek</i>	7
<i>Dr. Szőnyi Ottó:</i> Ásatások az egri várban. — Leletek a budai helyőrségi templomban. — A visegrádi várrom helyreállítása.	
<i>Családtörténeti lapok</i>	13
<i>Görgey Aladár:</i> A különböző Görgey-nevű családok eredete. — <i>Rexa Dezső:</i> Kérdések és válaszok.	

Mellékletek:

- I. Hadimúzeumi lapok.
- II. Honisme és helytörténet.
- III. Külföldi kapcsolatok.

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK

DR. GÁRDONYI ALBERT SZÉKESFŐVÁROSI FŐLEVÉLTÁROS

A budai országházi terem multja.

Mikor az 1783. december 4-én kelt helytartótanácsi leirat Buda város tanácsát a helytartótanácsnak, kamarának és kúriának Budára történő áthelyezéséről értesítette, egyben az uralkodó azon elhatározását is közölte, hogy az üresen álló budai klarissza-kolostor a kúria székhelyül és országházul fog szolgálni. (Clastrum Clarissarum Budae, quod aliunde vacuum est, pro Curia Regia ac Regnicolari Palatio mox adaptetur. Budai levéltár. Locumt. antiqua 655 sz.). Az épület átalakítására Hillebrandt Ferenc udvari építész kapott megbízást, ki a kúriát az uriutcai, az országházat pedig a sütőutcai homlokzaton helyezte el, mely utóbbi utca innen kezdve az Országház-utca elnevezést viselte. Országházi célokra két termet rendeztek be, melyek nagyobbika a sütőutcai oldalra, kisebbike pedig a hajdani kolostorépület északi szárnyába került. Minthogy azonban II. József uralkodása alatt országgyűlések tartására nem volt kilátás, az üléstermek egyelőre más célokat szolgáltak, amely rendeltetésüket akkor is megtartották, amikor II. József halála után néhány országgyűlést itt tartottak.

Budán a farsangi nagy táncmulatságokat először a Városháza nagytermében tartották, amint ezt a bérlőnek a budavárosi tanácsal 1780. szeptember 25-én kötött szerződése bizonyítja. (Budai levéltár. Régi szerződések, 23. sz.). E szerződés szerint a városházi nagytermet a hozzátartozó három szobával stb. együtt hat esztendő tartamára bérbeadták Paumann János Mihálynak évi 460 frt bér ellenében (den in gemeiner Stadt-Rath-Haus befindlichen Saal, sammt dreyen beiderseits anstossenden Zimmer) azzal, hogy

a farsang tartama alatt ott táncmulatságokat rendezhet, farsang multával azonban köteles a nagytermet a hozzátartozó három szobával együtt a budavárosi tanács rendelkezésére bocsátani.

A városházi bálók akkor szüntek meg, amikor Tuschl Sebestyén 1787. július 11-én a karmelita-templomból átalakított budai színházat évi 1000 frtért bérbevette s ugyanakkor a báltartási jogosítványt is megkapta évi 600 frtért. Ekkor már az ország legfőbb kormányzószervei, a helytartótanács és kamara, Budán tartották székhelyüket s a nagyobb igényű dikaszerűtisztviselők számára nem lett volna megfelelő bálhelyiség a városházi nagyterem; az uralkodó tehát úgy rendelkezett, hogy a táncmulatságok céljaira a visszavonásig az úgynevezett országházi nagyterem használható fel. Tuschl Sebestyén számára a fenti szerződés már ezt a nagytermet biztosította (wird Ihm jetzo zwar mit höchster Begnemmigung erlaubt, solche in dem hiesigen Landhaus-Saal zu halten) s kötelezte a budavárosi tanácsot, hogy a használati jog visszavonása esetén más táncteremről tartozik gondoskodni. Az 1788. november 6-án kötött újabb színházbérleti szerződés csupán annyit változtatott a bérleti feltételeken, hogy a báltartási jogért nem követelt külön bért, az a színházbérlet tartozéka lett. (Budai levéltár. Régi szerződések, 28. sz.)

Ez volt a helyzet még akkor is, mikor Zwoneczek Alajos Ferenc 1832. július 2-án feleségével, báró Döry Annával egyetemben a színházbérletet megkapta. Zwoneczek vállalkozása rövidesen megbukott s mikor 1833 október 30-án a Nemzeti Játékszín igazgatói, t. i. Bartha Já-

nos, Páli Elek, Telepi György és Megyery Károly vették át a bérletet, a báltartási jog nem foglaltatott benn a szerződésben. Újból visszaállított azonban a régi helyzet, mikor 1836. november 18-án ismét német színészek kapták meg a bérletet. (Budai levéltár. Új szerződések, 18.)

Azalatt az idő alatt, amíg a budai színházbérlet magyar színészek kezében volt, a budavárosi tanács más módon hasznosította a báltartási jogot. 1833. november 21-én ugyanis szerződést kötött Fischer Péterrel és feleségével, Huszák Franciskával, melyben a báltartási jogot 502 forintért bére adta. A szerződés szerint a báltartási jog gyakorlására megkapták az országházi nagytermen kívül a kistermet, az étkezőhelyiséget és a ruhatárat teljes felszereléssel egyetemben (übergibt auch rücksichtlich der Festung zu jenem Behuf die beiden Landhaus-Säle mit den dazu gehörigen Garderobe- und Speise-Zimmer) s itt voltak kötelesek a farsangi bálakat megtartani. (Budai levéltár. Új szerződések, 47. szám.)

Az országházi termekkel a budavárosi tanács az előadottak szerint II. József felhatalmazása alapján rendelkezett s csaknem 40 esztendőn háborítatlanul használta azokat anélkül, hogy a használatért valamit fizetett volna. 1823-ban azonban a kamara érvényesíteni kívánta II. József kikötését s a budavárosi tanácsot más tánchelyiség kijelölésére utasította azzal, hogy kötelezettsége teljesítéséig is bért tartozik fizetni az országos alapnak (fundo regnicolari) a terem használatáért. A budavárosi tanács felírt az újabb megterheletés ellen, a kamara azonban hajthatatlan maradt s 1823. május 21-én úgy határozott, hogy sem az újabb tánchelyiség kijelölése, sem a bér fizetése alól nem menthető fel a budavárosi tanács. 1823. július 23-án a budavárosi tanács közvetlenül az uralkodóhoz fordult s hivatkozott a város áldozatkészségére, mellyel a városi színház használatát ingyen

engedte át a vállalkozóknak; hivatkozott a budai polgárság egyetlen jövedelmi forrásának, a bortermelesnek a pesti borkereskedelem miatti hanyatlására (quod concursus in emporio celebri Pestiensis vinorum ex universis regni partibus incredibili plane quantitate adferri solitorum unicum hunc hujatis terreni proventum sufferrat); hivatkozott végül arra, hogy a bálók látogatottsága nagyon megcsappant, mert a táncmulatságokat inkább magánlakásokban szokták tartani s a vízivárosiak a „Fácánhoz“ címzett vendéglőt, a tabániak a „Hét választóhoz“ címzett vendéglőt használják e célra. E beadványnak sem volt foganatja, mert 1823 október 14-én a helytartótanács értesítette a budavárosi tanácsot, hogy az országházi táncterem használata ügyében igyekezzék megállapodásra jutni az illetékes tényezőkkel. (Budai levéltár. Mandata regia, 270. 1823.)

Ennek megfelelően a budavárosi tanács 1823. november 5-én jelentette a nádornak, hogy az országház gondnokával évi 150 forintban állapodott meg, ezt azonban nem bér, hanem a fenntartási költségek megtérítése címén fogja fizetni, mert az országház nem adható bérebe (cum domus regnicolaris in eademque contentae commoditates exarendari nequeunt). Ez a megállapodás 1824 pünkösdjén lépett életbe, amikor t. i. az új színházbérllővel kötött szerződés érvénye kezdődött. (Budai levéltár, 502/1823.)

Meg kell itt jegyeznünk, hogy egyideig a színházbérllőn kívül a karmelita-kolostorból átalakított kaszinó bérllője is jogosítva volt a báltartásra, ez a jogosítvány azonban hamarosan megszűnt. 1787. november 1-én ugyanis a budavárosi tanács Walter Antal vendéglőssel ötesztendei bérleti szerződést kötött, melyben használatra átengedte neki a kaszinó egész földszintjét s többek között egy nagytermet is (einen grossen Spill- und Tanzsaal), melyben a bérllő jogosítva volt hetenként

egyszer táncmulatságokat rendezni (alle Woche an einem Tage einen Baal zu geben) s nem színházi napokon hangversenyeket is adhatott (Musikalische Concerte an Comedienfreyen Tagen). 1790-tól kezdve azonban már új bérlő kezébe került a kaszinó, aki táncmulatságokat és hangversenyeket nem rendezhetett többé. (Budai levéltár. Régi szerződések, 6. sz.)

Az 1867. évi kiegyezés után a belügyminisztérium nyert a hajdani országházban, illetőleg annak úriutcai oldalán elhelyezést, minthogy azonban az itt s a hajdani ferenc-rendi kolostorban rendelkezésre álló helyiségek nem voltak elegendők a hivatalok befogadására, a minisztertanács elhatározta, hogy a nevezett két hajdani kolostorépület közötti 842 négyszögöl terjedelmű üres teret, mely az úriutcai oldalon már be volt építve, szintén felhasználja az épület kibővítésére. Ez a tér az úriutcai oldal beépítése óta csupán beszögellésnek látszott s az ott elhelyezett közkút után Kút-tér nevet viselt. Az 1869. február 6-án tartott budavárosi közgyűlés a legnagyobb készséggel járult hozzá az építkezéshez szükséges közterület átengedéséhez, melynek becsértékét az 1869. február 15-én tartott szépítőbizottmányi ülés 33.686 forintban állapította meg. Az 1869. december 23-i budavárosi közgyűlés a vételárat 15.000 forintra mérsékelte, kikötötte azonban, hogy „a m. k. kormány az országházi termeket és az azokhoz tartozó helyiségeket nemcsak épségben tartja fenn, hanem azokat ugyanazon megállapodások és viszonyok mellett, miként azok 1860-ig fennállottak, de minden díjfizetés nélkül a város használatára átengedi“. (Budai levéltár, 900/1869). Az 1870. május 12-én kelt szerződés ennek megfelelően köttetett meg s a kincstár kötelezte magát, hogy „az országházban létező nagytermet a hozzátartozó mellék helyiségekkel együtt, ha azokra önmagának szüksége nem lesz, Buda városa közönségének esetrelétre farsangi bálókra ingyen át-

engedendi“. (Szerz. I. 18. sz.) Mikor a tervezett építkezések befejezést nyertek, a budavárosi tanács érvényesíteni kívánta az országházi nagyterem használatára vonatkozó jogát s 1873. június 17-én felírt a belügyminisztériumhoz, ahonnan azonban tagadó választ kapott azon indoklással, hogy a kért helyiségekre szükség van.

E miniszteriális elhatározás eredménye lett, hogy 1873-ban a hajdani üléstermek díszes mennyezetét egyszerű vasszerkezetű mennyezetekkel cserélték ki, s a kisebbik üléstermet az 1874-ben szervezett Országos Levéltár, a nagyobbik termet pedig a belügyminisztériumi irattár foglalták el. Ez az állapot addig tartott, míg 1926-ban az Országos Levéltár új palotájába költözött, a belügyminisztériumi irattár pedig más elhelyezést kapott. 1928/29. folyamán aztán Scitovszky Béla belügyminiszter lehetővé tette, hogy az immár üresen álló nagyobbik terem rekonstruáltassék, amit Lechner Jenő építőművész tervei szerint Havas Sándor építési vállalkozó hajtott végre. Most ismét régi fényében áll előttünk a díszes terem, amint azt Szepeszy Sándornak a Magyar Építőművészet folyó évi 5. számában közölt szakavatott leírásából láthatjuk.

Gárdonyi Albert.

Budai nemzetiségi ellentétek a XVIII. századból.

Budán már alapítása óta mindig nagy számban volt német lakosság. Arányuk a többi nemzetiséghez viszonyítva változott ugyan, azonban állandóan ők képezték a többséget. A török hódoltság előtt még a magyarok is jelentős szerepet játszottak a város vezetésében, mikor azonban a török kiűzése után új lakók telepedtek meg Buda falai közt, a németeken kívül csak rácok jöttek nagyobb számban; magyar alig. A budai magyarok és németek egymással szemben való viszonya a török hódítás előtti időben nem volt mindig harmónikus. E korban főleg

a város vezetésében való részese-
désért versengtek egymással és erélyes intézkedések kellettek a keletkezett zavarok elfojtására.

A törökök kiűzése után a Budán tartózkodó magyarok kis számára való tekintettel nem lehetett szó arról, hogy a két nemzetiség, mint ilyen, szembekerüljön egymással. Később azonban a nagy külföldi be-
települések csökkenése után a beszívárgó magyarság is mindig észrevehetőbbé vált s 1763-tól kezdve magyar szószólójuk is volt. A Budára érkező magyarok között volt olyan is, akiben erős ellenszenv élt a németekkel szemben. Ilyen a németekkel szemben tanusított ellenszenv jellemezte Novák Péter chyrurgust, amint ezt a budai polgárok egy része által ellene 1768-ban beadott vádiratból láthatjuk.

Először is azzal vádolták Novákot, hogy nem törődve hivatali esküjével és jóllehet neki magának is vannak gyermekei, kijelentette, hogy a budaiak gyermekei erkölestelenek, haszontalanok, tudatlanok és semmire sem valók, tehát a megüresedett kancellista-állást idegennek kell betölteni; mert ha a budaiak gyermekeit a kancelláriában vagy más hivatalban alkalmazzzák, nem akarnak többé tanulni és egyedül csak házasodásra és más haszontalanságra gondolnak. (Hat... H. Novaek... verlauthen lassen, wie dass all-hiesig-Ofnerische Kinder liederlich-unutz-pure Esel und gar nicht zu brauchen wären, mithin es eine bezwungene Sach seye, dass die dermahlens vacante Kanzelisten Stell mit einem Frembten ersetzt werde, alldieweillen die Ofnerische Söhne, so man sie auch in die Kantzley, oder in ein anderes Amt appliciret, gar nichts lehren wollen, und nur allein auf das Heurathen, und andere Üpigkeiten zu gedeenken pflegen.)

A második vádpontból tűnik ki Novák németellenes érzülete. Ebben ugyanis azt hozzás fel ellene, hogy Novák a külső tanács tagja és törvényszéki ülnök és mint ezen állá-

sok betöltője, pártatlanságot fogadott és megígérte, hogy nemzetiséghez tartozásra való tekintet nélkül csak az igazságra és a közjóra törekszik (aller Partialität abgeschworen, und gelobet hat, wie dass er ohne Rücksicht auf die Nation nichts als was gerecht, und zum Besten des gemeinen Wessen seyn wird, thuen werde...). mégis nem állja a német nemzetet, amelyik a budai adófizetők legnagyobb részét teszi, szidalmazni és csak azon töri a fejét, hogyan nyomhatná el és semmisíthetné meg a németiséget. A panaszosok szerint azt lehet mondani, hogy Novák dühöng a német nemzet és a budai származású gyermekek ellen (...er wüthe wieder die teutsche Nation und hiesige Kinder). A továbbiak folyamán megtudjuk, hogy Novák már régóta keblében hordotta a kígyót, a méreg kiöntését azonban akkorra halasztotta, mikor már megválasztották szószólóvá. Állítólag ugyanis azt mondotta a néhány évvel azelőtt megtartott canonica visitatio alkalmával, hogy kész lenne a budai főplébániának bármely követ kikaparni és hús másikat tenni a helyébe, ha tudná, hogy azt német helyezte oda. A panaszosok szerint Novák ezen második bűne annyival inkább méltó a büntetésre, mert a németek megsértése egyenesen az uralkodó kifejezett akarata és parancsa ellen irányul: „solches... wider den austrücklichen Willen, und Befelen unserer allergnädigsten Landesfürstin streitet; indeme er diese (nemlich die teutsche Nation), welche doch seiner Majestät auf das fleissigste zu vermehren und wegen ihren Wissenschaften und Künsten allergnädigst einzupflanzen suchet, zu verachten, zu tilgen... unterstehet.“

A panasz előadása után hivatkoztak a mellékleten felsorolt tíz budai polgár nevére és bejelentették, hogy ezek hajlandók Novák ellen eskü alatt tanúságot tenni. Végül kérték a tanácsot, hogy fogja pártját a polgárságnak az ilyen támadá-

sokkal szemben és fosszák meg Novákot összes városi tisztségeitől, hogy a jövőben senki se merészelje a nemzetek közötti békét megzavarni. Magán a panaszos levélen nincs névszerinti aláírás; készítője az egész budai polgárságot írta alá.

Buda város tanácsa megejtette ez ügyben a bejelentett tanuk kihallgatását, azonban a vallomásokból kitűnt, hogy Novák nem az egész budai ifjúságot szidta, hanem csak a hivatalban ülőkről nyilatkozott elítélőleg, tehát úgy határoztak, hogy az egész polgárság nem léphet föl vádlóként, hanem a sértetteknek kell elégtételt keresniök. A második vádat a tanács elévültnek tekintette, mert bár meg lehetett állapítani, hogy Novák megtette a németekre sértő kijelentést, de az is kitűnt, hogy az eset óta tizenkét év telt el.

A németek ellen tett kijelentése miatt talán sohasem jelentették volna föl Novákot, ha másirányú nézeteltérésbe nem keveredik a panaszosokkal. Ha ugyanis az 1756-os canonica visitatio alkalmából elhangzott szavait komolyan veszik, azonnal feljelentették volna, 1767-ben pedig megakadályozzák törvényszéki esküdté és a külső tanács tagjává való megválasztását. (Érdekes egyébként az is, hogy két panaszosnak magyarhangzású a neve: Iglai és Veres; egy harmadik panaszosnak, Krammerlaufnak a fia pedig negyedszázad mulva Kalmárfyra változtatta a nevét.) Mikor azonban arra került a sor, hogy a sértettek hatósági úton keressenek elégtételt, azzal is elérhetőbbnek vélték céljukat, Nováknak a tisztségeitől való elmozdítását, ha a múltból is fejére olvassák egy-egy bűnét. Végeredményben Novák szerencsésen megúsza az ügyet, mert közvetlenül az eset után lett magyar szószólóvá s állását 4 éven át megtartotta. Bár úgy látszik, hogy erős magyarézésű ember volt, be kellett látnia, hogy nemzetének előrehaladását a németek szidásával nem szolgálhatja. A nagy feladat, Magyarország fővárosának a megma-

gyarosítása későbbi generációk céltudatos munkájára várt.

Kovács Lajos.

A budai színészet kezdetei.

Perner Félix, kinek kezdeményezésére lett 1773-ban a pesti rondellából állandó színház, Budán már előbb szerepelt. 1769. február 13-án ugyanis bizonyítványt kapott a budavárosi tanácstól, hogy hathetes vendégszereplése alatt kifogástalan magaviseletet tanúsított. A bizonyítványban foglalkozása „Comediant“-nak van megjelölve, aki „mit Aufführung zerschiedener Pantomimen“ kereste meg a kenyerét. (Corr. Mag. ant.) Ugyanilyen bizonyítványt kapott 1774. január 3-án is, de ebben már mint „Impressarius und Directeur einer Comischen Gesellschaft Teutscher Schauspiller“ van megjelölve, kinek társaságában a balettmesternen kívül tanult gyermekek, táncosok, táncosnők és színészek is szerepeltek (mit denen bey sich habenden Balletten-Meister, gelehrten Kindern, Acteurs, Tántzer und Tántzerinnen). Ez utóbbi alkalommal nem csupán pantomimeket adtak elő, hanem vígjátékokat, operákat, operetteket és baletteket is (öffentlich Theatralische Lust und Musicalische Singspiele, Pantomimen, Operetten und Ballets), amiből arra lehet következtetni, hogy a színtársulat elég tekintélyes (Corr. Mag. ant.) volt. Ugyanezzel a társulattal kezdte meg Perner Félix 1774-ben a pesti rondellában a színjátszást s amint a pestvárosi tanácshoz intézett 1774. február 12-i beadványból megállapítható, melyben „teuscher Schauspiller Impressario“-nak nevezte magát, a színjátszási engedély megadásáért lefizetett 50 frton kívül minden egyes előadás után egy aranyat is felajánlott. Budán Perner Félix közvetlen elődje Menninger Fülöp volt, aki 1773. március 4-én kapott a tanácstól engedélyt arra, hogy a bőjt tartama alatt szomorújátékokat mutathasson be a közönségnek (einige

Trauerspiele die Fasten hindurch aufführen zu dürfen). Mindezek csupán időszakos vendégszereplések voltak nemcsak Budán, hanem Pesten is, ahol Perner Félix a színházzá átalakított rondellában egyelőre csupán a Szt. István-napi fő-törvényszéki ülések (auf den St. Stephani Termin) és a hadgyakorlatok (auf das etwa zukunfftige Lager) tartama alatt kívánt fellépni társulatával. Amíg azonban Pesten 1773-tól kezdve ismerjük a színészet hajlékát, addig Budán nem tudunk ilyenre rámutatni.

A budai színészet történetével foglalkozó munkák említik ugyan, hogy a XVIII. században a várbeli Vörös Sünnél tartották a színi előadásokat, de egyik munka sem hoz fel bizonyítékot állításának igazolására. Perczel budai rendőrigazgató 1785. december 26-i rendeletében sikerült olyan forrásra találni, mely a fenti megállapítást kétségtelenné teszi. Megállapítható ebből, hogy a Budán vendégszereplő színészek az Iskola-téren ma is álló „Vörös Sün”-höz címzett épületben játszottak, amely a Fortuna-vendégfogadó meg-

nyitásáig a budai vár egyetlen vendégfogadója volt. A rendőrigazgató hivatkozott rendelete szerint Bulla Károly színigazgató társulata a Vörös Sünnél tartotta színi előadásait (Entrepreneur der Schauspiele am Rothen Igel) s a rendőrség az előadások tartama alatt tűzbiztonsági intézkedések életbeléptetésére kötelezte a budavárosi tanácsot. Ezenfelül két órát is állíttatott a Vörös Sün elé azon célból, hogy a színi előadások alkalmával a kocsik torlódását megakadályozzák (wären zwey Wachter an dem Rothen Igel zu bestellen), tehát a színi előadások látogatottsága elég nagy lehetett. Ezt teljesen érthetővé teszi számunkra azon körülmény, hogy 1784-től kezdve Budán voltak elhelyezve az ország legfőbb kormányhatóságai s a magasabb műveltségű tisztviselői kar szívesen látogatta a színi előadásokat. Ugyanezen meggondolás indította utóbb arra II. József császárt, hogy a karmeliták templomát színházzá alakíttassa át s ezzel a színészet számára Budán állandó hajlékot teremtsen.

Gárdonyi Albert.

MAGYAR MŰEMLEKEK

DR. SZÖNYI OTTÓ A MŰEMLEKEK ORSZ. BIZ. ELŐADÓJA

Ásatások az egri várban. Az egri várban rendezett ásatások ez évi nagyszerű eredményei kötelességünké teszik, hogy azokról beszámoljunk, Tesszük ezt *dr. Pálosi Ervin* egri jogakadémiai tanárnak a Műemlékek Országos Bizottságához intézett jelentésének közlésével, melyet a tanár úr az „*Eger*“ című napilap 1929. szeptember 20. és 22. számaiban publikált „Az egri vár ásatásainak újabb eredményei“ cím alatt. A közlés előtt teljes elismerésünket nyilváníthatjuk *Pálosi* tanár úrnak és fáradságtalan munkatársának, *Pataki Vidor* dr. egri ciszterci gimnáziumi tanár úrnak azért a lelkes munkájukért, melyet a magyar történelem és művészettörténelem egyik jelentős színhelyének, az egri várnak feltárására áldoztak. A jelentés a következő:

I. A *Műemlékek Országos Bizottsága Möller István* műegyetemi tanár és *Szmrecsányi Miklós* ny. miniszteri tanácsos, bizottsági tagok javaslatára 2000 pengő segélyt szavazott meg az egri várban a mult télen kutató árkok által felszínre hozott Szent János-székesegyház romjainak teljes kiásására, 600 pengőt pedig a vár pontos tervrajzának elkészítésére, beleértve a székesegyház kiásott romjainak és a leletek, valamint a kutatóárkok rétegrajzáinak pontos műszaki felvételét is. *Trak Géza* egri polgármester megengedte, hogy az ásatásokkal kapcsolatos műszaki felvételeket *Kiss Károly* és *Hevesy Sándor* városi mérnökök végzhessék.

Budapest székesfővárosnak, az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanácsnak és az Ibusznak 1000—1000 pengős ásatási segélyei, valamint egy ötödik oldalról érkezett segély lehetővé tette az ásatások nagyobb

arányokban való folytatását. Folyó évben az egri várat kölrülbelül 5000 vendég látogatta meg, akiktől belépődíj révén eddig kb. 2000 pengő folyt be. A kereskedelmi miniszter úr által az egri nagy állomás feltöltésére engedélyezett 1500 pengő hitelből 600 pengő folyt be az ásatás javára, a föld és törmelék kitermelése és vagonbarakása fejében a MÁV igazgatóságának *Hedry Lőrinc* főispán úr közbenjárására 1927-ben kiadott rendelete folytán. Ezekkel az összegekkel sikerült az iparvágány környékét nagy részben planirozni és 763 m³ földet elszállítani.

Még a tavasszal megkezdődött a vár Rozgonyi-bástyájának kitakarítása, ahonnan eddig körülbelül 1200 m³ földet és törmeléket távolítottak el és 68 m³ építésre alkalmas követ termeltünk ki.

Rozgonyi-bástyának nevezzük azt a bástyát, amelynek falán egy kis harang látható. Ez valószínűleg a tulajdonképeni *Szép-bástya*, melyet 1440 táján építtetett *Rozgonyi Simon* egri püspök. A *Kálvária-domb* alatt lévő toronynak az 1570. térképeken t. i. még nyoma sincs. Erről bővebben később. Az ágyúk használatának elterjedésével a tornyok veszélyessé váltak a védőkre, mert könnyen rájuk omolhattak az ostromok idején és azért a XV. század vége felé a tornyokat lebontották a várfalak szintjéig, hogy az ágyúk felállítására alkalmas teret is nyerjenek; a tornyok belsejét földdel tömték meg.

A Rozgonyi-bástyát azonban nem töltötték fel azért sem egyszerre, mert belőle indul ki a vár földalatti *teremhálózata* két irányban, északkelet és kelet felé, amelyhez azután a hosszú, földalatti közlekedési *folyosóhálózat* kapcsolódott a *Bolyki-*

és *Bebek-bástyák* keleti fala mentén épült két földalatti *vízvezetékrendszerrel*. Ezek részbeni kitisztítása után *Pataki Vidor* dr. megoldotta az eleinte érthetetlennek látszó építkezések technikai részét. A földalatti vízvezeték éppoly zseniális, amilyen egyszerű is és amellettt állandóan friss vizet szállított a várórségnek, anélkül, hogy az ellenségnek sejtelme lehetett volna a vízvezetékéről, vagy ha kémei útján értesült is róluk, nem tudott hozzájuk férni.

A keleti várfal mentén húzódott a vízzel telt *várárok* is, melynek lejtése e helyen elég nagy volt észak-déli irányban, míg a várfalba beépített folyosók lejtése alig tért el a vízszintestől. A *Bolyki-bástya* alatti folyosó északi végét nyitva hagyták és előtte és fölötté több méter vastag homoréteget raktak le. A várárok vize ezen a homokrétégen át beszűrődött a folyosó nyitott végén és meggyúlt két ciszternában. A fölösleges vizet vörösfenyő-csővön, mely a folyosó padlójába volt befalazva, levezették a Bolyki-bástya déli végében levő ciszternába, ahonnan a fölösleges víz visszafolyt a várárokba egy csorgókúton át, amelyet a törökök is átépítettek. Padlóját és falait egy vízhatlan masszával vonták be, a mai tökéletes tömítő és szigetelő anyagok őseivel. A csorgókút a földalatti folyosó nyhe lejtése következtében már a várárok fölött volt, ami lehetővé tette a fölös víz levezetését, de egyszerűs mind állandó friss vizet biztosított a várórségnek.

A *Bebek-bástya* melletti vízvezeték analóg elvek alapján épült, azzal a különbséggel, hogy itt a vízgüjtő és vezetőfolyosó a várfalon kívül épült művészileg faragott és hajszálpontosan összeépített kövekből. Ez a vezeték a várfal mellé, a föld alatt épült, 6×20 m-es teremben végződött. Ez a terem azáltal vívta ki a mai mérnökök bámulatát, hogy mennyezete 6 méteres szélessége dacára minden pillér és boltozat nélkül épített vízszintes fal. A fölösleges víz itt a

várfalba épített kis nyíláson át beömlött a folyosóba és annak fenekén, mely itt erősen lejt, a volt Gallasy-ház felé, ide folyt be az Eger-patak felé. Ez a vízgüjtő és vezető csatorna körülbelül 100 m hosszú és két széles akna vezet belőle fölfelé, eddig nem ismert termekbe, amelyekbe azonban eddig nem tudtunk sehonnan sem bejutni.

A téli és nyári ásatások folyamán a Szent János-székesegyház területéről 495 m³ földet és törmelékét ástunk ki a két kutatóárok révén, amelyet a várfalon kellett leönteni, ott újra felrakni és a Perényi-utcába föltaliciskázni. A rendetlen, hepehupás és különböző lejtőkkel tarkított Perényi-utca 200 m hosszúságban 11 méter széles, nyhe lejtésű úttá változott át. Most már csak a vaspálya felé eső lejtők gyepezése volna hátra, mert a záporosók enélkül széles árkokat vájnéanak a lejtőn, a dudva és gaz rútfáná el a terepet. A vasúti iparvágány megépítése óta a Szent János-székesegyház területéről eddig 800 m³ földet sikerült Eger vasúti főállomásának feltöltésére szállítani.

II. A *Rozgonyi-bástya*. Előre kell bocsátani, hogy nincs abszolút értékű bizonyítékunk eddig arra vonatkozólag, hogy a haranggal megjelölt régi bástya tényleg a Rozgonyi Simon által épített *Szép-bástya*. A vár összes bástyái öt évszázadon át folytonos átépítés alatt állottak. A régi bástyákat hol átépítették, hol lerombolták és mellettük építettek újakat és elnevezésük is folyton változott. *Pataki Vidor* dr. átnézte már az összes rendelkezésre álló történelmi kútfőket, de alig akadt a vár építésére vonatkozó egy-két határozott adatra. Ha van is építkezésszóló, hiányzanak évszámok, de hiányzik az épített objektum leírása, helymegjelölése is. Az egeri vár egyes részeinek kormeghatározása sokkal nehezebb feladat lesz, mint volt a vajdahunyadi vár építkezéseinek kormeghatározása.

A tavasszal és a nyár folyamán sikerült az általam Rozgonyi-bástyá-

nak vélt hatalmas, ötszögletű torony belsejét kitakarítani, körülbelül 1200 köbméter föld elszállításával. Jelenleg a kiásással a lőrések alatti taposott kőporrétegig haladtunk. Próbaásást kell azonban még végezniük aziránt, nem volt-e a toronynak még egy emelete, illetőleg pincerésze is. Egy helyen ugyanis a bástya talaja a lőrés szintje alatt gyermekkarvastagságú vízsugarat huzamos időn át elnyelt egy zápor alkalmával.

A Rozgonyi-bástya kormeghatározásánál kiinduló pontul egy, a néhai *Soós Elemér* ezredes által kéziratából használatra átengedett térkép szolgált. Sajnos, a kéziratból nem volt megállapítható, hogy ez a vártérkép honnan került elő, sem az, hogy ki és mikor készítette. Csak annyi bizonyos, hogy közvetlen az 1552. évi ostrom utáni évtizedekben készült, esetleg 1570 körül. Ez a térkép a Szent János-székesegyházat már mint kettémetszett esonkot ábrázolja, vagyis már feltűnteti *Perényi Péter* várépítő munkáját, amelynek a nagyszerű székesegyház áldozatul esett. E térkép nélkül is meg lehetett már állapítani, hogy a Rozgonyi-bástya régebbi, mint a Sötét-kapuhoz csatlakozó *kazamatarendszer*, mely a székesegyház részbeni lerombolása után épült. Falaiba ugyanis számos, a székesegyházból származó faragott és festett kő van beépítve. Ezek a kazamaták nekitámaszkodnak a Rozgonyi-bástya északkeleti falának, úgy hogy az ottani lőrések most belenyúlnak a kazamatákba. Ezek a lőrések belső végükön hatalmas kőlapokkal 40 cm nyílással szűkítették, éppúgy, mint a városra néző lőrések. Miután a lőrések alakja kormeghatározó lehet az egész bástyára, az alapos műszaki vizsgálat feladata lesz eldönteni, hogy a lőrések eredeti alakjával állunk-e szemben, vagy csak későbbi átépítéssel.

Annyi azonban már most is bizonyos, hogy ha átépítés történt is, az régebbi a XVII. századnál. Kormeghatározás szempontjából talán

döntő lesz még az a tény is, hogy az 1570 körüli Soós-féle térképen feltüntetett várfal, mely kiindul a Rozgonyi-bástyánál, áthalad keleti irányban a várárkon, körülveszi az egész Sánedombot és a Bolyki-bástyánál tér vissza a várhoz, keresztülhalad a Rozgonyi-bástya délkeleti falán, mely ezen a részen a régebbinek látszó falhoz támaszkodik.

Az apróbb leletek nagyobb tömegén: régebbi és új cserepek, katonapipák, vasszerszámok, öt régi pénzen, török sírköveken, a székesegyházhoz tartozó faragott köveken, a Rozgonyi-tornyon volt XV—XVI. századbéli kapu- és ablakbetéteken kívül itt került elő egy XV. vagy XVI. századbéli, egyenes, szép markolattal bíró kard és egy XVII. század legelejéről való fedeles és füles ezüstkupa, ékített felületén aranyozva. Oldalán perzsa ornamentikájú, igen finom kiveretű trébelés van. A kupában egy szintén a XVII. század legelejéről való hajtű volt, gyöngyökkel, granáttal és egy harmadik féldrágakövel díszített, áttört művi fejjel, azonkívül egy Mátyás-korabeli ezüstpénz és 16 darab török pénz is volt benne, amelyek kormeghatározásán most dolgozik önzetlen segítőtársam, *Pataki*. A székesegyház ásatásával elért eredményekről egy-két hét múlva tudunk kimerítő beszámolóval szolgálni, mert egyes részletek tekintetében még a leghivatottabb szakemberek sem látnak jelenleg tisztán.

Eddig terjed *Pálosi* tanár úrnak beszámolója az egri várbeli ásatások eredményeiről. A hozzáférhetőkké tett kazamaták, kettős csigalépcsők és nagyszabású földalatti termek máris nagy érdeklődést keltettek a közönség körében, amint a látogatók számának folytonos emelkedéséből kitetszik. A régi Szent János-székesegyház kiásásának eredményeit pedig a tudományos világ figyeli, mert a hazai művészettörténet egyik homályos lapjának megvilágítását várja azoktól.

Leletek a budai helyőrségi templomban.

Október elején nagy ásások folytak a budai helyőrségi templomban. A bevezetendő központi fűtés árkaít ásták meg. A templom hajójának hossz- tengelyében ázott árok közvetlenül a szentély előtt egy sírba ütközött. Mikor a falazott sírládát felbontották és körülötte tovább ástak, kitűnt, hogy ez a sírláda egy kriptafolyosónak nyugati rövidebb falába volt beillesztve. A folyosó a szentély alá nyúlik. Oldalfalai elé építették annak idején a sírládasorokat egymás fölé, úgy, amint ezt hazánk igen sok templomi kriptájában látjuk. A sírládák elülső zárófalai egyesülten úgy hatnak, mintha a kriptafolyosó oldalfalai lennének. Ezekre vannak felfestve a halottak nevei. A folyosó természetesen be van boltozva. Ez az elrendezés olyan típikusan XVIII. századbéli és hozzá még az egyik falkoporsónak födelén olyan jellegzetes Louis sciza díszítmények voltak felfestve, hogy nagyon csodálkozunk kell azokon a lelkesedő embereken, akik ebben a kriptában középkori temetkezőhelyet láttak és benne megtalálni remélték III. Endre király sírját. Szerzetesi templom lévén ez a templom a XVIII. században, a kriptában az elhunyt szerzeteseknek és azoknak a budaiaknak holttetemeit lehet csak keresni, akiknek ide való temetkezését megengedték. Az ilyen szentélypadló alatti kriptáknak a lejárata rendszeren a folyosó nyugati végén, ha pedig a templom nincs keletelve, akkor a hajó irányába eső végén szokott lenni. A padlóba egy négyszögű, vagy téglalap alakú nyílás van belevágva, mely a lépcsőhöz vezet. A nyílás fölé egy kőlap van fektetve, melynek felemelése végett karikákat alkalmaznak rája. Néha valamiféle kegyeshangú felirat is van a kőbe belevésve. Csak temetkezéskor emelték fel. Itt is ilyen volt az elrendezés. A kőlap lefektetésére szolgáló korong még most is megvan a padló alatt. Ezeket a templomi kriptákat jobbra a múlt század het-

venes éveiben falazták be végleg, mikor az egészségügyi törvény rendelkezései következtében használatuk a legtöbb helyen megszűnt. Ekkor a lejárati nyílásra fektetett kőlapot is eltávolították s a nyílás befalazása után a templom többi padlókövezetéhez hasonlóan burkolták, vagyis a kriptát valósággal eltüntették a szemek elől.

A nem sok jelentőséggel bíró kriptánál nevezetesebb lelet is akadt a templomban. Hajójának déli oldalán, a hajóhoz épített középső kápolnafülke előtt egy falrészlet került elő árokásás közben, mely falrészlethez két lépcsőfok csatlakozik nyugat felé és ezeket ismét nyugat felé egy pillérszerű építmény szegélyezi, amelynek profiljairól világosan látható, hogy egy kapubéletnek alsó része. Vagyis ez volt a mai templom valamelyik ősének déli kapuja. Hogy pedig melyik őseről van szó, azt a lelet formái mutatják. Az elsőről, a IV. Béla király korában épült egyhajós templomról. A formák még románosak (átmenetiek), tehát megfelelnek e kornak, lévén hazánkban e stílusnak élettartama hosszabb, mint a külföldön. Ez a lelet arról is beszél, hogy az első, e helyen épült templom keskenyebb volt, mint a mai. Hosszát azonban már nem lehet megállapítani. Már akkor is lefelé kellett zönni a templomba, a külső térszint magasabb volt a templom padlószintjénél. Idők folyamán ez a nivókülönbség a feltöltődés következtében még fokozódott.

A XV. században átépítették a templomot. Háromhajóssá lett; szentélyét meghosszabbították és szögletes záradékkal látták el, ha ugyan az első szentélyzáradék is nem volt szögletes a félköríves helyett, mint például Zsámbékon. A középhajó nyugati végébe alul négyszögű, feljebb a nyolcszögbe átmenő tornyot építettek, melynek alsó része előcsarnokul szolgált. Ez szépen van boltozva. A csillagboltozatnak bordái és a hajóba, de a torony mellé

északról és délről hozzátoldott kápolnába is vezető csücsíves ajtónyílásoknak keretei már a késői gótika metszeteivel és tagozásaival bírnak. A toronyba való feljárat az ahhoz északról hozzáépített lépcsőházból volt, melynek az egykori lépcső emelkedését követő boltozásából egy elfalazott részletet most bontottak ki. A gótikus hármashajó a budai vár ostromai alkalmával elpusztult, a szentélynek alaprajza ma is fennáll a toronnyal együtt. A szentély boltozása azonban a barokk átépítés korából való, mely a török hódoltság megszűnése után következett be. Ekkor alapították meg a mai templom hajójának diszpozícióját, mely a közismert barokk-séma szerint alakul. A magasabbra kiemelkedő hajó két hosszoldala mellé a hajónál alacsonyabb kápolnasorokat építettek, szinte azt mondhatnánk, ez olyan barokk-bazilika, melynek mellék-hajóit a pillérekből kiinduló és a külső falig menő közfalakkal több kápolnára osztották. Egy ilyen barokk-pillérnek (a szentélytől nyugat felé a második) alapjához felhasználták a gótikus hajó egy pillérlábtöredékét, de felfordítva falazták be az alapba. Ez is most lett láthatóvá az ásások alkalmával.

Ezek azok a leletek, amelyek a templom három építési korszakát megvilágították. A többi jelentéktelen apróság. Egy 56 cm hosszú vörös márványlaptöredék azért érdemel figyelmet, mert egy címervésésetől egy egyszarvúnak feje és egyik ugrólába látható rajta. Bizonyára egy sírkő maradványa. Gótikus bordatöredékek, egy boltozati zárókő és kisalakú középkori téglák, nemkülönben a téglatörmelékes habarcs a IV. Béla-korabeli déli kapu falrészletéből egészítik ki csekély mértékben azt a képet, melyet a helyőrségi templom középkori előediről alkothatunk. A déli kapu maradványát és a pillérbe falazott gótikus kőfaragvány-részletet az érdeklődők részére hozzáférhetővé és láthatóvá tesszik csapóajtós aknák útján.

A visegrádi várrom helyreállítása. Közöltük, hogy a visegrádi várromot a műemléki szempontokon túlmenően restaurálatni kívánja a kultuszminiszter úr. Ez a restaurálás még nem kezdődött meg, részint a munkálatokra alkalmas időszak lejártja miatt, részint a restaurálás általános tervének hiánya miatt. A tél folyamán *Schulek János*, a helyreállítással megbízott építész megkészíti a tervet, azt a Műemlékek Országos Bizottsága megbírálja és aztán a miniszter úr elé terjeszti jóváhagyás végett. A Salamon-toronynál azonban a kedvező őszi időben tovább folyt a leomlással fenyegető falnak kijavítása és eljutott a fal legfelső rétegéig. A faljavítás befejezése után a torony felső részén egykor körülfutó gyilokjáró-folyosó megépítésére kerül a sor, azaz hogy egyelőre csak egy része fog megépülni a gyilokjárónak. Ennek megközelíthetése végett a torony felső betonfedeléről, mely egyúttal a torony kilátóhelyének padlójául is szolgál, lejárati lépcsőzetet kell vezetni. Schulek építész két lépcsőzetet tervezett. A tervezetet október 22-én egy, szakértőkből álló bizottság (Varjú Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi osztályának igazgatója, dr. Tóth Zoltán, ugyanannak öre, dr. Lux Kálmán építész, dr. Lechner Jenő építész-tanár, dr. Szőnyi Ottó, a Műemlékek Orsz. Bizottságának előadója és dr. Schneller Vilmos, annak titkára) a helyszínén vizsgálta meg és egyik lépcsőzetnek elhagyása mellett döntött. Ez a lépcsőzet eredetileg nem volt meg a toronyon s azért csak addig fog tartani, míg a gyilokjárót köröskörül ki nem építik és az eredeti lejárókat ismét fel nem használhatják. A bizottság ez alkalommal szemügyre vette az újságírók visegrádi üdülőhelyének területén még a kilencvenes években megejtett ásatásokból előkerült érdekes kőfaragványokat, amelyek jobbára egy középkori kolostorhoz tartoztak. Különösen megcsodálta a kolostor egykori keresztfolyosójából

származó, gyönyörű román motívumokkal díszített három vállkövet, amelyek most betonoszlopok tetejére vannak felrakva a kertben. Két nagy halomban gótikus kőfaragvány-töredékeket: boltozati zárókövet és bordákat, nemkülönbén felíratos római sírköveket talált a bizottság. Múzeumban, talán a visegrádi vármúzeumban volna a helyük.

A mátraverebélyi róm. kath. templom restaurálása *Lácza Fritsz Oszkár* építész irányítása mellett befejeződött és ezzel megmenekült ez a kiváló műemlék az elpusztulástól. Már több mint egy évtizede, hogy tetejét kikezdte az időjárás és a múlt évi március 5-én leégett rozoga tető. Nem lehetett tovább halasztani a helyreállítást. A háromhajós, gótikusnak épült, de később barokk boltozatokkal ellátott, toronynélküli templom rendkívül érdekes, kőből faragott XIV. századbéli papi ülőpadot és ennek régebbi elődjét, továbbá Verebély Péter György vicevajda és a templom alapítójának sírkövét 1403-ból és zsádányi és törökszentmiklósi Almásy Antalné szül. pázmáncsi Kempelen Mária Terézia csillagkeresztes hölgynek sírkövét 1823-ból és hat éves fiúknak, Antonius Piusnak sír-

kövét 1804-ből, és egy XVII. századi kőszószeget rejt magában. A sekrestyének gótikus boltozati konzolfaragványai, a déli kapunak még az eredeti színezés nyomaival bíró, gótikus kőfaragványai és az északi oldalon levő mór műves kerek ablak már régen kivívták a műtörténészek érdeklődését. A restaurálás új tetőt rakott a templomra és arra huszártornyot helyezett, a támpillérek köveit szabadon hagyta, a kövek hézagait cementes vakolattal bekente és a falak felületét újravakolta, a templom körül a nedveséget okozó partot leásta.

Az egri minaré, mely a hazánkban fennmaradt három török torony között (Pécs, Érd) a legmagasabb és legdíszesebb, néhány évtizeddel ezelőtt olyan restauráláson esett át, amely nem mindenben egyezik a műemlékvédelem világszerte elfogadott elveivel. A lábazatára, a kimállott kőrészek pótlása gyanánt, cementet kentek rá, amely most felcserepesedett és elcsúfítja a remek kőépítményt. A Műemlékek Országos Bizottsága *Möller István* műegyetemi tanár szakavatott vezetése mellett a közeljövőben helyreállítatja a minarét.

Szőnyi Ottó dr.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK

REXA DEZSŐ PEST VÁRMEGYE FŐLEVÉLTÁRNOKA

A különböző Görgey-nevű családok eredete.

Gyakran ad félreértésekre okot, hogy egymással semmiféle kapcsolatban nem levő családok azonos nevet viselvén, egyesek sokszor teljes jóhiszeműséggel tévesen tartatnak egészen más eredetű, de hasonlónevű család leszármazottainak.

Így van ez a különböző *Görgey*-családokkal is. Nem érdektelen tehát, ha azoknak eredetét az eddigi kutatások alapján ismertetjük — a helyszüke miatt nem közölhető terjedelmes genealógiai táblák helyett — az egyes családok ágainak vagy ismertebb élő tagjainak felsorolásával.

I. Görgői és Topporezi Görgey.

Címerük: kék pajzsban gyökerestől kitépített fát haránt helyzetben tartó s hármashalomból kiemelkedő szemközt fordult fél vadember (vagy a hármashalomból álló egész alak) fején és lágyékán tölgyfalombkoszorúval; sisakdísz: a pajzsalak öt vagy kilencágú koronán; takarók: kék—ezüst, vörös—arany.

Első ősük: *Dux Rainholdus (I.) comes de Gargow Saxoniensis*, a Szepességre II. Géza király alatt megindult tömeges szász telepítés vezetője. Hagyomány szerint thüringiai lovag, aki a XII. század 70-es éveiben III. Béla királytól kap földterületet adományba. Ezen I. Arnold utódai folytatták a telepítés munkáját és a Szepesség első szántatói és kormányzói voltak. A szepesi szász városok provinciájának comesei lesznek és maradnak e városok elzalogosításáig. Állandóan magas megyei tisztségeket viseltek, így közülök 3 főispán, 26 alispán,

23 táblabíró és 17 követ, illetve országgyűlési képviselő volt. Birtokadományokat csakis Árpád-házi királyainktól nyertek. II. Jordán comes 1256-ban kapott telepítési munkája jutalmául egy, a Tátra és Semene között fekvő erdőt, (amely területen később Toppore épült) és pallosjogot; 1278-ban pedig fia, Illés comes, miután magát Lubló és Sáros várak ostrománál kitüntette, „testvéreivel együtt bőségesen ontva vérét”, nyerte IV. László királytól Görgő (Garg, Gyrgow, Gergew, Gorgou) falut, melyről nevüket vették. Ezen adományért fizetendő évi egy arany forint adó alól Róbert Károly menti fel őket a rozgonyi csata után, amikor V. Jordán comes hősi halált halt. Toppore és Görgő a két törzság lakóhelye. Detrikus 1263-ban adományul kapja Palocsa várát, ezt 1294-ben elcseréli Svábócért és megalapítója lesz a svábóci ágak s őse a Svábóczi és Tótfalvi *Sváby*-családnak. Görgey Imre, Bereg megye alispánja feleségével, Herhei Béczy Máriaival (kinek anyja Pelejtey Erzsébet volt) kapja hozományul Pelejte zemplénmegyei községet és a XVII. század végén megalapítja a pelejtei ágat.

Jelenleg a topporeci ágból Artúr (†) tábornok, Kornél (†) altábornagy és főrend, Ármin (†) 1848/49-i honvédezredes, Gida (†) osztálytanácsos; a görgői ágból Béla (†) országgyűlési képviselő és Jordán (†) Szepes megye árvászéki elnöke, — a pelejtei ágból Károly (†) táblabíró gyermekei, illetve leszármazottai élnek.

Leszármazási táblázataikat lásd Görgey Albert „*A Görgey- és*

Sváby-nemzetség történetéből“ (1909) c. munkájában és a Daróczy-féle „*Nemesi Évkönyv*“ 1925—26. kötetében.

Címeradományról az adománylevelek nem szólnak, így valószínű, hogy címerüket, a „fanyűvő vadember“-t a telepítés emlékére maguk választották. A szász comesség emléke a közhit szerint az évszázadokon át viselt kilencágú korona. Vallásuk ág. ev. és róm. kath.

II. Görgey alias Bartók.

Címerük: kék mezőben hármás domb középsőjéből kinövő szarvas; sisakdísz: két szarvasagancs között merőlegesen álló kar, markában koszorú. Takarók: kék—arany, vörös—ezüst (Görgey János Torna m. alispánjának pecsétjéről. Orsz. ltr. Post adv. 1719. Fasc. 50. Nr. 99. Daróczy Zoltán szíves közlése.)

A család őse: *Bartók János*, aki a tornamegyei Görgeőn lakott s ezért vette fel a Görgei nevet. Görgey alias Bartók János testvéreivel, Márton, Mihály, István, Kata, Orsolya és Annával együtt II. Mátyás királytól 1618. ápr. 20-án címeres nemeslevelet kapott. Torna megye kihirdette 1619. aug. 3-án. Leszármazóik Borsod megyébe kerültek, ugyanis a nemességszerző özvegye, Petőffy Ilona és vele Imre s Ádám nevű gyermekei Wesselényi nádortól Felsőnyáradon örökaron birtokot vettek és odaköltöztek. Az adásvételi szerződést az egri káptalan előtt kötötték (l. Jászói konvent XII. k. G. Fasc. 2. Nr. 30.) és a birtokba 1665-ben iktatták be őket (l. Borsodm. ltr. Acta non protocollata I. Fasc. 1. Nr. 26.). Petőffy Ilona Szögligeten 1672. márc. 5-én kelt végrendeletében görgői, szögligeti, szini, dobódéli, perkupai és felsőnyáradai birtokairól intézkedik. A családnak két ága van: a felsőnyáradai és a tiszadobi ág. Előbbiből származik dr. Görgey Sándor ny. kir. kúriai bíró, utóbbiból dr. Görgey Márton Hajdu megye tisztii főorvosa. A család teljes leszármazását közöltem a

Daróczy-féle „*Nemesi Évkönyv*“ 1927—28. kötetében. Vallásuk: ev. ref.

III. Görgői Görgey.

Címerük: hármás halmon jobbában buzogányt tartó oroszlán; sisakdísz: u. a.; takarók: kék—arany, vörös—ezüst.

II. Ferdinánd király 1625. máj. 20-án *Görgey* Miklósnak címeres nemeslevelet adományoz, melyet Zemplén megye 1745. jan. 5-én hirdetett ki. Miklós unokái, István és György részére a megye 1745. febr. 5-én ad ki nemesi bizonyítványt. (Zemplénm. ltr. Fasc. Nob. 21. Nr. 385.) Leszármazóik Tállyán és Szomotoron éltek, majd később Temes megyébe kerültek. A temesi ág leszármazását Lendvay közölte („*Nemes családok Temesmegyében*“, II. k. 147—8. l.). E családból származott *Görgey Gyula* (†), volt országgyűlési képviselő, a lippa-radnai ref. egyház főgondnoka. A család vallása: ev. ref. A görgői előnevet használták.

IV. Görgey alias Végh.

Címerük: Vágott pajzsban földgömb, hold és pajzs; sisakdísz: növekvő lovas; takarók: kék—ezüst, vörös—ezüst.

II. Ferdinánd Király 1627. jún. 1-én *Görgey alias Végh* Miklósnak, feleségének, Katának és János s István testvéreinek címeres nemeslevelet adományoz. Kihirdettetett Göncön 1628. jan. 1-én (l. Abaújm. ltr. nemesi iratok, 933.). A család Göncön és 1644-től Alsóvadászon lakik. Vallása: ev. ref.

V. Görgey.

Címerük: szőlőgerezd; sisakdísz: kar karddal, melyre török fej van tűzve; takarók:

Ma is Abaúj megyében lakó, ismeretlen eredetű család. Első ismert tagja: *Görgey János* léhi pap, kinek fia Sámuel, alszolgabíró (l. Abaújm. ltr. nemesi iratok, 1749.

Nr. 173.). Utóbbinak Ferenc nevű unokájától ered a ma élő ág.

E családból származnak: Göncön lakó kisbirtokosok, továbbá Görgey János szujtai ref. lelkész, abaúj-megyei egyházi tanácsbíró, Görgey Mihály nf.-főhadnagy, németbolyi (Baranya megye) gazdasági intéző és Görgey botpaládi (Szatmár megye) tanító. Vallásuk: ev. ref.

VI. Görgey [alias Pap alias Tóth].

E család kettős névváltoztatással jutott a Görgey névhez. Őse váradi *Tóth* Mihály, aki Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelemtől 1607. dec. 26-án nyert címeres nemeslevelet. Ezt Bihar megye 1647. dec. 11-én hirdette ki.

Szatmár megye 1762-ben igazolja nemességét *Tóth* Mihály egyenes leszármazottjának, *Pap alias Görgey* Istvánnak, *Pap György* fiának, a majtényi pap unokájának („ac ideo *Pap cognominatus, potius autem Görgey dicendus, ... ubi producens recognoscitur in 3-a linea esse sanguine iunctus, eo cognomenque Görgey esse maternum.*“ (Szatmárm. ltr. 1762. nemesi igazolás, Gönc, pag. 705. Nr. 1032.)

Leszármazóik Szatmár megyében élnek, így Görgey József nagykarolyi gyógyszerész.

VII. Görgey.

Ismeretlen eredetű tokaji család. Első ismert tagja *Görgey* József (szül. 1758., † Tokaj 1831.). A család nemessége valószínű. Ugyanis — mint azt az anyakönyvek igazolják — már régen Tokajban laktak, mégis sem az 1774-évi „Urbariom“-ban, a kincstári jobbágyok névjegyzékében, sem az 1794. évi „Dicastalis Conscriptio“-ban egyetlen Görgey

nevű adófizetőt nem találunk, jeleül annak, hogy nemes előjogú család volt, adóval nem terhelve.

Valamelyik előde Tállyáról vagy Szomotorról (I. III. Görgey-család) vetődhetett Tokajba. Ezt a benyomást meríthetjük a Zemplén megye levéltárában fekvő iratesomókból. (Fasc. Jur. „Görgey-ügyek“. Nr. 178—197.)

Leszármazóik később Nyíregyházán, jelenleg leginkább Hajdu megyében élnek. Vallásuk: róm. kath. Közülük származik dr. Görgey István budapesti igazgató-tanító és Görgey Alajos debreceni törvénytudó igazgató.

VIII. Görgey alias Gregory.

A család első ismert tagja *Gregory* János, 1786—1802-ig a nógrád-megyei Szügyön ref. tanító volt. Talán fia ennek „*Görgey alias Gregory* Sámuel“ táblai jegyző, kinek hiányos címerpecsétű teljes aláírását találjuk Pest megye levéltárában 1804-ből (Polgári perek, Fasc. 138. Nr. 12).

Gregory János valószínűleg azonos a Görgeyvel, aki családi hagyomány szerint a XVIII. század vége felé vallási üldöztetés következtében felvidéki lakóhelyéről elmenekült, Szügyön telepedett le, ott Gregory álnév alatt mint kántortanító működött és családot alapított. Utódai Aszódon, Korponán és Selmecbányán éltek és már a Görgey nevet viselték. Vallásuk: ev. ref.

Görgey alias Gregory Sámuel fentemlített címerpecsétje: címerpajzsban „G. S.“ betűk; sisakdísz: kar karddal. A család eredetére, sajnos, sem a címerpecsét nem ad, sem máshol nem találunk felvilágosítást. *Görgey Aladár.*

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK.

N. Bogárd. A Milecz-család *Kostyál* néven is élt. Előneve Tharnói és Draskócz-Érdenföldi. Régi túróc-vármegyei nemes család, mely a fel-

vidéken elterjedt, sőt egy ága Pest megyébe is elszármazott. Ma tudunkkal *Kostyál* Károly él itt (Rákospalota), bővebbet tőle lehetne meg-

tudni, bár ő tudtunkkal a család nyitramegyei ágából származó katonatiszt fia.

S. H. M. Azt hisszük, az említett ügyre vonatkozik még az a helytartótanácsi körözlény, melyet egész terjedelmében alább közlünk:

Zámory Imre, István, Mihály és másik István csanádmegyei Battyanya mezővárosbeli lakosok részére állítólag Bars vármegye 1833. évi július 15-én tartott közgyűléséből kiadott s Csanád vármegyének azon évi szeptember 2-án tartott közgyűlésében kihirdetett; — továbbá **Kriványi Kriván** János, József és István, úgyszintén Mihály és András a csanádmegyei Palota helységben lakók részére, nemkülönbön temesvármegyebeli Lippa mezővárosban lakó **Kriván** János, végre torontálmegyebeli Béb helységben lakó **Kriván** István részére, állítólag szintén Bars megyének 1832. évi december 12-én tartott közgyűléséből kiadott — s az előbbi egyénekre nézve Csanád megye előtt 1833. december 16-án, — **Kriván** Jánosra nézve pedig Temes megyében 1833. évben; végre **Kriván** Istvánra nézve Torontál megye előtt 1833. április 29-én kihirdetett nemesi bizonyítványoknak; — úgyszintén **Battyán** lakó **Baur** Ignác, József és Istvának állítólag Nyitra megye 1831. évi január 12-én tartott közgyűléséből kiadott s Csanád megyében ugyanazon évi október 28-án kihirdetett; — nemkülönbön **Parázs** János battanyai, **Parázs** György barsmegyei, **Parázs** Mihály pestmegyei, **Parázs** Márton esztergommegyei, **Parázs** István temesmegyei lakosok részére állítólag szintén Nyitra megyének 1812. évi december 15-én tartott közgyűléséből kiadott s Csanád megyének 1832. november 10-én tartott közgyűlésében kihirdetett; — végre **Hangay** Tamás, Károly, Ágoston, János, Mihály, László, Ignác, Antal és Márton csanádmegyebeli palotai lakosoknak állítólag szintén Nyitra

vármegye által egy — Pozsony megyétől ezen nevű nemzetség által még 1795. évben nyert, — de Pozsony vármegye által ide hamisnak feljelentett — ily bizonyítvány nyomán 1832. évi november 12-én kiadott s Csanád megyében u. a. évi december 22-én kihirdetett nemesi bizonyítványoknak *hamis volta hitelesen kivilágosodván*, ugyanez óvás és vigyázat kebeliszerte leendő kihirdetés végett tudtul adatik. (Lásd No. 5727. ex 1845.)

Borz-armális. 1847-ben egy Ftorek vagy Török János nevű rab személy került Tolna vármegye tömlőcébe, akinél egy „Borz János részére dicőült VI-ik Károly római császár és magyar király által 1718. évi július 18-án kiadott nemesi címeres levél találtatott. A helytartótanács még abban az esztendőben (23.840. szám alatt) közhírré tette ezt és felhívta az oklevélhez igényt tartó családokat, hogy az armális átvétele végett a nevezett vármegyénél jelentkezzenek. Ott kellene tehát utána nézni — hátha ott van, vagy onnan kinek a kezébe került.

Kistápéra. Péterfa helység — a legutolsó Helységnévtár szerint — több is volt. Baranya, Vas, Zala, Pozsony megyékben. De volt ezeken kívül Alsó-, Felső- és Szentpéterfa: az első Sopron, a második ugyanott, a harmadik pedig Vas megyében. Öriszentpéter nem létezik, Lenti pedig Zala megyében kettő is van: Lenti-kápolna, Lentiszombathely.

A család levelében elmondott története nem ad alapot a kutatásra. Legfeljebb csak annyit, hogy Dunántúlon keresendő. Jó lenne 1917-ben elhalt nagyatyjának halálozási anyakönyvi kivonatát megkapni, az rávezetne, hogy hol született 1847-ben s ki volt atyja — anyja. Ezek mind szükségesek, ha ilyen sötétségben tapogatózdik a kutató.

Legyen szíves ezeket az adatokat velünk közölni, akkor *talán* fogunk többet is mondhatni.

HADIMÚZEUMI LAPOK

SZERKESZTI:

VITÉZ AGGHÁZY KAMIL

NY. EZREDES,

A HADTÖRTÉNELMI MŰZEUM IGAZGATÓJA

2. KÖTET // BUDAPEST, 1929. NOVEMBER HÓ // 2. FÜZET

M E G J E L E N I K É V E N T E K É T S Z E R

A H I S T O R I A M E L L É K L E T E

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

	Oldal
<i>Dr. Bevilaqua Béla:</i> Adalékok a városok és egyéb erős helyek kulcsainak katonai művelődéstörténetéhez	33
<i>Dr. Lovas Elemér:</i> VII—X. századi kardtípusok a győri ben- cés Rómer Flóris-múzeum régiségtárából	48
<i>Csallány Gábor:</i> Avarkori fegyverek egy lovas-sírból	51
<i>Amant Zoltán:</i> Egy ismeretlen hadgyakorlati emlékérem- próbaveret	52
<i>Kisfaludy-Péter Elemér:</i> Gróf Wartensleben-ereklyék a Had- történelmi Múzeumban	53
<i>I. A Hadtörténelmi Múzeum közleményei</i>	54
Ásatás a Nándor-bástyán. — A budai régi temetők kér- déseinek rendezése. — Orvostörténelmi kiállítás. — A német, osztrák és magyar archeológusok 1929. évi vándorgyűlése. — Marsigli Luigi Ferdinándó gróf halá- lának kétszázadik évfordulója. — Mozgalom a magyaros diáksapka érdekében.	
<i>II. Intézeti hírek</i>	58
A múzeum gyarapodása.	
<i>III. Szemle</i>	59
Leletek, ásatások. — Hősi emlékművek leleplezése. — Bajtársi összejövetelek.	

Képek jegyzéke:

- A Di Ratti-család címeréből alakított mai pápai címer (37). Győr város kulcsai 1839-ből (45). VII—X. századi kardtípusok (50).

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Adalékok a városok, várak és egyéb erőshelyek kapuinak és kulcsainak katonai művelődéstörténetéhez.

A kapuk s kulcsaik fejlődéstörténete az erődítművészet történetében különálló érdekességű fejezetet alkot. A kapuművek a középkori életformák XIII—XIV. századi virágzása idején maguk ugyanis *erődítési* tények, kiképzésükben az erődítési célnak a *lényeges*, az építészeti-artistikus és ornamentális elem csak *másodlagos* fontosságú. Addig, míg a korai középkor hajító-dobóműves¹ „machina“-ira alapozott technika virágjában állott, a kapuművek tényleges védelmi szerepe is megvolt. Ebben az időben a kapuszárny s a kulcs is némi szerephez juthatott.

A tüzi lövő készülékek XIV. századvégi megjelenése² a hatalmas kiképzésű kaputoronyokat és a legkülönbözőbb típusú kapuműveket egyszeriben lejárattja: az erődítmű díszítő függelékeivé teszi meg akkor is, ha ezeket egy időre még megtartották is. Sőt: a kapuművek megmaradása éppen annak az ideális elgondolásnak köszönhető, mely a *kaput, s a kulcsot illetőleg jelképes jelentőséggel ruházta fel*. A XIV. század elején XIII—XIV. századi kapumű már csak jelképes-artistikus *függeléke* az erődítműnek, kulcsa viszont végsőképen elveszti valós kulcsszerepét; tiszta *jelképpé* válik: szertartások, szokások formáinak kellékévé.

Az ó-olasz erődítművészet-történeti iskola (XVI. század) idején a régi kapumű megmarad az újmódú falazott sáncok, illetőleg a bombától mentes, casamattázott („le case fermate, le case armate“: erősített házak) falak ornamentális függelékéül, avagy új, pompázó, dúsan kiképzett, rendszeren rómaiaskodó, quaderolt kövekből felrakott diadalívszerű kiképzést mutat. Magyarországi váraink XVI. századi modernizálása során az olasz mesterek és ezek magyar tanítványai a késői olasz „settecento“ legbájosabb változatosságú, a „Grotta“ delfinjeivel, gyíkjaival, kagylóival, páfrányai-ival díszített kapuit alkotják („alla grottesca“). Magyar kőfaragók magyaros-népies természetkedveléssel és játékos kedvű ötletességgel népies pompába öltöztetik a követ. E kapu tehát már csak *diszlet*, kulcsa semmi más: csak jelkép. Ugyanez áll a barocera, s az empire-ra is, mely még mindig pompás kapukat rak.

Alábbiakban a kapuk, s kulcsaik szimbólummá válásával foglalkozunk: a városkulcsok és várkulcsok tényleges erődítéstörténeti és jelképes kato-

¹ Az *Artiglieria* szó az „ars tollendi“ kifejezésből, a „dobás művészete“ gondolatát kifejező szólamból lett. Eredetileg a régi olasz „artolleria“ szó ez, (melyből a magyaros *árkolój* szó lett). Oly dobást-vetést-hajítást fejez ki, melyet az ó-római, illetőleg keleti arab dobógépek „műveltek“. Innen a „művesség“ (Kunst) szó.

² A „Berchtold Schwartz“-ról szóló mendemonda oly képlet, melynek csak kialakulása érdekes. Berchtl, Perchtl: a Fényes, a germán monda máig élő néprajzi „Lucá“-ja. Berchtold Schwarz: „a lángoló fekete“: az ágyú. Azt hisszük, ez költődött rá egy szerzetes névre.

nai művelődéstörténeti szerepének ismertetése során fejtjük ki fentiekben adott felfogásunkat.

A városkapukulcsok és várkapukulcsok tényleges eredetűnek, tehát egyívású jelenségnek tartjuk a keresztes hadjáratok idején Európában elterjedt számtalan keleti arabs eredetű katonai műveltségbeli hozadékkal. Ilyen arabs eredetű műveltségbeli elemek: a *természettudományosságban* a helyén természettudományosság, illetőleg Aristoteles iránti érdeklődés fenntartása, az *orvostudományban*, a tüdő- és szívhallgató eljárások, az „al chemje“, vagyis a *vegytan*: az „al khali“ és az „al kohlu“, vagyis az alkohol, az „al dseber“, vagyis az *algebra*, az „Es Sah“: a *sakkjáték*, a *csúcsíves építés*, a *bábszínház*, az *árnyjáték*, a nemesfajú *lótenyésztés*, az *irodalomban* a novella s a *lovagi költészet*. A *katonai műveltségtörténeti* tények között az arabs eredetű „masculus“: véleményünk szerint alkalmasint *Masha-kol*: „a városvédő“, többese konyhalatinnul: *masiculi*, vagyis a *szurok-öntőpadmaly*, a *lövőrés*, a *kapuvédőmű* (El Barbakan), a várak *fürdőszobái*, *fali fa- és szőnyegburkolatai*, alkalmasint a falhágó *ostromlajtörja*, az *Európában* már elfelejtett *számszöríjj*.³

A város- és várkapuk kulcsai ugyanis a legkoraibb időben sem voltak jogi jelképeknél egyebek, reális jelentőségük, a kapuszárnyak fizikai összetartásán kívül ügyszólván sohasem volt, annyival kevésbé, mivel a szárnyas kapuk használata igen későn terjed el, viszont már ekkor is csak dekoratív jellegű építményt, de nem az erődítmény tényleges tartozékát jelentik. Jelképes voltuk az Újtestámentom ismert szövegrészeiben is már így jelentkezik. Ilyen a „*Kulcsok*“ szerepe a római Egyház fejének, a római püspöknek, vagyis a pápának fejedelmi címeres pajzsa mögött rendszeresen és máig alkalmazott heraldikai jelvényben is.

A pápai címer *mögött* — később és heraldikailag hibásan *fölött* — alkalmazott jelvénynek döntő műveltség-történeti szerepet kívánunk juttatni a vár- és városkulcsok jelképes használatát illetőleg, helyesebben mondva e *római egyházi heraldikai tényből óhajtjuk fejlődéstörténetileg levezetni e műveltségtörténeti szokást*.

A várkapuk és városkapuk egyébként az egész európai középkoron át annyira meg voltak erősítve, hogy az ostrom csak a legkritkább esetekben irányult a kapu ellen, hanem majdnem mindig a tornyok — később az ezek helyén keletkezett bástyák — közötti Cortina (falfüggöny) ellen.

A kapuszárny bezárása, nyitása mindig szertartásos katonai formák között ment végbe, minden reggel és minden este. Az *ajtónállók*, *ajtósok* (Ostarius, Usciere), a kulcsos *kamarások*, az alábbiakban leírandó, máig élő *ó-angol szokások*, az *esti takarodó* (ritirata, Le Retraite), illetőleg a mai *kaszárnyakapu* csukása s a kapuórség (Torwache) ősi idők kódébe vesző eredetű katonai műveltségtörténeti tények éppen úgy, mint a *népi babonák*, például egy budai török vonatkozású esethez fűződő babonás réműletről szóló, hitelesnek látszó leírás, mely (lásd alább) ugyancsak a *rendkívül erősen élő jelképes hiedelem keleti jellege mellett* szól.

E tényekre vonatkozó rövid ismertetésünk során fogunk a *győri kulcsokkal* foglalkozni, mindezzel a kapukulcsok katonai művelődéstörténetére vonatkozó fejlődéstörténeti felfogásunk szerény alapvonalait óhajtva lerakni.

1. „*Szent Péter Kulcsai*“, a *keleti kapureteszek és az olasz heraldika*. A „*Szent Péter Kulcsai*“ról szóló újtestámentomi szövegrész vélemény-

³ Könyöki: A középkori várak. Bp. 1906. 43., 167., 166., 162., 118., 137, Bár-ha-Khan: a Ház Jó Csillaga (?), a Fejedelem Jó Csillagzata (?), védője (?).

nyünk szerint a római Egyház e jelképes szokásának középkori kialakulásánál régebbi, *keleti szokás* emlékét őrzi. Ez a kép ment át felfogásunk szerint a heraldikából közismert, a pápák címeres pajzsa *rangjelző jelvényeként* használt *kulcsok* jelképes alkalmazására s innen a kulcsok *jogi szimbólummá* való kialakulására. Ne felejtjük el, hogy az Egyház volt a legmélyebb szimbólum. A kulcsokról szóló keleties allegóriájú kép egyike az Evangélium szövegében megőrzött leggazdagabb színpompájú, allegorikus, emellett azonban mégis keleties naturalizmusú képeknek. Érthető, hogy az ilyesmit kifejező heraldika és a heraldikus színezetű középkori jelképes szokás hatalmas szerepet adott a kulcsoknak a várkapukules, kamarások kulcsai és a városkapuk kulcsainak használatában.

A „*Város Kulcsa*“ ősrégi jelkép voltát mi sem mutatja jobban, mint az Új Testámentom ismert allegóriája, amikor tudniillik Jézus *Semjéchnak*, a *Jonáchan* fiának adja át a „mennyek országának kulcsait“. Semjéchnun annyi mint *Simeon* (oroszul Szemjon, Szejmon-Szimjun, latinosan Simon). Az idevágó szövegben Jézus ezt mondja Simonnak (Máté Evangélioma, 16.): „18. *Te köszikla (Kéfás) vagy és én ezen a kösziklán építem fel az én Anyaszentegyházamat; és a Pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat. 19. És néked adom a mennyek országának kulcsait; és valamit megkötözédesz e földön, a mennyekbe is kötözve léssen és valamit megoldándasz e földön, a menyekben is oldozva léssen.*“

„Péter“ családi neve ugyanis nem „Péter“, hanem a sémi nyelvekben szokásos úgynevezett apai név, a „patronómikon“: Semjéchnun ben Jonáchan, vagyis „Jónásfia Simon“ volt. „*Kéfás*“ viszont héberül annyi mint „*Kőszikla*“, vagyis a „*Vulgata*“ latin fordítása szerint a latin „*szikla*“, azaz „*Petra*“. Ebből lett a latinizált korai középkori hímneműsített *Petrus*, s ennek románkori egyéb névutódai: *Pietro*, *Pierro*, *Pierre*, a szláv *Pjotr*, a német *Peter* s a magyar *Péter*. (János Evangélioma: 1. 20.: „*Te vagy Simon Jónásnak fija, te hivatvatol Kéfásnak, mely azt teszi, ha magyarázod, Kőszikla.*“)

2. A kapukules. A korai római korról egyidőben kialakuló kisázsiai aramita és héber szövegű Ótestámentomban számtalan utalás van kapukra és „zárló“ závárookra. Így például a *Krónika könyve* (II. 8. 5.) így ír: „*Annakfelette, mind a felső, mind az alsó Beth-Horont megépíté, kőfalakkal, kapukkal és zárokkal megépített városokat.*“

Az *esti kapuzárás* is számtalanszor előfordul e hősieposzyszerű, esodálatos keleti költői szépségekkel teljes szent írásokban. A reformációkori pompás magyar fordításokban lerakott gyakorú magyar katonai műveltség XVI. századvégi műnyelvének terminológiájával egy más tanulmányunk számára foglalkozva, az eddig gyűjtöttekből alábbiakat közöljük:

Josué könyve: 2. 5. „*És minnélötte a városnak kapui bészárlatnának, a Setébben azok a férjfiak kimentek... (7.) a kaput pedig bészárlák egy kevés idő múlva.*“ A *Szejchem* (Szihem) ostromára vonatkozó részben tudniillik kémekről van szó. Más helyen a *Bírák könyve* (9. 51.) így ír: „*Vala pedig egy erős torony a város közepében... és bészárlák magukra és a torony padlására menének fel.*“ Itt a kapu elreteszeléséről van szó, vagyis nem kulcsokról, hanem „elzárolás“-ról, závárolásról, zárlásról: azaz valamely reteszelési módról. Tekintettel a Keleten máig dívó *fareteszekre* és a máig élő magyar toló- vagy csapózávárookra, alkalmasint helyes nyomon járunk, ha itt nem kulcsot, hanem *záváros fareteszt* értünk „zárló“ alatt, vagyis itt tolóreteszről, *fakilincsről*, „madzagra járó pecek“-ről lehet szó. Ugyanis ezeket szokás lekötözni s megoldani. *Jochanan fia Simon is alkalmasint a keleti tolóretesz fakilincs peckének kötelét oldja meg*, különben — véleményünk szerint — semmi értelme nem volna a „kulcsok“ kötésének és

oldásának. Kulcsot nem lehet kötni-oldani, pecket azonban igen. A mai falusi kapu szárnyának tolórúdját kötél, illetve lánc, pecek, esetleg lakat zárja. Madzagon lógó pecke „szege“ (szláv: klince, „Kilincs“) van a néprajzi „verőcs“ kapunak is. Hogy ez oldható-köthető „madzaghúzó“-ra jár, a „kulcsra járó kapu“ pedig városi dolog, ismert, s legfeljebb ebből a szempontból fel nem használt néprajzi tény. Van gyáripari modern retesz („rigli“). A budai „Görögök utcájában“ máig láthatók a boltok lakatos rúdjai.

Idevágóan rendkívül érdekes adatokat tartalmaz Dévavára 1640 november 30-i inventáriuma.⁴ A szöveg ezt írja: *Tsászár kapuja. ... kapuja kétfelé nyílik, két sarkán két vaskarika, lakat rajta egy. Ezen kapun egy kis fióka-ajtó van, vas pántjai, sarkai három, vas szegezője egy, lakat is egy, kulcsával együtt. A kapu felett egy darab álgú kötél, hetedfél ölnyi. Innét az, mely köfal felnyúl Bethlen-bástyára, azon szintén középen van egy kis áljtó, pántja, sarka vasból kettő. Retesze, s reteszfője vasból jó vastag, azon egy kerekded lakat kulcsával rajta. Által keresztül rajta fa szegező van.*

A szóbanlévő kapu tehát kétszárnyú. Vaskarikáinak és vasrészeinek bőségei megemlítése azért fontos, mivel a korai középkori kapukon nagyon kevés volt a vas. (Könyöki: Kapuk.) E dévai kapu tehát vagy késői, vagy a közeli hatalmas gyalári vasbányászat középkori anyagbőségére utaló tény. A kapunak lakatja van.

A „fióka-ajtónak“, mely nem a nagy kapuszárnyon, hanem mellette szokott lenni, „vas szegezője“ van. Ez a Nyelvtörténeti Szótár szerint: „repagulum, Riegel, ajtószegező“. Íme: a klince-szeg-kilincs-retesz-zárló kétségtelen s yitathatatlan magyar variánsa.

A szegezőnek lakatja van, kulccsal együtt. Vagyis éppen úgy zárták, mind máig a falusi kocsikaput.

Az „álgúkötél“ a kapu bekötözésére szolgáló mintegy tizenöt méteres darab, fenti elméletünk bizonyítéka. Az „áljtó“ (Pseudothyrum, Blendtüre) „faszegezőt“ és vasreteszt is mutat. E „faszegező“ a szóbanlévő „fából lévő kilincs“, vagyis „faszeg“. A kulcs tehát itt a kapuretesz lakatjának kulcsa, nem a kapué.

A többi kapun „retesz s reteszfő rajta“ van. Egy másikon: „retesze reteszfejével“. Egy harmadikon: „vas-szegezője egy, kívül (kívül) egy retesz-főbe két retesz jár“. Egy negyediken: „az reteszen békó lakat van egy“. Egy ötödiken: „vas retesze van, lakat rajta, kulcsával“. Egy hatodikon: „egy reteszfő rajta“. Egy emelcsős kapun s „fiókáján“ „van lakat is három“. Belől „vas retesz, fője egy“. A nyolcadikon: „három lánc s három lakat“. A kis ajtaján: „vas szegezője egy“.

A fenti nyolc kapu leírása igazolja, hogy a XVII. században szó sincsen „kapukulcsról“, csak reteszről, ennek lakatjáról, s legfeljebb: a lakat kulcsáról.

A kapu nem kulcsra, hanem „zárló“-ra járt: vasszegre, vagy faszegre, ezt pedig láncal vagy kötéllel kötötték be, mint „Szent Péter a mennyek kapuját“.

A „kulcs“ csak heraldikus jogú jelvény, nem kapuzáró készség. Mint ilyen, csak az egyházművészeti ábrázolásokon, s a pápák címerein reális: kifejezőbb jelkép, mint a kötél. A reális kapukulcs csak szállóigék szólama. A kapuknak volt kulcsa, ámde csak jelképpül. A pápák címe: Claviger Christi, Petri, Ecclesiae; Krisztus, Szent Péter, az Egyház „kulcsárja“.

Színmagyar bizonyíték erre Tihany apátsági várának kulcsáról szóló

⁴ Veress Endre dr.: Déva vára és uradalma. Déva 1906. 20.

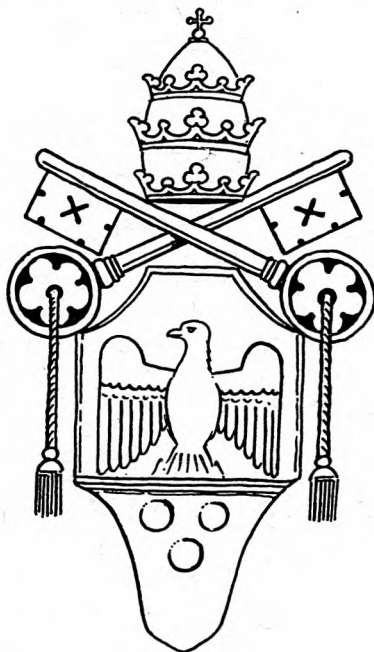
feljegyzés. A vár íródeákja, vagy gazdasági tisztje ezt írja: „*Pisky István jött be Tyhanban az Kapitányságban 25 Martii 1585, adták az kulczot kezében 26 Martii, ment ki Mestery János 27 Martii*“.⁵

Ugyanez a Pisky István, miután a Balaton jegén páros viadalban megölte a kihívó Ibrahim endrédi zászlós agát (u. o., 176. o.). 1589 Szent István napján adta át szolgálatát, illetve a kulcsot utódjának:

„*Pysski Vram kezeiből az kulczott vette Hathalmi Mattias Zent Istvan napyan.*“

Esztergom kulcsait az áruló spanyol zsoldos capitano adja át a töröknek. (Némethy: Esztergom bevétele, Budapest, 1896.)

Igen jellemző, mert korai Hegyesdvára kulcsainak 1443-i esete. A Szécsenyi László fia László zálogba akarta adni a balatonvidéki várat. A hosz-

A Di Ratti-család címeréből alakított mai pápai címer.

szadalmas ügyben Uzsa Miklós hegyesdi várnagy a Rozgonyiak várnagyának Benedeknek átadta a kulcsokat, de Hunyadi Jánosnak tiltakozó parancsát közben kézhez véve, elrabolta a kulcsokat. Hédervári László, Eger püspöke erre Rozgonyi Györgynek azt a tanácsot adta, hogy mondjon le Hegyesdről. (Békefi Remig: A Balaton körny. egyházai és várai. Bp., 1907, 281. A Balaton tud. tanulm. eredményei. III., I., III.) A vár átadásának jelképe volt a kapu felett tört rés is. 1898-ban a gellérthegyi erődöt (Cittadella) a katonaság átadta a fővárosnak: a teljesen ép, vizesárkos, felvonóhidas kapu felett ekkor vágták azt a rést, mely máig látható.

A magyaros, szláv eredetű „*kulcsár*“ szó foglalkozást jelent, de a porkoláb (Burgraf, Burgografio) családi neve is lett. Martonfalvi Imre diák Szigliget, Szegliget (Szigliget) várának 1531 táján ó-olasz modorban történt átépítéskor így használja e szót: „*megijede az porkoláb kulcsár István, nem sok idő mulva szót ada s meg adá Szegligöt várát*“ (Békefi i. m., 296.). Az íródeák „*az porkolábságban társul Sándor Mihalyt*“ kéri.

⁵ A pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. X. 168. „Piski Regestuma“ c. kézirat.

A „kulcsár“ szó családnév is lett, ugyancsak a Porkoláb szó is. A többnyire foglalkozást jelentő hajdú nemesség családneveiben gyakori e két név: Böszörményben, Szoboszlón, Nánáson, Sámsonban, Debrecenben. (Herpay Gábor dr.: Nemes csal. Hajdú várm. Debrecen, 1926.)

A vármegyei hivatalnokok közül a főlevéltárnok (Archivarius) ősi szokás szerint ugyancsak a Levéltár kulcsait adja s veszi át lelépése, illetőleg hivatala átvétele idején. (Lám i. m.)

Mindebből az a fontos, hogy a kulcs már azért is jelképi jelvény lett, mert a korai középkorban a város és várkapuknak tulajdonképpen kulcsa nem volt, ezek nem a mai értelemben vett szárnyas ajtók voltak, hanem alul- vagy felülesapó, hídlásszerű készségek: kulcsaik nem is lehettek. A későbbi kapu már szárnyas („leveles kapu“), de ezt zárló retesz zárolja. A *retesznek* volt lakatkulcsa, ez azonban *nem kapukulcs*. Ott, ahol volt kulcs, az csak jelképes jelvény volt. A korai középkor eminens vashiánya miatt, mely a római eredetű falak „fecskefarkas“ vas- és ólomkötései szazadokon át bányászta és — mint a hellén szobrászat bronzremekeit⁶ beolvastotta, — későn terjed el a kapuk „*vassal fegyverzése*“, vagyis „vasalása“, vassal reteszelve és kulcsos zárra szerelése. Déva esete kivétel a római kor óta máig rengeteg vasat termelő vasbányai vasbősége révén (Szabó I.: Déva vára. 1910, 8. o.). A korai várkapu-reteszek legalább is azt mutatják, hogy a vízszintesen járó retesz (Repagulum, zárló, zává, zár, Riegel, Schubleisten) koraiabban, mint a várkapukulcs használata. A vízszintesben forgó emelőskapuk korábbiaknak látszanak, mint a merőlegesen forgók. Ilyet ír le Mathaeus de Paris 1217-ből a lincolni várra vonatkozólag.⁷

A magyar váraknak is voltak csigán felhúzzható csapóajtói (Szepesvára, Körmösbánya, Lánzsér). Ezek hornyolt vályúban csúsztak. Kesselőkő kapuja „alulesapó“, azaz csapóhid módjában alulforgó volt.⁸ Az elzáró gerendák használata általános volt, viszont ezek mellett felesleges volt a kulcs. A felül- és alulesapó ajtók a legkésőbbi időkig használatban voltak. Budavár: későbbi kapuin (Bécsi Kapu, Vizivárosi Kapu) még láthatók a gerendák háromsoros vályúi. Ezek a tulajdonképeni kapuszárny mögött voltak elhelyezve.

Voltak kapuzáró láncok is,⁹ ismeretesebbek a csapórácsok is. Ezeknek római eredete kétségtelen, de csak a kereszties hadak járása idején terjednek el, talán Bizáncon át római motívumként, már a Keletre átesapott arabs forrásból. Egidio di Colonna a XIII. században leír egy ilyet.¹⁰

A várkapuk — mint mondtuk — csak a tűzfegyver elterjedéséig, tehát a XIV. század végéig jelentős építmények, amit számos változatú hatalmas kiképzésük mutat. A kapuvédőműnek (az arabs eredetű Barbakan, Magyarországon Bártfa és Késmárk barbakanjai a legismertebbek) az angol eredetű *Bastide*: melyet „Bastuta“ néven a cseh „kelyhes“-ek is alkalmaznak a magyar Felvidéken, a gyakori, német eredetű „*Zwinger*“-ek az ágyú jelentkezésével mind azonnal elveszítik jelentőségüket. Sőt: virág-

⁶ Az ótestamentumnak jelentékeny „Realia“-irodalma van a hadászati vonatkozásokra. Magyar irodalma nincsen, noha a nyelvi kincs a Káldy- és Károli-féle fordításokban az egykori magyar katonaság nyelv hihetetlen bőségű, eddig fel nem dolgozott, a XVI–XVII. századra vonatkozó kincsesbányája.

⁷ *Schultz Alvin dr.*: Über Bau u. Einrichtung d. Hofburgen d. XII. u. XIII. Jahrh. II. Ausg. Posen. 1873 után Könyöki: m. 88. o. A Magyar Nemzeti Múzeum nagyszerű kulcsgyűjteményének gótikus darabjai lakóházkulcsok és szekrényládakulcsok.

⁸ Könyöki u. m. 88. és 33.

⁹ U. o. 34. V. ö. Déva kapuinak köteleit és láncait.

¹⁰ *Piper*: Burgenkunde, München 1895. 326. o. után u. o. 22. o.

zásuk idején is az a helyzet, hogy közvetlen támadásnak — éppen erős voltuk miatt — alig voltak kitéve. A kőhajító- és szálfavetőgépes, ostromló-tornyos, rőzseköteges, faltörőkosos középkori ostromok — mint mondtuk — a kapuműtől lehetőleg távoleső függönyös falrészlet ellen irányulnak. A kapu tehát inkább csak intő, fenyegető holmi, mint támadott, — ostromlott, vívott mű. Viszont: éppen azért nem vívatott, mert erős volt.

A kapu feletti címer a jelmondatok, a kapuszárnyaknak címerekkel festése, azokra *aprodoknak*, *cimertartóknak* felmázolása (a sokszor „bizarro“ módú és dévaj erotikumú, főleg gúnyolódó célzatú jelvényesítése, kerékbetört és négyelt malefaktorok hullarészeinek kifüggesztésére való Stacchetta-sor stb.) ekkor kezdődik meg s tart a világháborúig, mikor is a kapuszárnyak a régi sánckapukon mindig címerszínekben voltak még mázolva.

Az ó-olasz erődítmésművészeti iskolának általánossá válása a XVI. század elejétől teljesen dekorációvá tette a kaput, melynek szárnyát egy kisméretű petárda is bezúzta. A XVII—XIX. század várkapui, szép, de jelentéktelen építmények, rendszeren rómaiás diadalkapuk. (A „Port de Saint Denis“ Párizsban, a „Brandenburger Thor“ Berlinben, a „Porta Nuova“ Rómában, a „Bécsi Kapu“ Budán.) A *kapufestést* legtovább a kaszárnyák épületei őrzik meg: gyermekkorunkban minden budai kaszárnyakapu fekete-sárga volt, a barokkos rutamű deszkái szerint mintázott mázolásal. Sok helyen a német-római szentbirodalmi Sasba foglalt Habsburg-címer is látható volt a régi „aeraris“ épületeken. A „faköpönyegek“ (mint az új-olasz erődítmésművészeti iskola bástyasarkokon létesített kötornyoskájának modern utódai, tehát erődítéstartozékok) szintén megőrizték a „Seigneur“ (várúr, legfőbb Hadúr) címerének színeit. Ez a rutamű a „*leveles kapu*“, amelyet Veress Endre ír le Déva egyik kapuján. A név máig él: a falevél erezetére utal. A levelesség többrétű, tehát tartós-erős szerkezeti, nem pedig dekoratív célzatú tény.

A kapuőrző szertartásos formák utolsó emléke a „Retirata-Retraite-Takarodó“. Haydn ismert, máig élő, regényes esti melanchóliáit sugárzó abszolút zenei szépségű takarodója: a XVII. század kapuzárós zenéjének (főleg üstdob), a városi tornyosok trombitájának, a magyar hajdúvárosok egy nemzedékkel ezelőtt még rendszeresen elfújt toronyördallamainak utolsó csökevénye.

A kaszárnyakapu lezárása s a kulcsnak a negyvenes években a szolgálattevő tiszt által történt átvétele éppen úgy középkori csökevény, mint a „*Zapfenstreich*“, — magyar bakaargót-ban igen érdekes véletlen találkozással „*Csapistráng*“ neve. Ezt a középkori német szót a kapuretesz tolózávárjának nevével kívánjuk magyarázni. „*Zapfen*“ annyi mint „*csap*“ (a szó ebből lett), vagyis a tolóretesz, „*Streichen*“: súrolni, érinteni, tolni. „*Zapfenstreich*“: a „tolózávár betolása“, illetőleg átvitt értelemben az ilyenkor fúvott-vert üstdob és sípfrázis, vagyis az ennek csökevényeképen megmaradt takarodódallam: *Istráng*: Strang: annyi mint kötél. Ez azonban csak népetimológiás véletlen, a szóhangzás után, nem értelem szerint keletkezett szabványos népetimológia. A városvégi községjelző táblák címerei és festett cölöpjei — főleg a vámszedő házak sorompóinak városi színekre mázolása — a kapuutódlás tényei.

Ismeretes az éjjeliőrök (bakter: Wächter: a felkeltő, a virrasztó) néprajzilag összegyűjtött szövegkincse.

„Hallja minden háznak ura,
Kilencet ütött az óra!

*Tűzre vízre vigyázzatok,
Minden kaput bezárjatok.*¹¹

Kilenc óra az úgynevezett „prima vigilia“, az első őrségváltás. A város kapuit kilenckor zárták mindenütt. A nürnbergi „Ausläuten“, a késmárki Bidellus darabontos első körütya máig élő utódját bírja a takarodó után kivonuló esti őrjáratban, mely az engedély nélkül kimaradó katonákat fogdossa össze. A késmárki Bidellus a diákokat írta fel.

Ismeretes az ó-angol szertartás, mellyel a polgári jogaira féltő gondal vigyázó ősi London fejezi ki jogait a királlyal szemben. „Város“ és „Király“ mindig ellenlábás hatalmak voltak, véres harcaikból leszűrődött megalkuvás emléke az a szokás, melyet itt alább leírunk. Késmárkon ugyanez a Thökölyekkel folytatott harcoknak emléke, viszont az, amit alább leírunk: a londoni szokás: melyet háború előtt ott még láttunk, — a késmárki jelképes kulcsörzés nagybani mása.

A „City“ szó „várost“ jelent, helyesebben „Civitas“-t, polgárjogú községet, illetőleg ennek hatalmát. („Citta, Cité, Citoyen“ a romano-latin szó származékai.) A „City“-be az angol Király be nem léphet a Tanács engedélye nélkül. Az egyik régi londoni kaputorony helyén két oszlop áll, rájuk csavart láncsal. Évenként egyszer a láncsal lezárják a forgalmat: a lánccon kívül helyet foglal a Király és kísérete, a lánccon belül a Tanács. A Király heroldja felolvassa a beocsátatásra vonatkozó királyi kérést és a királyi láncsásokra mutat. A „Főkenyérőrző“, vagyis a „Lord Mayor“, a „Polgárok Mestere“ szavazás alá bocsájtja a kérést. Az „Öregember“ (Alderman) a város pallosjogát jelképező bárdot tartja a király elé. Tizenegy Tanácsos az engedély mellett, egy ellene szavaz. A Lord Mayor városi heroldja kihirdeti az engedélyt, a városi Főpecsétőr (Chancellor of London City) kiállítja az okmányt, mely szerint a Király Úr bemehet Londonba. Erre a láncot kinyitják, az Alderman leereszti a bárdot,¹² a király láncsásai elvonulnak s a király bevonul. A „Tower“ kulcsait az esti kapuzárásnál zenés őrség viszi a Torony (Tower-Turris-Torre-Thurm-Torom) tisztjéhez. „*Ki ott?*“ — kiáltja az őrség. — „*Itt a király Úr emberei!*“ — kiáltja az alabárdos őrség hadnagya. A magyar Koronaőrség felvonulása őrségváltáskor ugyanezt fejezi ki: a Szent Koronát, a magyar Államiság jogi jelképét a Koronaőr őrzi. Ő a Nemzet embere, nem a királyé, nem királyi, hanem alkotmányos: „országos főméltóságcs“, jelképes szerepű zászlós Úr, akit az Ország gyűlése választ.

A kulcsokra megállapítottuk, hogy az erős kapuművek kulcsainak használata merőben jelképes volt. A korai középkori felül s alul csapó, híd-szerű kapuzárnyaknál használatuk vagy felesleges, vagy lehetetlen volt, szárnyas kapuknál pedig csak a szárnyak összetartására való lehetett. Hiszen a kapuzárnyat minden jó hajítógépből lőtt vasaltvégű szálfá bezúzta, ha kulcsa volt is. Inkább elvi szokás volt tehát, mint *védekező zárás*, tolvajok, álorcás besurranók elleni intézkedésnél elig egyéb. Nürnbergben minden este kilenc óraker megszólal máig is a város minden harangja. Ez a középkori „Ausläuten“, vagyis a „kiharangozás“. Harangszó után a várost senki el nem hagyhatta és a kapukat senkinek fel nem nyitották.

Hogy mindez még a XVII. század közepére is igaz, a híres késmárki diákregény, a Simplicius Simplicissimus hiteles, egykorú, XVII. századi leírása mutatja, mely szerint a kapuzárás „tárogatósípszó“ és üstdobszó

¹¹ Nagyváradi bakterdallamszöveg. Családi eredetű gyűjtésünk. A XVI—XVII. század virrasztói a dobologórékon egész éjjeli dobszóval jelzik éberségüket.

¹² Angliában sokáig tőkén és bárdal fejeztek.

mellett folyt le. A kapuzárást egy félórával előbb ugyanis fanfare jelentette be. A kinnrekedteket csak a kiskapun, a Fiókkapun engedték be a városi darabontok és a Thökölyek várnépének ukrajnyák zsoldosai. Egy ilyen esetben történt, hogy Simplicissimus, a diák, egy utas lengyel úr kíséretének tolokodása közben belezuhant a „*Vastag Kapu*“ barbakánjának vizesárkába.* Késmárk kapuinak két kulcsát a jogot közösen gyakorló két tényező — a Város és gróf — egyezménye értelmében közösen őrizte a gróf porkolábjá és a céhbéli polgári őrség.¹³

A retesz a Keleten s néprajzi formában Magyarországon máig él. Egy régi felvidéki, Késmárkon is élt vitathatatlanul szlávós dallamú diákdal „madzgra járó fakilincs“ emlékét őrzi.

„Ha énnekem száz forintom vóna!
A kilincsem vert aranyból vóna!
Héj, de mivel, hogy nincsen,
Fábul van a kilincsem,
Madzag a húzója!“

Ez a madzag a „Szent Péter Kulcsa“ oldó-kötő jogának tárgyi eleme.

A *kilincs* szláv szó (Klinec, Klincsek), mely azonban *szöveget* is jelent. E *szög* a tolozárat jelenti, a kilincs elődjét. A kilincs is tolozár: ezt azonban rúgó löki, illetőleg a kilincs emelőkarja. A „szög“ neve azonban megőrződött benne, mint a dévai „szögező fa“ és „szögező vas“ neve is mutatja.

A magyar „*kulcsos város*“ kifejezés véleményünk szerint az olasz „*Chiusa forte*“ kifejezéssel egyidejű. „*Kulcsos Város*“, annyi mint zárt város. Bizonyos ugyanis, hogy a római kori latinos olasz „*clusa*“ szó őse a magyar „*Kolozs*“ szónak, ami gátat, torlaszt, elzárt helyet jelent. Sebestyén Gyula dr. igazolta be a „*Kolozs*“ szó eredetét az olasz „*chiusa-clusa*“ szóból.¹⁴

Nyitrakolozs neve ezek szerint ugyanazt jelenti: az ottani bencés-kolostorvárat, melyet Jakab püspök 1220-ban alapított. Ez alkalmasint azonos a mai *Kolozshradistyével*, e magyar-szláv szóösszetétellel, melyből „*hradistyé*“ *váracska*t, *castellaccio*-t jelent. Kolozsvár neve is ilyen kettőzés: lényegében véve szószaporító pleonazmus: mert *Kolozs* is várat jelent, „*Vár*“ pedig lényegében véve „*Kolozs*“-t. E szólám éppen olyan pleonazmus, mint a „*Kulcsos Város*“, ami helyesen „*Kulcsos, város helyet*“ jelent. Kolozsvár neve — ez az olasz-magyar összetétel — valósággal mintegy megfelelője a mai lombardo-venetoi Udine feletti „*Chiusa Forte*“ városka olasz nevének. Jellemző, hogy a latin *Claudius* férfinév magyar megfelelője is „*Kolozs*“, vagyis a német *Claus*-é is (Klaus). Igen ám, de éppen Aythossy Dürer Albert nevezi a szorostvédő erődöt „*Klaus*“-nak.¹⁵ Ez magyarázza meg, hogyan lett Kolozsvár diákos latinságú renaissance-kori neve „*Claudopolis*“ és hogyan származott ugyanígy a szász „*Klausenburg*“ név. A „*Cluj*“ írású és „*Kluzs*“ ejtésű oláh szó harmadfű szerepe ebből nyilvánvaló, ez az olaszból elmagyarosodott *Kolozs* oláhos formája, mint a

* Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus (1683) 1854-i kiadás, 59. o.

¹³ *Bruckner Győző dr.*: A késmárki Thököly-grófok úri jogai. Miskolc 1922. Késmárkon este kilenc óraker énekelte a toronyór első dalát. A Bidellus első őrzőjátékát a drabantokkal együtt ugyancsak ekkor kezdte el.

¹⁴ Rómer Flóris: Mouvemens Archéologiques en Hongroie, Comptes-Rendus, II. 1. 39—77. Sebestyén, A székelyek neve és eredete: 54 és köv. Az avar-székely kapcsolat emlékei: 26 és köv. Könyökinél: 70., 71., 132., 247.

¹⁵ Etliche underricht. Nürnberg 1527. V. ö. az erről írt tanulmányunkat Hadimúz. Lapok 1928. 5.

Claudiopolis-Klausenburg is magyarrá lett Kolozs fordítása, tehát késői, nem eredeti s a „*Claudius*“ római névhez semmi köze.¹⁶ A magyar „Kolozs“ férfinév csak a „kolozs-torlasz“ szó analógiájára esinálódott a „*Claudius*“ ó-római névből, ugyanis ez „Sánta, Bicegő“ (claudus) jelentésű. *Claudius*: Sántafi. A „Kolozs“ férfinévhez — mint későbbihez — Kolozsvárnak semmi köze.

Olasz lévén az építő, a városok átvették a „*Chiusa Forte*“ nevet, s ebből lett a magyar kolozsos várat, zárt várat jelentő *Kolozsvár*. „Kulcsos Vár“ — úgy látszik — ugyanezt a fogalmat fejezi ki más szóval. Egyébként a „Város“ is jelző: a „Város Hely“, vagyis a „Feste Plätze“ értelmében. (Die Vesten, Vösten, Vöstung, Festung: magyarul és jól: Erős Hely: „Les places forts“, röviden „Fort“.)

3. A Kulcsok és a heraldika. Az olasz heraldika a XIII. századtól kezdve rendszeresen alkalmazza rang-, illetőleg tisztjelző jelvényül a pápák címerei mögött a „Szent Péter Kulcsát“, mely egyúttal e Szent közismert, középkori eredetű egyházművészeti jelvénye is, mint Borbáláé a Szögeskerék. Helyes alkalmazása a címerpajzs *mögött* történik, éppen úgy, mint a Máltai Kereszté, vagy az apáti Boté. Az újabb iparművészet „qua“, sisakdíszszerűen a pajzs felett is alkalmazza, mint XI. Pius családi (Acchille di Ratti) címere felett a Karl Roth müncheni szobrász által az idén vésett bajor veretű aranymisés emlékérem címerének mellékelt szkematikus rajza mutatja.¹⁷

4. A kapukules mint jelkép. Valamely erődített *Város* (régii magyar nevén „Váras hely“) kapujának kulcsai jelképes jelentőségűek voltak a legújabb időkig: a város kulcsainak tényleges birtoklása az erődített hely (régii magyar nevén „erős hely“ vagy „erősség“) birtoklásának hadijogi jelképe volt.

A várost meglátogató „*Souverain*“-t a város polgármestere és tanácsa a város kapujában fogadta. Így a régi német-római Szent Birodalom császárait a régi *birodalmi városok*, vagy a magyar királyokat a *szabad királyi városok* tanácsa fogadták a város kulcsainak hagyományos formák között történt átadásával, annak kifejezéseül, hogy a városnak a kisebb hűbéresektől, vagy bármely más nemes úrtól — Magyarországon a Vármegyétől — való függetlenségét, illetve a „*Souverain*“-tól való egyedüli függőségét a kulcsok jelképezik. (Reichsunmittelbarkeit: Szabad Királyi város.)

¹⁶ Talán nem csalódunk, ha azt hisszük, hogy az erdélyi *Kolozsvár* neve is „Kulcsos vár“-at jelent, illetőleg ha azt hisszük, hogy az Erdélyben „Kolcs“-nak ejtett „kulcs“ szó eredete is olasz vagy legalább is indogermán, mint a szláv „Kulcs“ Klidzs szóé. Egyébként a „*Kolostor*“ szó a latin-románkori „*Clastrum*“, illetőleg a latin-olasz *chiostro* (chiudere) szóból ered és ugyancsak zárt helyet (clausura, enclos, enclosure) jelent, rokonszava lévén a német leányszó: *Kloster*. Kolozsvár városerőssége egyébként vitathatatlanul igen korai olasz modorú, mint Nagyszebené is az. Utóbbi tornyai a legjellegzetesebb és legközönségesebb olasz orompártát mutatják, melyek közeit utólag építették be s látták el utólagosan németes ácsszerkezetű magas gótikus sisakkal. Az úgynevezett „Köpülőtorny“-típus, amelyet Szeben tornyai mutatnak, egy úgynevezett „Nadrággal“ vagy „Inggel“ ellátott olasz torony, mint Nürnberg ismert kerek tornyai, melyek eredetileg szintén négyszöges alakrajzúak voltak. A budai várbeli zsigmondkori „Csonkatorony“ sohasem volt „befejezetlen“; közönséges „megnadrágot“, vagyis „köpülőtorny“ volt, „kerülő“ laposát pedig a török nevezhette el török szóval „csonka“-nak. Az ilyen olasz tornyok a „nadrágot“ csak utólag kapták.

¹⁷ Itt utalunk a sok magyar és erdélyi *Kulcsár*-nevű családra. A név hivatali tisztet jelent. A német-olasz „Burggraf-Burggravió“-ból lett „Porkoláb“ tulajdonképpen „Kulcs-tartó“. Ilyen a magyar „ajtós“ is, a nemes várjobbágy gyalogkatona. V. ö. az Aythóssy Dürer-családról írott idézett tanulmányunkat.

A kulcsok illetően szerepe ősrégi, s az európai középkort messze túlhaladó keleti szokás.

Magyar történelemből számtalan esetben ismerjük valamely város kulcsainak átadását: így Buda és Pest kulcsait a Buda felé menetelő görög „rinegato“ *Ibrechim* nagyvezírnek a halotti köntösbe (Tah Rihem) öltözött budai zsidók adják át Dunaföldvárrott. Vezetőjüknek, *Jaszej ben Selaomának* (Salamonfi József) családja a XVIII. századig érvényben maradt megkülönböztetett kiváltságot nyert Szulejman szultántól,* ami a kapukulcsok átadásának keleties képszerűségű súlyos komolyanvételét mutatja.¹⁸

A Város kapukulcsait ezek szerint a „*Carroccio*“ jelképes jogutódjának kívánjuk tekinteni. A „*Carroccio*“ ugyanis az a címetartó szekér, melyet az olasz középkor képletes hatalomjelvénynek tartott. Bikák vonták és a város legelőkelőbb nemese és papja őrizte. Európában később a Főörségen őrzött zászló és a kapukulcs lett a jelképes hatalomjelvény. Tulajdonképpen a zászlót s a kulcsot éppen olyan szertartásban őrzik (előbbit maig), mint jelképes elődjét, a „*Carroccio*“ címeres pajzsát.¹⁹ A „*Schildwache*“ értelme felfogásunk szerint szigorú megfelelője az olasz *Carroccio* pajzsőrségének. Az „*Ecuière*“, vagyis „*Pajzsos*“ a legfőbb francia közjogi méltóság. Ezzel azonos eredetű az angol *Esquire* szó, ami „pajzsosi“ jelent.

Jiczok ben Selaomao ben Moise budai zsidó tanító, Budavára 1686-i ostromának budavári emlékiratírója a „*Megillasz Buduni*“ (Budai Siratódal) című, sajtó alatt levő tanulmányunkban ismertető emlékiratában leírja, hogy az ostrom alatt a budavári Bécsi Kaput a holtra fáradt török őrség nyitva felejtette. Ezt rettentő baljóslatú ómennek magyarázták a budai mozlemek és zsidók egyaránt. Ez is mutatja a kapukulcs jelképes voltaiba vetett hit keleties származását.

5. Győr város kapukulcsai. A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum tulajdonában levő két ezüsstel futtatott rézkulcs** kovácsolt, fűrészelt, öntött munkájú, nagyméretű darab. (Legnagyobb hosszúságuk: 252 mm, legnagyobb szélességük: 102 mm, súlyuk: egyenkint 630 gram.) A végső cizelláló munka hiányzik róluk, az élek durvák, az öntési felületek szemcsések. Bár ötvösmunkájúak, mégis — mivel némtelen fémből készültek — hiányzik róluk a mesterjegy is. Az arányok nem kifogástalanok, a hatalmas kulcsfűlőhöz képest a nyél rövid, s a toll kicsi. Az elgondolás több szerkezeti hibát mutat: a nyél egy semmivel meg nem okolt kockába megy át, ezt indokolatlanul két gyűrű közé foglalt golyó folytatja, az ez után következő golyóból minden szerkezeti indokolás nélkül lendül ki a két újbarokkos, roccaille-szerű páfránylevéllel díszített sín, melyek ugyancsak indokolatlanul egy római

* *Mordtmann J. H.*, Adalék Buda 1526. évi elfoglalásához. Bp. 1918. Az egykorú török udvari historiografusok közléseire nézve v. ö. Mohácsi Emlékkönyv. Bp. 1926. A tényt a dunaföldvári község házában elhelyezett emléktáblán örökítette meg a község. *Ibrechim* neve Abrahámosz volt.

Hogy napjainkban is őrzik ennek tradícióit, mutatja a Magyarság 1929 december 3-i számában megjelent hír, mely szerint Pécs szabad királyi város tisztújító közgyűlésén „*Neudtvich Andor dr. polgármester ezután letette mandátumát és átadta a város pecsétjét és kulcsait a főispán kezébe*“. (A szerk.)

¹⁸ A kapu lezárásának érdekes hagyományát látjuk meg abban, hogy az ép falövezzel teljesen körülvett, 1883-tól 1918-ig osztrák területen levő déldalmata *Budua*-nak két kapuját 1918 október 30-ig minden este kulccsal zárta le az ott partvédő szolgálatot végző VII/19. m. kir. honvéd népfelkelő század szolgálattevő őrmestere. A buduai öbölben levő San Stefano városka kapuját egy öreg halász csukta le minden este.

¹⁹ „*A Carrousel*“ című tanulmányunkban részletesen fejtjük ki a „*Carroccio*“ katonai műveltségtörténeti szerepét. Szent György. 1929. I.

** 33453/1—2. leltári szám.

renaissance-os empire-os rózsával díszített korongot fognak össze. A monogramok betűinek tartó postamentója szerkezeti logika nélkül szorul bele a roccaille csigás volutájába, a monogram betűi túlzottan nagyok. A toll a XVII. századi bösztrövárak kulcsainak bevágásait görögösködő méándérvonalban oldja meg. Mindezt összevetve, a kulcsok nem nevezhetők a XIX. század első fele nemes magyar ötvösmívessége egyenlőrangú jelenségeinek. Egészükben nézve azonban mégis elég jó benyomást adnak és némi klasszikuskodó, de már mintegy az újbarokk felé hajló átmeneti „Biedermeier“-es empire-félét mutatnak. A fényképen kicsinyített ábrázolás az aránytalanságokat jobban láttatja. Az említett két kocka szemközti lapján „10-a Junij 1839“ kurzív vésésű dátum (1839, június 10-én). Az *F V* és *M A* monogramok véleményünk szerint a *F*(erdinandus) *V*. *M*(aestas) *A*(postolica) megoldást adják. Mivel e korszak rendes közismert királyi címzése „Caesarea Regiaque Apostolica Maestas“ vagyis „Császári és Apostoli Királyi Felség“: e rövidítés nyilvánvalóan a magyar királyra vonatkozó „*Regia Apostolica Maestas*“-t rövidíti, ezáltal a „császári“-t is elmellőzve s a magyar király címének „apostoli“ címét is kiemelve. A wieni volt K. u. K. Heeresmuseum katalógusa²⁰ azt írja a győri kulcsokról: „Győr városa kulcsa, ezüstözött rézből, áttört és díszítményes fogóval, melyen I. Ferdinánd császárnak, mint V. Ferdinánd néven magyar királynak és nejének, Mária Anna császárnőnek kezdőbetűi láthatók, a kulcsok »10. Junii 1839.« dátumot viselik. E kulcsok — melyek I. Ferdinánd császár fogadtatására készültek, az 1869-i leltár szerint Győrnek 1849 június 28-án történt bevételekor adták át ő Felségének, Ferenc József császárnak. A múzeumba 1863-ban kerültek a kulcsok az Arsenálból.“

A katalógus fenti adatai hibásak. A kulcsokat Ferenc József soha át nem vette, Győr nem 1849 június 28-án esett el, illetőleg Ferenc József nem akkor vonult be Győrré, az *M A* monogram nem a császárnő nevét jelenti.

Mindez a rendkívüli műveltségű Almai nemes Ecker János nemes insurgens huszárfőhadnagy kortörténetileg abszolút értékű naplójával igazolható.

A napló a kulcsokra vonatkozó osztrák katalógusi adattól függetlenül igazolja a darabok hitelességét, ugyanis²¹ a napló szerint V. Ferdinánd 1839 június 10-i Győrré történt ünnepélyes bevonulása alkalmára csináltatta azt Almai Ecker János a város megbízásából. Az 1838-ban trónra lépett király ugyanis megkoronáztatása után végigjárta Magyarország városait, így Győrt is. Ősi szokás szerint a Souverain a kulcsokat átvette, de rögtön vissza is adta a városi Tanácsnak. Ezzel kifejeződött a Város hódolata is, de „szabad királyi Város“ voltában adott függetlensége is: a csak a királytól függő nemesi jogot gyakorló, pallosjogos, országgyűlésre követet küldő „szabad“ város volta.

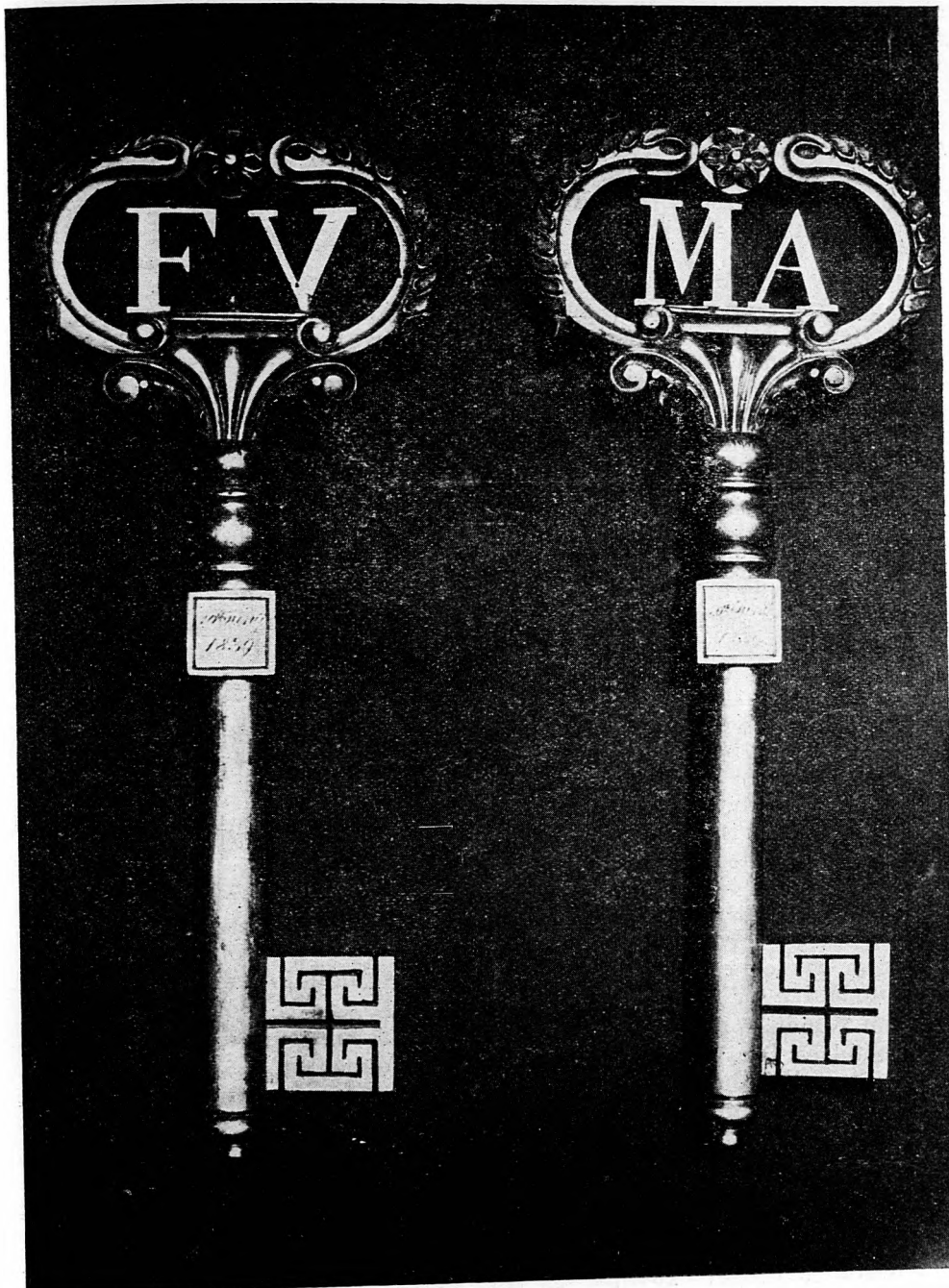
A város korábbi kulcsairól érdekes dolgot közöl a naplót feldolgozó *Lám Frigyes*.²² E közlés szerint Győr korábbi, alkalmasint a XVIII. század elejéről való kulcsait Napoleon vitte magával ismert győri tartózkodása alatt. Állítólag Horace *Vernet* (1789—1863), a híres csataképfestő és illusztráló a győri csatát is megörökítette, a festményt állítólag a párizsi „Musée du Louvre“ őrzi, állítólag a „La Bataille de Raab 1809“ felírást viseli.

Az idézett közlés szerint a történelmi panneau az előtérben Napoleont ábrázolja, amint maréchaljai és tábornokai élén a háttérben levő harminc félholdas, minarettes-mecsetes város kulcsait veszi át egy keleti öltözöt

²⁰ Katalog des k. u. k. Heeresmuseums. Wien 1903. 335. o.

²¹ Lám Frigyes, Egy győri polgár a reformkorszakban. Győr 1928. 100. o.

²² U. o. 85. o.

Győr város kulcsai 1839-ből.

hódoló csoporttól, melynek több szerecsen tagja van. Oldalt teveháton ülő lefátyolozott nők láthatók. Lám Frigyes véleménye szerint Horace Vernet az egyiptomi hadjárat valamely arab városával tévesztette össze Győrt, ezért helyezte arab, keleties keretbe.

Az érdekes közléssel szemben az a véleményünk, hogy itt esetleg félreértésről lehet szó. A „Louvre“ vezetősége ugyanis Horace Vernet vásznait 1900 táján eltávolította világhírű gyűjteményéből és a versailles-i kastély üresen álló termeit díszítette velük. Horace Vernet ugyanis a feladott téma tényeinek és a hízelgő loyaltás dagályos páthosának tisztos tudású mestere, azonban csak az ilyesmit kedvelő kispolgári egyszerűségű kisigényűség számára jelent művészi értéket. A kivirágzó romanticizmus idejének tömegizlése kedvelte, egykorú jóízű magyarok is azonban már 1847-ben azzal a kritikával nézték sekélyes pedantériájú és kiskorúak számára elragadó festett eposzait, amivel a „Louvre“ mérte azokat, mikor Versailles-ba különítette el vásznait. (V. ö. Kálóczy Lajosnak, a szabadságharc alatt Tét nemzetgyűlési képviselőjének levelét: u. o. 87.) Tény, hogy a rendelkezésünkre álló jegyzékekben nem találjuk a nevezett vásznat, azonban sem a „Louvre“ gyűjteményeiben, sem a Versailles-iban, ahol egyébként a háború előtt már számos vászon el volt helyezve.

Azt hisszük, hogy a közlés *Girodet-Trioson* ismert vásznával téveszti össze a szóbanlevőt, mely Bécs kulcsainak átvételét ábrázolja. (Versailles, Galerie de la République et du Premier Empire, Salle IX, Nr. 75.)

Mindez azonban nem zárja ki, hogy Horace Vernet-nek mégis van egy ilyen vászna, melynek tárgya tényleg Győr kulcsainak átadása. Ebben az esetben Vernet esetleg valamely régebbi XVII—XVIII. századi veduta-gyűjteményben találhatta meg Győr erősen törökössé stilizált ábrázolását, avagy tényleg a franciák máig hagyományos földrajzi tájékozatlanságával gondolta el Győrt arab keretben. Ha igaz az, hogy Napoléon magával vitte Győr kulcsait, akkor érthető, hogy a város adott alkalommal 1839-ben sietve új kulcsokat esináltatott.²³

V. Ferdinándnak tehát átnyújtották a díszkulcsokat, aki azokat — ősi szokás szerint — visszaadta a Tanácsnak. Egészen más volt azonban a helyzet, amikor 1848 december 27-én Von Windisch-Graetz herceg, mint hódolható vonult be az agyongyötört városba. A kulcsokat átvette, s hadijogon, mint jelképes jogszimbólumot magával vitte. A XVII. században az elfogott fővezéri sátort, a lovasezredek fanfarejának üstdobtakaróit, trombitatakaróit és a gyalogezredek zászlóit volt szokás átadni-átvenni. Mindennek pótló utódául a kulcs maradt meg.

Von Windisch-Graetz Buda és Pest városok kulcsait is átvette a hódoló tanácsoktól és Bécsbe küldötte, amikor 1849 január ötödikén déli egy órakor Bieske felől Budára vonult be. A régi Városháza tornyára kitűzött fehér zászló fogadta, főhadiszállását a királyi Palotában ütötte fel. Jelentése, melyet fia, Alfréd von Windisch-Graetz őrnagy vitt a császárhoz a két város kulcsaival együtt, így szól: „... a legmélyebb tisztelettel jelentem Felsőgednek, hogy ma délben Budát és Pestet minden kardcsapás nélkül elfoglaltam... bevonulásom előtt a két város küldöttsége jött hozzám, kijelentvén, hogy készek alávetni magukat Felsőged legfelsőbb akaratának“. A kulcsok átvételét követte a két város ostromállapotba helyezése.

²³ Ecker mindenre kiterjeszkedő nagyszerű naplója nem tud az esetről, bár sok jellemző adatot közöl a császár győri látogatásáról, melynek idején mint nemesi insurrekcióbeli huszárfőhadnagy, a nádor galopintisztjeként jelentős szerepet vitt.

6. A kulcsok és Von Windisch-Graetz herceg bevonulása Győrré.²⁴

Almai Ecker János naplója Győr szomorú szabadságharc kori karácsonyáról is megemlékezik. Görghey fővezér ezek szerint december 26-án kezdette meg visszavonulását, másnap hajnalban 12.000 főnyi serege már teljes egészében mozgásban volt Gönyű és Bábolna irányában. Déli egynegyed tizenkettőkor már Von *Schwarzenberg* herceg táborkara jelent meg a városban, utána pedig *Ottinger* tábornok. Von Windisch-Graetz herceg háromnegyed kettőkor vonult be három hadtest élén.

Ösrégi szokás szerint azonnal a Városháza előtt állott fel,²⁵ mivel a közfelfogás a szabadságharc idején is a Városházát tekintette a Város birtoka jelképes helyének.²⁶ Győr város Tanácsa kényszerű meghódolása jeléül ott, az akkori Városház-téren adta át a hercegnek a szóban lévő kulcsokat. Ezek tehát hadijogon kerültek Bécsbe, mint meghódoltatott város kulcsai.

Június 28-án volt a győri csata. Ecker részletesen leírja az eseményeket. Délután félhatkor egy osztrák lövésosztag (Füsiliere) vonult be a Bécsi Kapun. A fiatal Ferenc József császár tábornoki díszben, fivére, Ferdinand Max főherceg — a későbbi mexikói császár — „Chevaux-Legers“ ezredesi formaruhában vonult be. A városi Tanács a mai Erzsébet-téren állt fel, mivel a bevonulás a Rába hídján át történt, kapuszárnyakból hevenyézett padlókon.

Lám Frigyes megemlíti, hogy a császár gyalog jött, nem a *Zedlitz* híres költeményében leírt módon:²⁷ „égő zsarátnokon át tajtékozó paripán, a legsűrűbb golyózáporban, hogy első legyen Győrött és felemelje a véres porba hullott magyar Koronát“. Jankó, magyar polgármester elmenekült és nem vett részt a bevonulás alkalmával történt fogadtatáson. Vagyis nem Ferenc József vette át a szóbanlévő díszkulcsokat, nem 1849 június 10-én volt Győrött, hanem június 28-án, a kulcsokat pedig Von Windisch-Graetz herceg vette át 1848 december 27-én, majdnem pontosan délután két órakor.

Június 29-én 16 zászlóalj orosz gyalogság vonult be Győrré.

Szeptember 4-én a Gönyű felé igyekvő Haynau érkezik a szerencsétlen városba, mely kulcsaitól megfosztva a „hódoltatott tartomány“ sorsát érte meg.

Kulcsait a szabadságharc legérdekesebb ereklyéinek tekinthetjük.

Bevilaqua-Borsody Béla.

²⁴ Magyaros és helyes kifejezés „Győrbe“ helyett. „Győrben“ vagy „Győrbe“ éppen olyan magyartalan szólásforma, mint „Kolozsvárban“, a helyes: „Győrött, Győrré, Kolozsvárrott“.

²⁵ Lám i. m. 99.

²⁶ A városi főörség hagyományos helye ostrom esetén mindig a városháza előtti térség vagyis a város főtere volt, még abban az esetben is, ha az erődtített hely parancsnoksága másutt székelt. A világháború alatt a Kraków-környéki harcok idején, sőt még 1916 őszén is a „Rynek Glówny“-n, az ősi „Krakó“ főterén a Posztós Céh háza (Szukiennica) előtt állott a főörség. A városi tanács a látogató uralkodót a város kapujában is fogadta, az is szokásban volt, hogy bizonyos távolságra elébe lovagolt, hódolatát lóról leszállva fejezte ki, stb. V. ö. Albrecht Dürer, Briefe u. Reisetagebuch, Thausing. München. 1873., Gesch. d. k. u. k. Hus-Reg. No. 5.

²⁷ Zedlitz. Soldatenbüchlein. Gedichte, 1852. „In Raab.“ V. ö. Lám által idézett: Alemann u. Straub: Krieg. Ergebnisse is und bei Raab. 1902. 87 és 100. o.

VII—X. századi kardtipusok a győri bencés Rómer Flóris-múzeum régiségtárában.

Első alkalommal történik, hogy a győri bencés gimnázium régiség-tárat is magában foglaló múzeumának nevét a nyilvánossággal közöljük. A névadás a legutóbbi időben történt. *Rómer Flóris* nevét kellett felvennünk, ha méltányosak akarunk lenni rendünk egykori nagy tagjával szemben, másrészt az ő neve fogalmat is jelöl. Rómer Flóris nevét Európa-szerte a múzeumok és a régészet kapcsán ismerik. És ő alapította hetvenegy évvel ezelőtt a győri bencés múzeumot. Utódai, különösen *Méry Etel* és *Börzsönyi Arnold* bencés tanárok fejlesztették gyűjteményeinket mai gazdagságukra, de bizonyára nem tekintí senki sérelemnek, ha az utódok bármily buzgó működése ellenére a fő érdemet az alapítónak tulajdonítjuk, akinek a neve egyben fogalom is.

A hetvenegy éves mult és a szerencsés körülmények tették lehetővé, hogy régiségtárunk a magyar föld történetének minden korából gazdag leleteket őriz. A népvándorlás korából magában Győr határában 889 sír került feltárára. A közvetlen környék ezzel egykorú sírjai ezt a számot 950-re emelik. E sírokban nem hiányozhattak a *kardok* sem. Számuk nem nagy, de éppen típus-változataik miatt egyik legértékesebb kincsünk e kis gyűjtemény.

A *győri* temetőből került elő két példányban az *egyenes, egyélű kard-típus*. Hasonló kardunk van még *Rábapordányból* és *Bágyogról* (2. sz. sír). Sajnos, egyik sem teljes ezen kardok közül. Van olyan, amelyiknek hegye, másiknak markolata csorba, azonkívül mindegyiknek hiányzik a keresztvasa. Pedig ilyen keresztvas, háritóvas szükséges tartozéka már ennek a kardnak. Ismeretes is egy példány a mosonmegyei *csunyi* temetőből (a mosoni múzeumban). Az 54. sírban találták és ezzel mutatjuk be kardjaink első

típusát. Hossza kb. 87—90 cm, szélessége 2·5—3 cm. A penge szélesebb háta egyenes, éle a hegye felé keskenyedve kissé görbe. A penge csúcsán nem állapítható meg, hogy e típus a végén, bármily rövid darabon is, kétélű lett volna. A keresztvas négyszögátmetszetű vaspálea, mely a penge és markolat irányában 2—2 tüskés nyúlvánnyal a hüvelyt és a markolatlemezeket is fűdi villás ágai közt. A keresztvas e részen rhombikusan kiszélesedik. A keresztvas hossza 9·5 cm.¹ A tüskék a XVI—XVII. századi kardokon is előfordulnak, sőt még a kuruckori széles pengéjű görbe kardokon is erősen fejlett a penge irányában. Ezen típus hüvelyéből megmaradó fafoszlányok nyilvánvalóvá teszik, hogy két falemez alkotta a hüvelyt. Bőr vagy vaslemez fogta körül és tartotta össze e falemezeket. A hüvely szája körül gyakran vékony ezüstpánt szolgált díszül. A kard felkötését lehetővé tevő pántos karikák kardjainkon hiányoztak. Kardjaink kora a VII—VIII. század.

A második kardtípus az *egyélű, görbe kard, a szablya*. Ilyen csak egy van gyűjteményünkben. Lelőhelye *Bágyog* (Sopron vm.), a gyürhegyi népvándorlaskori temető. Az itt feltárt 26 népvándorlaskori sír közül a 8. számú férfisírban Burza Béla Ludovika-akadémiai növendék találta és adta át múzeumunknak. Az elég épségben látható kard enyhén görbül. Teljes hossza 84 cm, ebből a markolatra 14 cm esik. Háta vastag és a kard hegyénél sem vékonyodik el s így a kard mindvégig egyélű. Markolata széles, lemezes, keresztvasa egyik oldalon csúcsban, a másikon két ágban végződik. A közepéről kinyúló páros tüskék a markolat és a hüvely falemezeit is

¹ V. ö. Hampel: A régibb középkor, II. k., 412—413. l.; Arch. Ért. XXII. évf. 21—22. l.

közrefogták. A tuskék kiinduló pontján, egyik oldalon, szabálytalan köralakú vaslemez látható. Lehetőséges, hogy e lemez díszített ezüstlemezzel volt bevonva, de ez nem került hozzánk. Teljesen ilyen szerkezetű, bár más méretű és a keresztvason négyszögű díszlemezes a kecskeméti Miklós-telepi kard. Ez utóbbinak rhombikus díszlemeze aranyozott ezüstműből készült és hasonló a győri népvándorláskori temető 310. sírjában talált övdíszekhez.² A keresztvas hossza a mi kardunkon 7·4 cm. A penge legnagyobb szélessége 3·5 cm. Kora az előbbi típusal összeesik.

E két típus közül az első, az egyélű, egyenes típus keleten és nyugaton egyaránt ismert és használatos, a második, az egyélű görbe kard a hunok és avarok speciálisabb kardtípusának tekinthető.

Ismeretes volt azonban a népvándorlás hazánkban élő keleti népei előtt a germán kardok néhány típusa is. Ezek közül való a nálunk nagyon ritka *kramasax*. Érdekes és szinte egyedülálló kardtípus ez. Erős, széles háta van, tehát egyélű és ez a hát domborúan görbül a kard hegye felé, míg az él egyenes. Markolatnyúlványa aránylag hosszú és elég széles lemez, de vége felé keskenyedik és legvégén rhombikus hegyben végződik, újabb szélesedéssel. Lyuk nincs rajta és így a markolat bizonyára ovális átmetszetű henger lehetett egy darabban, vagy két összeilleszthető félben, melyet aztán kötéssel rögzítettek. Sajnos, szakmunkák hiányában nem végezhetünk összehasonlítást s így csak a mi kardunk méreteit közölhetjük. Teljes hossza 79 cm; hegyéből 2—3 cm hosszú darabka azonban hiányzik. A markolatnyúlvány 19 cm hosszú, beleszámítva a penge keskenyítésével előállított markolatot is. Keresztvasnak nyoma sincs, de ismerve a kor egyéb kardjait, kö-

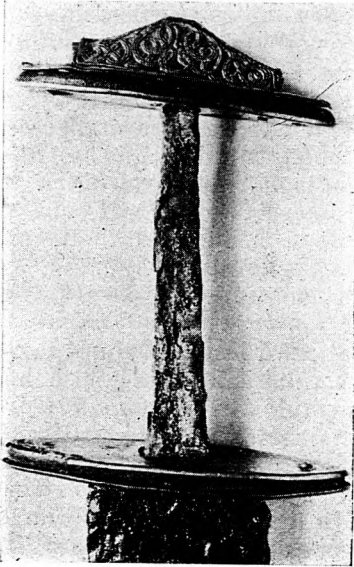
vetkeztethetjük, hogy kellett lennie és bizonyára egyezett az előbbiekkel, csak talán hosszabb volt. A penge tövénél legszélesebb, 4·5 cm. Hüvelyéről nem tudunk semmit. A kardot a *hédervári* uradalom gyulamajori intézősége küldte régiség-tárunkba, apróra tört embercsontok kíséretében, minden írás nélkül, így közelebbi körülmények a leletről nem ismeretesek. Korát, szaktudósok szóbeli közlése alapján, szintén az avarok korába helyezjük.

Vitás az *egyenes, kétélű, pallos-típusú kard* eredete. Vannak, akik a római kard leszármazottjának tartják s vannak, akik keletről behozottnak mondják. A rómaiak mindenestre ismerték ezt a kardtípust, de visszafelé követhetjük nyomait a keltákhoz is, a Kr. előtti századokban. Minthogy a népvándorlási germán népek leggyakoribb kardtípusa volt és a késői középkorban is tipikus germán kardként ismeretes, nagyon valószínű, hogy az Oroszországban talált példányok is a gótokkal kerültek a Fekete-tengertől északra fekvő vidékekre és hazánk területére is.

Egy ilyen nagyértékű germán pallosunk is van. A *Marcal* torcolata táján került napvilágra húsz évvel ezelőtt. Pengéje damaszkuszi acél, markolata tövén és végén aranylemezes keresztpánt és gomb van. Karoling-kori származása minden kétségen felül áll. Bő ismertetését Börzsönyi Arnold közölte az *Arch. Ért.* XXXII. évf., 34—38. lapjain. Nem is szorítkozunk másra, mint hogy a népvándorláskori kardtípusok közt megemlítsük és méreteit, valamint aranymarkolatát több kíséretében újra közöljük. A marokvédő pánt két aranylemez közé foglalt falemez volt. A lemezek egyike a penge tövének megfelelő méretben van kivágva, a másik a markolatnyúlvány méreteinek felel meg. A lemezek egymáshoz való erősítését célzó lyukak körül rovátkás kördész látható. A lemezek egyébként díszítetlenek. Szélük keskeny perem-

² Hampel: A régibb középkor. II. k., CCLXXVI. tábla; (*Arch. Ért.* XVI. évf. 53—154. l., XXIV. évf. 25. l.).

ben lehajlik, a középük helyezett fa-lemez befogására.

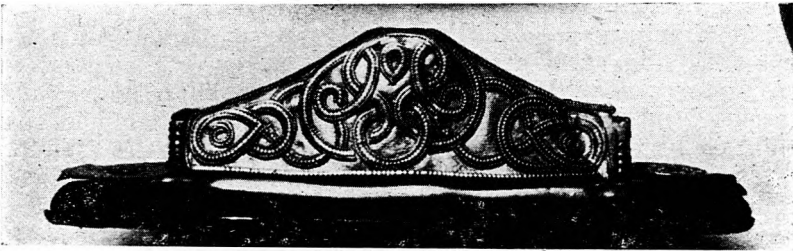
1. ábra.

A markolat végén hasonló szerkezetű, de rövidebb pánt ül. Ennek

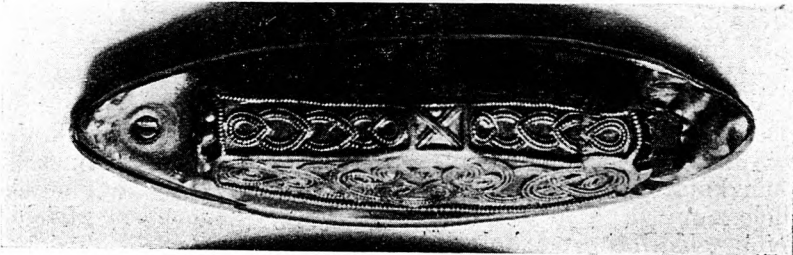
gombjai,³ hanem a két típus között áll. Az aranylemezből készített gomb profilja egyenes alapon, kis oldal-lapok fölött ívesen hajlik, közepén ismét kis négyzetes lemezfelülettel. Négy-négy szegecske erősítette a talppánthoz. A gomb felülete minden oldalán díszített. A szalagdísz kanyarulatait szavakkal nehéz volna elképzelhetően elmondani, azért minden oldalról felvett fényképekben mutatjuk be. A két oldal díszítése általában azonos, de az egyikben, a 2. ábrán közepén, felül mégis egy szívformájú szalagdísz, mint többlet látható. A 3. ábra felülről mutatja a gombot, keskeny éle felől. E részletképek eredeti nagyságban készültek. Börzsönyi a Rajna középső folyása mentén véli gyártása helyét.

A pengén gyenge véresatorna látható. A kard teljes hossza 90·5 cm, a pengéé 78·3 cm. Legnagyobb szélessége tövén 5·2, közepe táján 4·8 cm, rövid kiképzésű hegye előtt 4 cm. A markolatnyúlványon nincsenek lyu-

2. ábra

3. ábra

külső oldalán helyezkedik el a markolatgomb (1. ábra). Ez a gomb nem lapított kúp-alak, nem is három-gerezes, mint a fehérvári kardok

kak s ebben egyezik a korábbi germán karddal. Hüvelye vaslemezből

³ V. ö. Arch. Ért. XL. évf., 255. 1.

volt. de feltárásakor az megsemmisült.

Végül bővebb ismertetés nélkül megemlítjük a honfoglaló magyarság nyugati kardtípusát, melynek az aranymarkolatos kardhoz való rokonsága nyilvánvaló és amely a kultúrfejlődés folytonosságának bi-

zonyítéka. A honfoglaló magyarság nemcsak az új haza azonossága révén került az előtte itt élő népekkel kapcsolatba, hanem a műveltség eredményeit átvéve, tovább fejlődésztve, megmutatta, hogy az európai művelődés hasznos munkásává tud lenni.

Dr. Lovas Elemér.

Avarkori fegyverek egy lovas sírból.

A múlt év végén intézetünknek Kúnszentmártonban lakó lelkes gyűjtő barátja, egy egyszerű napszámos révén, nagyjelentőségű leletről szereztünk tudomást és mentettük meg azt a szentesi múzeumnak. A lelet egy avarkori ötvösmester lovas sírjából való és 140 daraból áll, amely három csoportra osztható:

a) Fegyverek; b) ruházati felszerelés (díszítés); c) préselőminták, eszközök és d) egyebek (mérleg, mérlegsúlyok, feliratos üvegkorongok stb.).

A leletben több olyan darab van, aminőt eddig tudtommal még sem az avar, sem a többi népvándorlás-kori népek sírjaiban — legalább is hazánkban — nem találtak. Unikumnak mondhatók a fegyverzet-hez tartozó páncél, buzogány és lándzsa, az eszközök között a préselőminták új ornamensei és alakja, az egyebek között levő betűjegyes és díszített mérlegsúlyok, a feliratos és képes üvegkorongok.

Minthogy az egész lelet részletes leírását a legközelebb — sajnos, csak egy év múlva — megjelenő Archeológiai Értesítőben ismertethetem kimerítően, e folyóirat hasábjain csak a *fegyverek* ismertetését tartom helyénvalónak.

Mielőtt a fegyverzet egyes darabjait leírnám és pedig csak röviden — hiszen az ábrák többet beszélnek —, szükségesnek tartom hangsúlyozni, hogy annak ellenére, hogy ötvösmesterről van szó, amit kétségtelenül igazolnak préselőmin-

tái, az öntörögök, a mérlege, a súlyai és az üvegkorongon látható, vésőt kezében tartó alak, az illető mégis előkelőbb egyén volt. Helyesebben, mint az avarok közötti idegen (bizánci) — amit a feliratok és egyéb jelzések igazolnak —, valami előljárói tisztet töltött be. Ezt nemcsak az eltemetési mód, de az egyik mérlegsúlyon levő latinbetűs P R E F E C T I és az egyik üvegkorong görögbetűs ΕΤΤΑΡΧΥ (Eparcu) felirata is igazol. Ezek mindegyike *előljárót* jelent s hogy ez ő reá vonatkozik, mutatja az üvegkorongon látható vésős alakja és bizonyára a nevével tartalmazó ΕΠΙΧΥΠΙΟΝΥΜΥ [Epikurionymu(-os)].

Egyebekben beszéljen a leírás.

1. *Páncél:*¹ A lelet e csoportjának — különösen ha ép maradt volna — kétségtelenül legértékesebb darabja a csontváz mellén talált, de a munkások kezében szétöredezett vaspáncél. Jelen állapotában mintegy 400 töredékdarabból áll. A töredékek között levő ép darabokból megállapítható, hogy a páncél a testrész alkatának és hajlási mozgásának megfelelően, többféle nagyságú vaslemezből állott. A lemezek peremei egymást fedik és az oldalain levő kettős lyukaknál fonállal voltak a ruhához erősítve. Ehhez hasonló módon elhelyezve némely frankkori ábrázoláson látható. Ha a darabok mind megvannak, ami valószínű, akkor az is megállapítható, hogy a lemezek csak a mellrészen voltak.

¹ J., I. sz. 1/8 n.

2. *Kard*.² A meglevő töredékekből megközelítően összeállítva, a hossza a markolatáig, amely hiányzik, 80 centiméter, de valószínű, hogy hosszabb is lehetett. Végefelé keskenyülő, egyélű és egyenesnek látszó. Esetleg a végefelé kissé görbült lehetett.

3. *Gerely*?³ A gerelyszerű vaseszköz rendeltetése, sőt jelen összeállításának helyessége is kétséges. Látszólag összeálló darabokból van összerakva. Hossza töredékeiben 27 centiméter, szára kerek tömörvas és felfelé vékonyuló részén a szárral egytagban 7 centiméter hosszú, gerelyszerű, keskeny penge van.

4. *Tőrök és kések*.⁴ Hosszúságuk különböző. Tekintve, hogy hat darab törre és kése egy embernek szüksége, mint ilyenre, alig lehetett, valószínűnek látszik, hogy vagy mások számára is készített, vagy pedig szerszámként használta ezeket.

5. *Lándzsa*.⁵ Tizenhat töredék-

darabból van összeállítva. Így 1 méter hosszúságú, de ennél sokkal hosszabb lehetett. Alakjából és kiviteléből sejthető, hogy olyan volt, mint a frankok lándzsája, amely, miként az őket ábrázoló egykorú képeken látható, magasabb volt az embernél, tehát 180—200 centiméter hosszúságú lehetett. Szára tömör, kerek vasból van és pengéje is, mely keskeny, eltér úgy a hún, mint a germán lándzsáktól, melyek fanyélen és szélesebbek, nagyobbak voltak.

6. *Buzogány*.⁶ Avarkori, de tudtommal népvándorláskori sírokban eddig még nem fordult elő. Ez és szokatlan alakja gondolkodóba ejt, bár a szerkezete és szára annak és nem más szerzámnak mutatja. *Ha az, akkor ez unikum.*

A leletnek csak csekély részét képező fegyverzetből is megállapítható, hogy a sírban volt egyén nem közönséges ember volt.

Csallány Gábor.

Egy ismeretlen hadgyakorlati emlék- érem-próbaveret.

Egy érdekes kis bronz emlékérem került gyűjteményembe, melyet elhelyezése előtt szokás szerint pontosan meg kellett határoznom az alája kerülő cédulán. A pontos meghatározáshoz szükséges annak is a beírása, hogy milyen katalógusban szerepel s milyen szám alatt; milyen nagyobb éremárveréseken és mennyiért kelt el; ha meg kiadatlan lenne, előfordul-e köz- vagy magángyűjteményben? Ezen bűvárkodás alatt rájöttem, hogy a kérdéses érem sem a Nemzeti Múzeumban, sem a Hadi-múzeumban nincs meg, magángyűjteményekről nem is szólva. Katonai vonatkozásánál fogva e helyen ismertetem először.

² II., I. sz. 1/9 n.

³ II., I. 6. sz. 1/9 n.

⁴ II., I. 2—5. és 7. sz. 1/9 n.

⁵ III., I. 1. sz. 1/20 n.

A darabon tulajdonkép nincs utalás, hogy milyen alkalomból veretett, ami kitűnik az alábbi leírásból: Előlapján „FRANZ JOSEF I.“ körirat, benne a király jobbra néző arc képe; a nyak alatt „B. GYARMAT“ írás. Hátlapján lent „WILHELM PITTNER WIEN“ írás, egyébként a hátlap kiveretlen.

Balassagyarmat története Ferenc József uralkodása alatt semmi olyan különös eseményt nem jegyez föl, amely érdemes lett volna emlékérem által való megörökítésre. Csupán az 1894. évi nagy királygyakorlatok voltak nevezetesebb napjai a városkának. Azonban közismert a gyűjtői körökben egy emlékérem, mely a balassagyarmati hadgyakorlatot megörökíti s így nem tudtam hova so-

⁶ III., I. 2. sz. 1/7 n.

rolni az én darabomat Hosszas kutatás és latolgatás után arra a megállapításra jutottam több gyűjtőtársammal egybehangzólag, hogy e 17 mm, — tehát emlékéremnek aránylag kicsi — nagyságú darab csupán próbaveret, — tehát a numizmatika és medailisztika egyik legkeresettebb és legértékesebb ágából való. Bizonyítja eddig ismeretlen volta, hátlapjának üressége, azonkívül Pittner bécsi pénzverő neve, aki az ismeretes emlékérmét is készítette. A darab — bemutatása után nem fogadtatott el az illetékes körök által — valószínűleg mert kicsinységénél fogva nem tudtak volna a hátlapra megfelelő dekorációt alkalmazni. Így azután az ismert típus megszerkesztése, majd kiveretése lett elrendelve, ami pedig nem vált különös dicsőségére medailistánkknak, mert a megfelelő felírás alkalmazásával egyszerű szolgálai másolata lett a csehországi hadgyakorlatok emlékére veretett emlékéremnek.

Az ismert darabot is leírom e helyen, mert hiszen az én kis becses próbaveretemnek a „jogutódja“! Elő-

lapján „FRANZ JOSEF I.“ körirat, benne a király jobbranző táborszeregyi egyenruhás mellképe. Hátlapján tizenegy sorban:

„Emlék
Ő Felsője jelenlétében
B. Gyarmaton

1894. évi szept. havában megtartott
nagy őszi hadgyakorlatokra
Zur Erinnerung an die grossen
Herbst-Manöver
unter der Anwesenheit
Sr. Majestät des Königs
im September 1894.
B. Gyarmat.

E darab ugyancsak bronz; nagysága 30 mm.

A kis próbaveret hátlapját ha igazi művész vésője dolgozta volna fel, akkor mindenesetre méltóbban gazdagította volna úgy Nógrád megye, Balassagyarmat, mint a fegyveres hatalom éremkincsét. Így a darabnak művészi értéke aránytalanul kisebb, de mint unikum, értéke mégis igen tekintélyes.

Amant Zoltán
főhadnagy.

Gróf Wartensleben-ereklyék a Hadtörténelmi Múzeumban.

Intézetünk újabban értékes anyagilag gazdagodott Wartensleben Eszter és Ida grófnők ritka önzetlenséggel felajánlott adománya révén. A több mint száz darab XVII. és XVIII. századokból származó tárgyon, diplomán és levélen kívül az adományok között szerepelnek gróf Wartensleben Ágoston 1848/49-i honvédhuszárezredes bilincsei is.

Mielőtt egyes tárgyak bővebb leírására térnénk, érdemes egy pillantást vetni a férfiágon kihalt Wartensleben grófi család történetére, mely a magyar faj beolvasztó erejéről kiváló bizonytságot tesz.

A wesztfáliai eredetű, Extenben ősi birtokos család férfinagjai nagy-

részt katonai pályán vitézkedtek, de találunk köztük számos diplomatát és udvari hivatalnokot is. A hollandiai egyesült államok, Svédország, Poroszország seregeiben, a francia királyok német ezredeiben több Wartensleben emelkedett magas katonai méltóságra.

Wartensleben Vilmos gróf 1758-ban lépett át a hollandiai hadseregből — hol őrnagy volt — a német-római császári szolgálatba. Vitézségének és hadvezéri tehetségének úgy a hétéves, mint a rákövetkező török háborúk alatt számos tanújelét adva, érdemei elismerésül 1781-ben magyar indigenátust kapott, majd 1790-ben a Mária Terézia-

rend középkeresztesévé promoveáltatott. A francia háborúban már mint altábornagy és hadseregpáncsnok küzdött, míg 1796-ban súlyosan sebesülve kénytelen lett a hareteret odahagyni. Ekkor erdélyi vezénylő tábornoknak nevezték ki, s mint ilyen hűnyt el 1798-ban. Hamvai családi birtokán, Gyömrőn vannak eltemetve, emlékét az ottani ref. templomban Canova remekbe készült carrarai márvanyműve örökíti meg.

Ő maga is magyar nőt, gróf Teleki Klárát, vette feleségül, gyermekei már mind magyar szellemenben nevelkedtek s kizárólag magyar családokkal kerültek további házasságok révén rokonságba. Elsőszület fia, Ferdinánd, szintén kiverekedte magának a Mária Terézia-rend lovagkeresztjét, második fia, Károly, előbb katonatiszt volt, később a dunánamenti ev. ref. egyházkerület főfelügyelője. Ennek fia, Ágoston, katonai pályáját a Wallmoden-küraszszíroknál kezdte, de 1828-ban kilépett a szolgálatból. A szabadságharc kitörésekor azonban újból felcsatolta kardját s mint az Atilla-huszárok ezredese küzdött végig. A szabadságharc leverése után Aradon

halálra lett ítélve, mely ítéletet azonban Haynau 14 évi várfogságra enyhített. 1851-ben a császári kegyelem e fogságot abasári (Heves m.) birtokán töltendő internálásra változtatta át. Ennek megszüntéről 1854-ben a cs. k. kerületi szolgabíró (Okolicsányi) az ugyancsak a jelen adományok közt lévő leiratával értesíti.

A gróf bilinése egy 120 cm hosszú vaslánc, mely 22 darab, 6,5 cm hosszú és 2 cm széles szemből áll. Egyik végére a bokára csatolandó nagyobb, 10 cm átmérőjű és 4 cm széles bilincs van húzva, míg a másik vége a 7 cm átmérőjű és 3,2 cm széles karperec zárónyúlványába vágott keresztalakú nyíláson húzható át s utána visszahajtva, a lánc közepén bármely szemhez lakattal hozzákapcsolható. Ennek folytán a kéz és láb közti távolság tetszés szerint szabályozható. A teljes bilincs súlya 1,34 kg, ma már erősen rozsdás.

A bilincsek valódiságát leányai: Eszter és Ida grófnők által kiállított igazolvány dokumentálja.

Az adomány többi tárgyairól legközelebb fogunk beszámolni.

Kisfaludy-P. Elemér.

I. A HADTÖRTÉNELMI MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI.

Ásatás a Nándorbástyán.

Intézetünknek a *Nándor*(Ferdinánd)-laktanya nyugati szárnyába való végleges elhelyezése megtörténvén, a székesfőváros is hozzáfogott a *Bástyasétány* rendezéséhez. Mielőtt azonban a munkába kezdtek volna, intézetünk sietett ama régi tervét megvalósítani, hogy az oly sok és véres harc (1541, 1602, 1684, 1686, 1849) színhelyéül szolgált Bástyasétányt, különösen pedig a „*Nándorbástyát*“ (a török előtt „*esztergomi*“, a török alatt „*Toprak kuleszi*“ = földtorony, a visszafoglalás után „*Lipótbástya*“) felásatja. A rendelkezésre álló rövid idő és elegendő anyagi eszközök hiányá-

ban ez az ásatás — melyet intézetünk igazgatója személyesen vezetett — csak részleges, de még így is értékes eredménnyel járt. A bástyakörönd mai falazata mögött, ezzel párhuzamosan, alig egy-két méterrel a mai földszint alatt számos falrészlet tárult fel, melyek összefüggésükben két egymás mögött fekvő falvonalat adnak. A külső, a mai bástyafalhoz hasonló, ezzel majdnem végig párhuzamos, azonban tompa ötszögre alakított bástya alaprajzát mutatja. A belső, még ennél is kisebb átmérőjű torony részleteit sejteti (itt érdekes alkalom kínálkozik a régi, sokszor helytelennek minősített metszete-

ken ábrázolt építmények igazolására, vagy végleges cáfolatára) a jelenlegi, valamint a föld alá rejtett falak helyenként oly közelre jutnak, illetve kapcsolódnak, hogy ennek végleges tisztázása még nagyon kívánatos volna. Erre a jövő év tavaszára tervezett sétányrendezési munkálatok adnak majd alkalmat.

A bástyakörönd északkeleti vállpontjában egy *2 m átmérőjű, kútszerű akna* falai tűntek elő, melyek félkör alakú külső részükkel a régi poligonális falra támaszkodnak. Az akna kiásása közben számos, különböző kaliberű ágyúgolyó, számos fegyvertörmelék, emberi és állati csontok stb. kerültek felszínre. A jelenlegi földszin alatt *14½ méterre* látszólag az akna fenekére jutotunk, mely a Lovas-út (jelenleg „Nagy Sándor-út“!) szintje alatt *1½ méterre* fekszik. Innen vízszintes irányban nyugatra a mai bástyafalig, délre a Hadtörténelmi Múzeum északi szárnyához vezető két aknafolyosó kiásását is megkezdjük, előbbibe 12, utóbbiba 6 méterig hatolva be. Az időjárás és más műszaki okok miatt az ásást itt abbahagytuk. A jövő év tavaszán ezt is folytatni reméljük. Végül megemlítjük, hogy az intézet szándéka a kiásott falrészletek érdekesebb helyeit a közönség által is szemlélhető, kivilágítható üvegfedeles aknába belefoglalni, a kútszerű aknát pedig — mely alkalmasint a bástya tűzérési raktárához, valamint a Körmöci-lépcsőre torkolló bástyaajtócskához vezetett — felvonóval ellátni. (A.)

A budai régi temetők kérdésének rendezésére a Fővárosi Közmunkák Tanácsa folyó évi október hó 13-án Rakovszky Iván dr. elnöklete alatt ülést tartott s elhatározta a tabáni temető és a vízivárosi temető park-szerű rendezését olyanképen, hogy a temetőkben levő történelmi nevű halottak sírjai sírköveik stílustörténeti értékére való tekintet nélkül, a stílustörténetileg jellemző sírkövek

a szóbanlévő halott személyének kiválóságára való tekintet nélkül helyükön maradnak, a többi halottak közös sírba temettetnek, sírköveik pedig eltávolíttatnak. A vízivárosi volt cs. és kir. katonai temető ugyanilyen módon való fenntartása szintén elhatározott. A három temető sírköveinek fényképeken való megörökítésével, illetőleg a stílustörténetileg jelentős formák s azok fejlődéstörténetének összeállításával Intézetünk kéretett fel. Az értekezleten Intézetünk részéről résztvettek: vitéz Aggházy Kamil igazgató, Kisfaludy Péter Elemér ny. alezredes és Bevilaqua-Borsody Béla dr. adjunktus.

Orvostörténelmi kiállítás. Intézetünk résztvett a M. kir. Munkaügyi és Népjóléti Múzeum által kezdeményezett és a Magyar Nemzeti Múzeum, illetőleg Ernyei József dr. által ez év szeptemberében az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum nagytermében rendezett magyar orvostörténelmi kiállításon, és pedig katonai műveltségtörténeti vonatkozású darabokkal (Csóri báró Mezősényi Dániel a napoleonkori hadjáratokban szerzett súlyos, gyógyult sérüléseit mutató koponyájának viaszmodellje, XVIII—XIX. századi tábori sebészek és orvosok, egészségügyi katonák, markotányosnő ábrázolásai). A XVII. századi tábori ferencesbarátok (szürkebarát — cseribarád) írósvajjal bekent és kutya-benge szénének porával hintett rekonstruált pólyamodelljét, egy XVII. századi tábori kötözőhelyet mutató színes tollrajzot (cseribarád és timszó borbély, mosdójelenet, Zsille Kálmán iparművész festő munkája), valamint egy XVIII—XIX. századi típusú patyolatgyolestépésesomó modelljét Bevilaqua-Borsody Béla dr. adjunktus tervezte. Az írósvaj a későbbi Balsamum-ok sebfelületfedő keverékének őse, a szénpor mikroszkópikus üregei genyelhelyező szerepűek s mintegy a Carbo animalis ősei, a timsóhasználat népies adstringens,

a borral mosás az alkoholos fertőtlenítés őse.

A német, osztrák és magyar archaeológusok 1929. évi vándorgyűlése.

A német, osztrák és magyar régészek kétévenként vándorgyűlést szoktak rendezni, hogy annak keretében valamely vidék régészeti emlékeit tanulmányozzák. Az archaeológiai tudományok művelői, élükön sok európai nevű tudóssal ez évben Magyarország, illetve a Dunántúl lelőhelyeit és gyűjteményeit tekintették meg, az Országos Magyar Régészeti Társulat és a Magyar Nemzeti Múzeum támogatásával.

Az illusztris külföldi résztvevők szeptember 2-án találkoztak Bécsben, ahol a Magyar Nemzeti Múzeum nevében dr. Tompa Ferenc múzeumi igazgatóőr és dr. Márton Lajos múzeumigazgató fogadták őket.

A következő külföldi archaeológusok vettek részt a vándorgyűlésen:

Dr. *Seger* Hans egyetemi tanár Breslau, dr. *Schultz* Walter egyetemi tanár Halle, dr. *Bersu* Gerhard, a Röm.-Germ. Kommission igazgatója Frankfurt a/M., dr. *Behrens* Gerhard, a Röm.-Germ. Zentralmuseum igazgatója Mainz, dr. *Fremmersdorf* Ottó múzeumigazgató Köln, dr. *Jahn* Martin múzeumőr, egyetemi tanár Breslau, dr. *Polaschek* Erich múzeumigazgató Wien, dr. *Wimmer* Friedrich múzeumigazgató Wienerneustadt, dr. *Barb* Alfonz múzeumigazgató Eisenstadt (Kismarton), *Hell* Martin építészeti tanácsos Salzburg, báró *Koblitz-Willburg* ny. ezredes Salzburg, dr. *Vogt* Emil archaeológus Basel, *Gerster* Alban archaeológus Laufen (Schweiz), *Merhard* professzor Marburg, *Breuer* Jacques múzeumőr Bruxelles.

A magyar régészek közül megjelentek: dr. *Tompa* Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatóőre, dr. *Márton* Lajos, a Nemzeti Múzeum igazgatója, dr. *Paulovics* István, a Nemzeti Múzeum igazgatóőre, vitéz *Aggházy* Kamil ny. ezredes, a Hadtör-

ténelmi Múzeum igazgatója, dr. *Bevilaqua* Béla, a Hadtörténelmi Múzeum adjunktusa (Veszprémtől kezdve), dr. *Stöhr* Géza, a Hadtörténelmi Múzeum önkéntes munkatársa, dr. *Alföldi* András egyetemi tanár Debrecen, *Csallány* Gábor múzeumigazgató Szentes, dr. *Fejes* György múzeumigazgató Pécs, dr. *Szendrei* Ákos múzeumi gyakornok Budapest.

Szeptember 3-án kezdődött a tanulmányút. Először az elesatolt területen fekvő *Kismarton* régészeti és történelmi nevezetességeit szemléltek meg.

Ugyanaznap a régészek társasága *Sopronba* utazott, hol a város tiszteletükre vacsorát adott. 4-én a Storno-gyűjteményt mutatták be abban a középkori házban, melyben annakidején Mátyás király is tartózkodott. Nagy érdeklődést keltett ezután a Bécsi-domb alatt elterülő amfiteátrum, melyről a helyszínen dr. *Tompa* Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatóőre tartott előadást. Végül a Sopronvármegyei és Soproni Múzeum értékes gyűjteményeit *Lauringer* Ernő igazgató ismertette.

A következő tanulmányi hely *Szombathely* volt, ahová 4-én délután érkezett meg a társaság s a Vasvármegyei Múzeumot br. *Miske* Kálmán igazgató és *Horváth* Győző premontrei kanonok, múzeumőr kalauzolása mellett tekintették meg.

Ötödikén reggel indult a kirándulók csoportja *Kőszegre*, melynek számos történelmi és régészeti emlékei közül megtekintették a régi városházát, a templomokat és a várkastélyt, melynek udvarán vitéz *Aggházy* Kamil, a Hadtörténelmi Múzeum igazgatója, a helynek alapos ismerője és *Kőszeg* 1532-es ostromának monográfusa tartott előadást. Délután a Velem melletti *Szentvid* feltárt őskori telepén báró *Miske* Kálmán, a szombathelyi múzeum igazgatója és dr. *Tompa* Ferenc kalauzolta a régészeket. Az előadás után Szombathely és Kőszeg város a helyszínen vendégelte meg a társaságot.

Szeptember 6-án a régészek útjukat folytatva, *Keszthelyen* szállottak ki. Az épülő Balatoni Múzeum megtekintése után *Hévízre* rándultak át, hogy a külföldi vendégek megismerkedjenek kiváló gyógyhatású fürdőnkkel.

Szeptember 7-én a Keszthely határában lévő *dobogói* népvándorláskori sírmezőt nézték meg, utána pedig a város műemlékeit és a Balatoni Múzeum csomagolás előtt álló gyűjteményeit. Délután pedig *Fenekpusztára* vonultak ki Mogentiana castrum tanulmányozására.

Szeptember 8-án az állami Darnay-Múzeum megtekintésére *Sümegre* utaztak, ahol Darnay Kálmán fogadta őket. Nagy érdeklődést keltett itt a kelta korból való szalacsikai pénzverő- és öntőműhely, mely az egyetlen ebből a korból való ilyen lelet.

Ugyanaznap délután a balatonparti vasúton *Veszprémbé* érkeztek a régészek. Másnap, 9-én reggel megtekintették a várat, a székesegyházat és egyéb műemlékeket, majd a vármegyei és városi múzeumba siettek, ahol a múzeum igazgatója, *Laczkó Dezső* tanker. főigazgató és *Rhé Gyula* igazgatóőr mutatta be a rendkívül becses gyűjteményeket.

Szept. 9-én a társaság *Székesfehérvárott* a székesegyházat és a mellette lévő késői gótikus kápolnát s a város barokk templomait tekintette meg. Az október 6-án megnyitásra kerülő Székesfehérvári és Fehérvármegyei Múzeum történelemelőtti, népvándorláskori, római, középső- és újabbkori anyagát *Marosi Arnold* igazgató mutatta be.

Este a társaság *Budapestre* érkezett. 10-én a külföldi régészek megtekintették az *Aquincumi* Múzeumot, majd 11-én a római katonai erődített műút Aquincum—*Dunabogdány*-szakaszát, illetőleg a „Castrum Cirpi“ s a dunabogdányi „Bolhavár“ maradványait, végül a gyanítható dunabalparti limesszakaszon a Marsigli által 1696-ban látott s leírt harasztii falrészletet. Ez

alkalommal bemutatásra kerültek azok a fényképfelvételek és egyéb alaprajzi felvételek, melyeket intézetünk a klasszikus római, illetőleg itáliai középkori erődítművészetnek a magyarországi erődítművészetre gyakorolt hatását bemutató, olaszországi kiállítás céljára eszközölt.

A nagyon tanulságos vándorgyűlés rendezéseért dr. Tompa Ferenc múzeumi igazgatóért és dr. Márton Lajos múzeumigazgatót teljes elismerés illeti. Külföldi vendégeink a legjobb emlékekkel távoztak körünk-ből, ahol a magyaros vendégszeretet sorozatos megnyilatkozásai közepette, múzeumi és régészeti kultúránkról a legelőnyösebb képet kaphatták, aminek ismételtén adtak kifejezést. (D. M.)

Marsigli Luigi Ferdinando gróf halálának kétszázadik évfordulója. 1930-ban lesz kétszáz éve, hogy meghalt Marsigli Luigi Ferdinando gróf tábornok, Buda 1686-i ostromának mérnök-kari tervezője, a londoni, bolognai, montpelliéri és párizsi akadémiák tagja, a magyarországi római régészeti, a tudományos térképészeti, a víziélettani kutatás stb. első művelője, Magyarország kitűnő barátja. Megbecsülhetetlen s csak igen csekély részben feldolgozott magyar katonai műveltségtörténeti s egyéb magyar tudománytörténeti vonatkozású munkássága rendszeres kutatására magyar bizottság van alakulóban, amelynek megszervezésén Intézetünk dolgozik. *Bbb.*

Mozgalom a magyaros diáksipka érdekében.

Intézetünk munkaprogramjába nemcsak a *katonai* ruhaviselet, hanem az ehhez hasonló *egyéb formaruhák* keletkezésének, fejlődésének s összefüggéseinek tanulmányozása is tartozik. Ezzel kapcsolatban figyelemmel kíséri a napjainkban horodott formaruhákat, illetve ezek tervezeteit is. A gyűjteményeiben tárolt ilyfajta anyag már számos tes-

tület ruhatervezeteihez szolgált tanulmányi anyagul. Különösen a történelmi alapon nyugvó, nemzeti jellegű s emellett gyakorlatias megoldásokhoz szolgálhat tapasztalatai révén tanácsokkal és bírálattal. Az e téren az utolsó időkben jelentkezett stílustalanságok, főleg pedig a magyartalanság nyugtalanító szemlélete azután arra indította Intézetünk igazgatóságát, hogy alkalomadtán felajánlja jó szolgálatait azoknak, akik ilyen ruhaproblémák előtt állanak. Többek közt a *Magyar Egyleti és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségét* kereste meg aziránt, hogy foglalkozzék a magyar diákságnak az eddiginél megfelelőbb, magyaros jellegű siphájának megteremtésével. A jelenlegi, német eredetű diáksapka helyett régi magyar diáktudiciókon alapuló sipka megalkotását aján-

lotta, egyúttal készséges támogatását helyezte kilátásba az e célból szükséges tanulmányokhoz, illetve a szervezetek elkészítéséhez. Örömmel szegezzük le itt, hogy az Intézet felhívása a *MEFHOSz* vezetőségénél visszhangra talált s így remélhető, hogy a magyar diáksipka ügye hamarosan végleges megoldásra talál. Hasonló eredményt várunk a *magyar cserkészkalap* dolgában, amire a legutolsó angolországi nagytábor tapasztalatai irányították a vezetőség figyelmét. Megemlítjük még, hogy a *Mefhosz*-nak a napilapokban e tárgyban kiadott közleménye nyomán intézetünk igazgatósága több biztató és elismerő nyilatkozatot kapott, — köztük *Máthé-Törék Gyula* alezredestől, a m. kir. testőrség parancsnokától is, melyek a mozgalom folytatására sarkalnak. (A.)

II. INTÉZETI HÍREK.

Az intézet pontos címe: M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, I, Bátyasétány 40. Telefon: Automata 601—60.

A múzeum gyarapodása. Intézetünk anyagát a közelmúltban gyarapították:

Benkőczy Emil tanár, a Nemzeti Múzeum Történelmi Osztálya, báró Kazy Károly, Sipos Gyula ny. tábornok, Kosztolányi Lajos, a Magyar Nemzeti Szövetség, Asbóth Oszkár, Raics Lászlóné, Zrínyi-reáliskola Pécs, a M. Kir. Technológiai Iparmúzeum, Palatinus János, a M. Kir. Állami Javító Műhely, Doberdói Breit József altábornagy, Hajdu Mihály Bécs, Fuchs Andor Wien, Görgey Viktor huszárezredes, Eisenstädter Ödön, Diskay Andor fényképész, Neppel György tizedes, Prehlich János őrnagy, Telkessy Aladár ny. alezredes, dr. Moesz Gusztáv igazgató, özv. Fodor Jánosné, A. Gyldenfalk, dán minisztériumi titkár Kopenhága, Koch Elemér mérnök, Nagy István iparművész, Rubint Dezső altábornagy,

Elbert Jenő magántisztviselő, Marosi Károly, Wilhelm Trinks éremkereskedő Wien, Roska József alezredes, Nagy testvérek, Humay János alezredes, Péch Béla miniszteri tanácsos, Woyciehowsky Vilmos.

A felsoroltaknak az általuk beküldött hősiemlék-fényképekért, a különféle metszetek, füzetek, könyvek, okmányok, levelezőlapok, újságok, diaposzítívek, rajzok, pénzek, pecsétek, sapkajelvények, érmek, kitüntetések, térképek, plakettek, zászlók, fegyverek, egyenruhák, kardok, lövedékek s egyéb adományokért ezúton is hálás köszönetet mond az intézet igazgatósága.

Emléktáblaavatás és zászlóátadás a Múzeumban. A M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum december 8-án kettős ünnepség színhelye volt. Ekkor helyezte el itt kegyeletének tárgyait a megszállott *Marosvásárhely* és *Pozsony* volt háziereve.

A volt marosvásárhelyi 22. honvédgyalozereg tagjai előbb a helyőrségi katolikus, illetve a Bécsikapu-téri evangélikus templomban

istentiszteletet tartottak. Azután átvonultak a Hadtörténelmi Múzeumba, melynek boltíves folyosóin kapnak helyet ezentúl a hajléktalanná vált ezredek hősi emlékei. Ezt az emlékmű-sorozatot a 22-es honvédek nyitották meg aranybetűs, fehérmárvány-táblájukkal, mely az ezred történetét klasszikus tömörséggel örökíti meg. Az emléktábla előtt *báró Thau Károly* ny. altábornagy, *Köllő Ignác* volt alispán és *Kirchlechner Károly* ny. tábornok mondott lelkes beszédet. A megkoszorúzott táblát *vitész Aggházy Kamil* ny. ezredes, az intézet igazgatója vette át, aki a keletgalíciai fronton az ezred körében hosszabb időt töltött. Ezután megalakult a 22-sek bajtársi szövetsége. Még tartott az ünnepség, amikor újabb tömeg gyülekezett az intézet főkapuja előtt.

A volt pozsonyi 72. gyalogezred 9. menetzászlójának nemzetiszínű zászlaját hozták el őrzői. A két közeli templomban megtartott istentisztelet után eserkésszakasz kíséretében vonultak fel a Múzeum elé a zászló készítői, *Tabódy Ida* alapítványi hölgy, a cinkotai, azelőtt pozsonyi állami tanítóképző-intézet igazgatója, tanári kara és növendékei, valamint *Radda Károly* ny. ezredes vezetésével a 72-sek és családtagjaik sokasága. *Bründlmayer* orvostanhallgató az ezred második nemzedéke nevében adta át a zászlót *vitész Aggházy Kamil* igazgatónak, aki beszéd kíséretében vette át azt. A megható ünnepség résztvevői ezután a 22-es honvédekkel elvegyülve, az intézet tisztikarának kalauzolása mellett megtekintették az épületnek a közeljövőben teljesen elkészülő helyiségeit.

III. SZEMLE.

Múzeumok.

□ A Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum Székesfehérvár szab. kir. város és Fejér vármegye áldozatkészségéből új helyiséget kapott. Az új múzeumot folyó évi október 6-án nyitották meg díszközgyűléssel, melyen intézetünket az igazgató képviselte.

Leletek — ásások.

() A Régészeti Társaság *Szeghalom* határában ásásokat végeztet, eddig már több kétezeréves avarkori sírt tártak fel, melyekből archeológiai szempontból értékes leletek, nyílhegyek, kengyelek, tűzszerszámok stb. kerültek napvilágra.

() *Szob* mellett Szent István-korabeli temetőre bukkantak. A felásott sírokból egy hatalmas egyenes kard került elő, melyet a többi leletekkel együtt a Nemzeti Múzeumnak szolgáltattak be.

= A *garamszentbenedeki* apátság közelében építkezési munkálatok közben mintegy másfél kilónyi ezüst-

pénzt találtak, mely a régészek szakvéleménye szerint IV. István magyar király korából való. Ezen időből még egyetlenegy pénzdarabot sem találtak, ami rendkívül becsessé teszi a most felszínre hozott XII. századbeli pénzeket.

— A román megszállás alatt lévő *Marosnémeti* község alatt a dévai múzeum igazgatósága ásásokat végeztet, hogy feltárja azon ősrégi római város romjait, melynek létezését a tudósok régóta megállapították. Eddig több lakóház maradványait sikerült feltárni, némelyik a romokból rekonstruálható is. Nagy mennyiségben kerültek elő különböző használati tárgyak, kések, sarlók, domborművű edények, tarka üvegek. Az is megállapítható volt, hogy a római birodalom megszűnése után valamely barbár néptörzs foglalta el a várost.

× *Gáva* és *Nyírbogát* közelében vaskorszakból való régiségeket találtak. Ezen helyeken a nyíregyházi múzeum fog ásásokat végezni.

+ A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti osztálya a fehérmegyei *Cece* község határában ásatásokat folytatott, hogy feltárja a népvándorlásokorabeli sírokat. Ezekből sok érdekes régészeti lelet került elő, de legnagyobb jelentőségű az antropológiai rész. A többezeréves, kitűnő állapotban megmaradt koponyák az akkori népfajok tanulmányozására fognak jó szolgálatot tenni.

][A *leningradi* múzeum expedíciója befejezte nagyszabású archeológiai kutatásait az Altáj-hegységben. Munkájuk során egy hún herceg sírdombját is megtalálták, mely 2 méter magas és 48 méter széles volt. Több arany-, ezüst- és rézfaragványt leltek a csontváz mellett.

❖ A Nemzeti Múzeum befejezte a mosonszentjánosi népvándorlásokorabeli temető feltárását. A 276 feltárt sírból rendkívül sok ritkaság került napfényre.

Hősi emlékművet lepleztek le:

Szeptember hóban:

- 1-én Öttömösön,
- 1-én Villy zemplénmegyei kisközségben,
- 8-án Tizsasason,
- 15-én Sopronban, a Rákóczi Ferenc reáliskolában,
- 15-én Biharnagybajomban,
- 22-én Hejőbábán,
- 29-én Makón.

Október hóban:

- 6-án a hevesmegyei Verpeléten,
- 13-án a komárommegyei Császár községben,
- 20-án Püspökladányban,
- 27-én Felsősegeden.

Bajtársi összejevetelt tartottak:

Szeptember hóban:

- 15-én a dési volt 32-es honvédgyalozezred Budapesten,
- 26-án a 3. vartüzérezred Budapesten,

29-én a volt 48-as gyalozezred Nagykanizsán.

Október hóban:

- 3-án a marosvásárhelyi volt 62. gyalozezred Bajtársi Köre,
- 4-én a volt 64-es közös gyalozezred,
- 5-én a volt m. kir. kassai 5. honvédhuszárezred,
- 5-én a volt cs. és kir. 65. gyalozezred,
- 5-én a VIII. ker. volt karhatalmi tisztis százada,
- 6-án a budapesti volt 1-es honvédezred,
- 6-án a MOVE frontharcosok.
- 12-én a volt losonci cs. és kir. 16. sz. tüzérezred,
- 12-én a volt szabadkai 86. gyalozezred,
- 12-én a volt m. kir. szatmári 12. honvédgyalozezred,
- 12-én a volt m. kir. 6. honvédgyalozezred,
- 12-én a volt cs. és kir. egri 60. gyalozezred,
- 12-én a volt cs. és kir. 5. gyalozezred,
- 13-án a volt 69-esek Székesfehérvárott,
- 14-én a volt pozsonyi 14. számú cs. és kir. tábori ágyúezred,
- 15-én a pécsi hadapródiskola 1914. okt. 15-én végzett növendékei, tanárai és évfolyamtársai,
- 19-én a volt cs. és kir. 68. gyalozezred,
- 19-én a volt m. kir. kassai 9. honvédgyalozezred,
- 19-én a volt cs. és kir. 38. és 6. gyalozezred 1893—94-ben szolgált egyéves önkéntesei,
- 20-án a Ludovika Akadémia, a volt cs. és kir. wienerneustadti, mödlingi műszaki és traiskircheni tüzéradadémia 1909. augusztus 18-án felavatott növendékei,
- 21-én az egykori 24-es Vadászászlóalj Bajtársi Egyesülete,
- 22-én a marosvásárhelyi volt 22-es honvédek,
- 27-én a volt 32-es gyalozezred.

H 13.407

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET

SZERKESZTI:

DR. LUKINICH IMRE

EGYETEMI NY. R. TANÁR

2. KÖTET // BUDAPEST, 1929. NOVEMBER HÓ // 3. FÜZET

MEGJELENIK ÉVENTE KÉTSZER

A HISTORIA MELLÉKLETE

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

Dr. Pogrányi-Nagy Félix: Emlékezzünk meg régi várainkról. 51
Pogányváarak (51). A fel-kassai rejtély (59).

Képek jegyzéke:

Pogányváarak: Alsómislye, Boldogkő, Felsődobsza, Felsőfügöd, Hernádbüd, Petőszinye, Tarnavajkóc (53). — Györkei pogányvár és erődített templom fekvése (54). — Györke falu fekvése (55). — Petőszinye alaprajza és látképe (57, 58).

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Emlékezzünk meg régi várainkról...

(Abaújtorna vármegye: harmadik közlemény.)

Pogányvárak

(= prehisztorkus földvárak).¹

Abaújtorna vármegye, legalább is részeiben, a neolithkor óta lakott.

A neolithkorbéli ember, mint ismeretes, már állandó lakóhellyel birt s primitív földműveléssel is foglalkozott. Telepeit s így várait is lehetőleg patak vagy folyó felé emelkedő domboknak a víz felőli peremére építette. *A postglacial-korszak vizeinek lefolyása után a Hernád folyó partjai nem állottak oly alacsonyan, miként azok mai nap szemlélhetők s a folyammeder kiterjedése egészen ama dombláncok párkányzatáig ért föl, melyek keretként övezik e folyót egész futásában, miért is könnyen megérthető, hogy a neolithkori ember itt-élésének legrégebb emlékeit s így földvárait is a dombok magaslatain s a dombhátak lejtőin találjuk föl.*²

A neolithkortól egészen a kelták betelepedéséig, sőt vidékenként (ahol sem a rómaiak, sem a kelták városokat nem építettek, így Abaújtorna vármegyében) a magyarok bejövetele idejéig, az akkori várak egy vagy több sáncgyűrűből és körülötte árokból állanak. A föld-sáncöltés és főleg annak koronája beépített gerendákkal, kőrétegekkel, sokszor faragatlan terméskő borítással, néha kiégetett agyagtapasztással, boronafonással, stb., a legváltozatosabb módon volt megerősítve (megkötve), a sánc tetején valaha palánkkal vagy áthághatatlan szűrős élősövényvel koronázva. Sőt későbbi ilyen „pogányváraknál“ fatornyok létevel is számolhatunk. De *sohasem* fordul elő *mészhabarcs*-vakolattal való falkötés!

E gyűrűs sáncokon belül álltak valaha a várlakók kunyhói, sátrai, a háziállatok karámjai, stb.

Abaujszántó.

A Hernád- és a Szerencs-patak között északról délnek vonuló dombhátnak keleti peremén, Abaujszántó felé, számos oly pont van, melyen a prehisztorkus lakók kőeszközei, tűzhelyei, egész hamvvedrei, stb. találhatóak, nevezetesen a „Kisbánya“ szőlőhegytől kelet felé a Gyűrű hegyfokig. A várostól kelet felé, a Tótdűlőn számos urna és faragás nyomait mutató kovaeszköz került elő. Még tovább keletre, a Színvölgy északkeleti oldalán, az apró vízmosásokban számos vas-

tag téglá- (?) s mintegy centiméter vastag úrnadarab, számtalan obszidiántöredék, akárhány ezek közül faragás (csiszolás) nyomaival, hasonló kovadarabok, sőt a trachitnak egy keményebb faja is nyílhegynek kifaragva, néha kovagömbök, zúzókövek akadnak.

Abaújszántón két földvár nyomai vehetők ki: a „*Felső Győr*“ és „*Középső Győr*“. Hogy a „*Középső Gyertyámos*“ dülön csak prehisztórikus telep volt-e, avagy pogányvár, nem tudom. Erre a kérdésre, valamint a két „*Győr*“ korára csak ásatások adhatnák meg a feleletet.³

Alsó-Mislye.

A földvár sáncai a vasúti állomás fölött a falu északi sarkában levő temető helyén láthatók (l. I. ábra 11). Alakjuk egyenlőszárú háromszög, alapjával a falu házai felé, csúcsával északnak fordulva. Középe magas domb, tetején ma a temető keresztje áll néhány akácfa között. A dombot nyugati és északi oldalán hatalmas árok s azonkívül sánc fogja körül, keleti oldalán a sánc már alig sejthető, délnek, vagyis a falu szélén szintén nem állapítható meg a földvár kiterjedése. A dél felé nyitott sánc elrendezése arra utal, hogy az egész plató, melynek északnyugati sarkában a prépostság épülete és a falu elterül, legnagyobb részét pedig ma szántóföldek foglalják el, *egészbelen* a földvárhoz tartozott. E plató keleti része sziklás, ez s a meredek déli perem az Ósvavizébe esik alá, a nyugati, szintén meredek szélét a Hernád mossa. Csak északkelet felől lejtős a fennsík széle, a mai vasúti állomás irányában: e fölött uralkodtak a mesterséges sáncok a mai temető helyén. — A fennsík akkora, hogy egy mezőváros is elférne rajta. Ha ásatások igazolják feltevésünket, úgy a mislyei egyike a legterjedelmesebb prehisztórikus várainknak.⁴

A hajdanában megerősített prépostsági templomról külön fogunk szólni.

Boldogkőváralja.

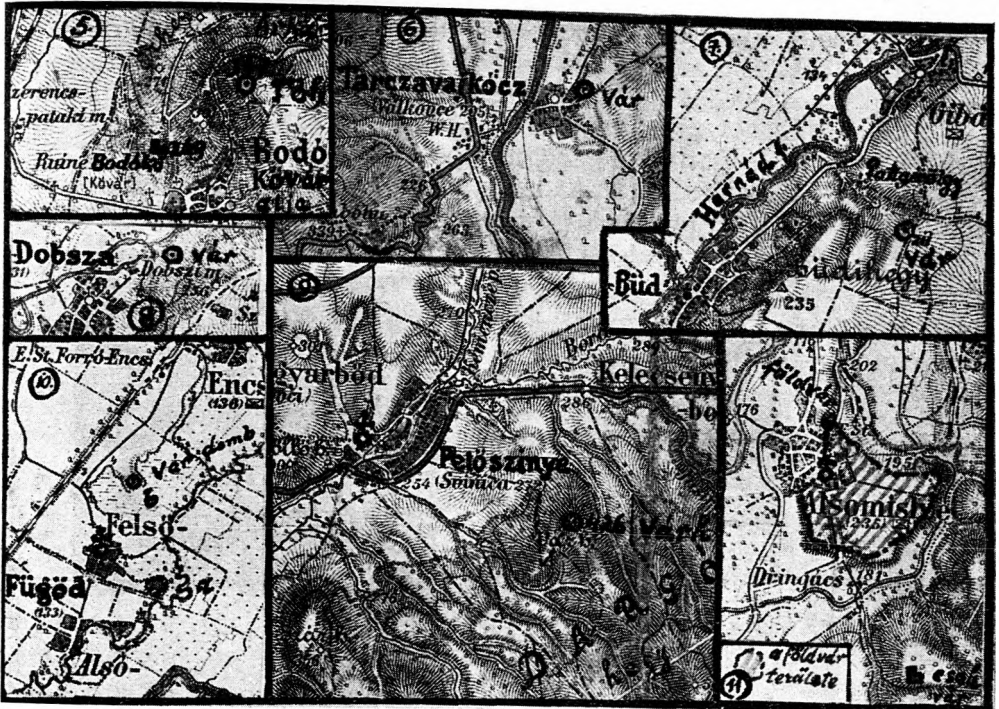
A Boldogkőváraljától keletre fekvő „*Tóhegy*“-en Bartalos tudós pap⁵ és régész mocsaras tóparton avargyűrűnek, helyesebben pogányvárnak nyomaira akadt (kőkori lelőhely).⁶ A falutól keletre emelkedő erdős hegység egyes részeinek elnevezése: Leányvár, Virágvár, Vaskapu (Radimáj, Vajdarét) további pogányvárak felfedezését helyezik kilátásba. Boldogkőváralján találtak 4 arany láncszemet kb. 4 g súlyban, meg egy arany kapsot.⁷ (A földvár fekvését l. I. ábra 5.)

Felső-Dobsza.

Felső-Dobszán a „*Várdomb*“-on, közvetlenül a falu felett, láthatók egy pogányvár nyomai. E helyről neolithkorabeli leletek kerültek elő, míg alatta a völgyben a bronz-, vas- és népvándorlás korában telep volt. A vár kultúrrétegeiből (260 cm-re a mai felszín alatt) megszenesedett búza került elő, e fölött a földvár újabb és újabb lakói négyszer simították le agyaggal a felhalmozódott hulladékot. A megszenesedett szemestermények között megkülönböztethetők voltak: a közönséges és az ősbúza, az alakor, a csupasz árpa s néhány szem

lenese. Azonkívül őrlőkövek, orsófejek, szűrőedény-töredékek, agancs, csákányok, agancskalapácsok s apróbb csont- és kőeszközök kerültek elő.

A vár alatti bronzkori telepen, mely a mai falu egész területére kiterjed, öntőműhely nyomaira is akadtak. A telep kincsesbányája a bronzkori leleteknek. Az öntőműhelyből a következő darabok kerültek elő: három dárdaesűcs, kilenc hosszúkás tekeres, két vastagabb tölsér, huszonegy kisebb tölsér, harmincöt boglár, egy széles réz-

I. ábra.

lemez, két hajtú, kilenc apró rézsög, két hármasszög, egy fémszög és huszonöt töredékdarab, összesen 115 tárgy. Innen került ki egy négyes korongos tekeres is, amely a Nemzeti Múzeumban van.⁸

1820 táján az egyik halom teteje körül találtak 8 drb újjnyi vastagságú arany lányszemet egy horoggal, a kis halom mellett pedig egy arany gyüretet, mely símán kiterítve, papírív vastagságú és mintegy 12 cm átmérőjű lapot adott. Mellette akadtak egy sárgaréz (bronz?) kardra, szügyellőkarikára, két kengyelvasra és egy csontvázra. Ugyanott a Bärezi-család földjén sáncolás alkalmával több csontvázra akadtak, melynek mindegyike *fejénél* egy-egy csupor állott (nem a szokásos módon: lábtól.)

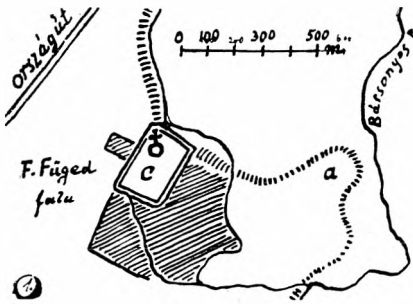
A dobszai várdombon és pontjain minden lépten-nyomon őrlőkövek, konyhulladékok, stb. akadnak, ezek között szarvasmarha, bölény, antilop stb. maradványok. Szilágyi Ferenc dobszai birtokos küldött két kőbalta-töredéket, agyagkúpot (súly, vagy tűzpad?)

agyagesuprocskát, agyagkarikát, rhinoceros-fogat s többféle bordák-ból készült vésőt. Számatalan vastag és különböző cífrázatú agyag-cserép került itt elő. Többek között egy csinos, vastag karperec és egy gyűrű is (l. Műrégészeti kalauz I. 63. ábra ehhez hasonló, de bronzból) Dr. Óváry és Hampel József rövid idő alatt számos addig ismeretlen cífrázatú cserepet, kovadarabot, agancs-kalapácsot, állatmaradványt talált. Megemlíthetjük, hogy az innen keletre fekvő Komlósán találtak két egymáson fekvő kerek kőből (andezit-trachit) álló kézimalmot.⁹

A „Várdombon“ hajdan kőromok is állottak, de később széjjel-hordták azokat.¹⁰ A földvár fekvését l. az I. ábrán 8 alatt.

Felső-Fügöd

község határában van a „Várdomb“, ez a neolithkori földvár, kőkorszakbeli eszközök kerültek itt napfényre. A falu északi határában terül el egy mocsaras, lapályos rétből kiemelkedő dombon

II. ábra.

III. ábra.

a 200 m kiterjedésű földvár. Egész felsője kultúrréteggel van borítva. Sokszor fordul elő a folyami kagyló (*Unio pictorum*) teknője, — egyéb leletek: őrlő- és zúzókövek, kunyhótapasztékdarabok, karimájuknál átfúrt agyagedénytöredékek s apró kőeszközök.

Ezt a Várdombot a nép „Klastrom“-nak nevezi (*E.* szerint tévesen) és az állítólag hajdan ott lakott veresbarátokról (templáriusok) regél. Bizonyos, hogy sem kolostor, sem kápolna ott sohasem volt.¹¹ Fekvését l. az I. ábrán 10. alatt: „b“ Nem tévesztendő össze a Fügedi várkastéllyal, mely a mai templom helyén állt s amelyről külön fogunk szólni.

Felső-Méra

határában pogányvár nyomai látszanak. Keletkezésének és virágzásának koráról semmit sem tudunk, itt is csak ásatások adhatnának feleletet.¹²

Felső-Vadász

határában, a falutól délre, a „Várdombon“ neolithkori földvár terül el. Az innen kikerült töredékes agyagedények igen durva technikájá-

nak, csak a napon voltak szárítva (neolithkor régebbi rétegei!). Kőeszközei közül nevezetesebbek egy szerpentinkőből készült, csiszolt balta és egy szerpentin-kőgyalunak töredéke.¹³

Györke.

A falu keleti szélén, a Bogota-Térce-hegy végső nyulványain egy kis dombot a Szárhegy és az izr. temető között (l. a III. ábrán) az ottani lakosság és a „Györkei vár“-nak (Sztrahulka) hívja. Részletesebb helyi hagyományt megismernem nem sikerült a várra vonatkozólag, a történelem s az irodalom sem ismeri. A domb (helyesebben „Rückfallskuppe“) túlságosan közel esik a Bogota-hegy magasabb nyulványaihoz, semmint hogy kifogástalan védelmet nyujtana. A faluhoz való közelsége, valamint egyéb negatív indokok alapján a „várat“ a XVI. századba lehetne helyezni, s mint a györkei lakosság közbirto-kossági várát felfogni. Ennek viszont a részletes helyi hagyományok teljes hiánya mond ellent. Így egyelőre a pogányvárak között tartjuk nyilván.

<i>d</i>			M e g y e i ú t	<i>d</i>										
				<i>e</i>										
<i>c</i>	<i>b</i> 19	<i>a</i>												
<i>c</i>	<i>b</i> 20	<i>a</i>												
<i>c</i>	<i>b</i> 21	<i>a</i>												
<i>c</i>	<i>b</i> 22	<i>a</i>												
<i>c</i>	<i>b</i> 23	<i>a</i>												
<i>c</i>	<i>b</i> 24	<i>a</i>												
				<i>e</i>										
<i>d</i>														
			F ő - u t c a †											
			<i>a</i> 25 <i>b</i> <i>c</i>											
			<i>a</i> 26 <i>b</i> <i>c</i>											
			<i>e</i>	<i>a</i> 11	<i>a</i> 12	<i>a</i> 13	<i>a</i> 14	<i>a</i> 15	<i>a</i> 16	<i>a</i> 17	<i>a</i> 18	Földesúr kúriája és belsősege		
			<i>e</i>											
			<i>e</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>	<i>b</i>				
			<i>e</i>											
						<i>c</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>c</i>	<i>c</i>		
			<i>d</i>											

IV. ábra.

Megjegyzem, hogy a Szárhegy védelmi szempontból sokkal alkalmasabb hely lett volna és teljesen uralkodik az Ósva és a Borda-patak völgyének összeszőgelésén, vagyis ezzel a Dargói hágó útvonalán, ami a „Györkei várra“ nem áll. Hogy e hátrány dacára az említett

helyen létesült a vár, ennek csak két oka lehetett, t. i. vagy kevés volt az építkezés és a védelem szempontjából tekintetbe jövő emberi erő (a Szárhegy fennsíkja összehasonlíthatatlanul nagyobb a „Györkei vár“-énál!), vagy pedig a várépítőknek birtokában volt Györke közvetlen környéke, de nem a Szárhegy. Utóbbi körülmény az 1300 utáni látszik utalni.

Bár nem tartozik a tárgyhoz, nyelvészeink nb. figyelmébe ajánlom a „tanór“ kifejezést. Ugyanis a györkei (valaha jobbágyi) háztelkekhez a szorosan vett belsőséghez (udvar, szérűskert és gyümölcsös) kifelé egy ugyanolyan szélességű sáv szántó föld is tartozik, utóbbinak neve „tanór“. Tekintettel arra, hogy Györke nagyjából T alakban épült a megyei út és az erre merőlegesen álló főutca köré, a falu (és a tanórok) sematikus fekvését a IV. ábra mutatja, ahol aaa házhelyek, bbb szérűs kertek, ccc tanórok, dd nagy tagok (földesúri földek), eee kisebb belsőségek, 1–22 teljes ingatlanos, ahol a házhely, szérűskert és tanór is megvan. — Azt hiszem, hogy a tanórok akkor keletkeztek, amikor az 1848-as reform alkalmából az egyes jobbágyportáknak kijelölt belső- és külsőség (= tanór) a volt jobbágyok tulajdonába ment át.

Hernád-Büd.

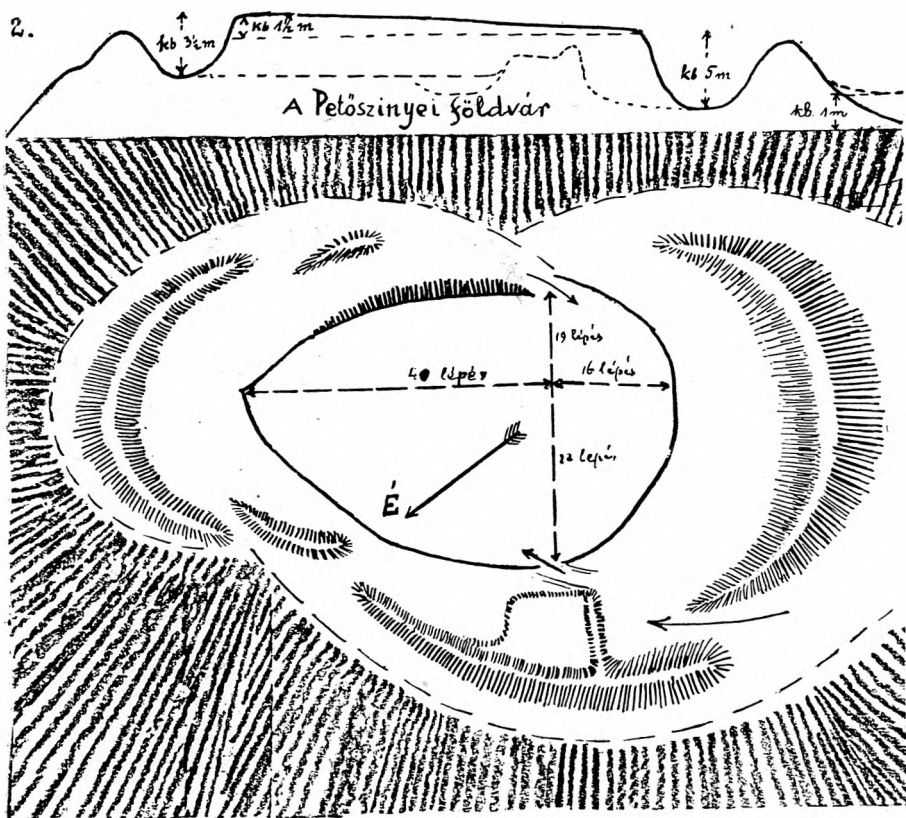
A Hernád—Büdi földvár a hasonló nevű helység határában, a falu és Gibárt helység között nyugatról keletnek vonuló „Gata“ nevű völgy legmagasabb pontján van (lásd az I. ábrán 7. alatt). — A Büdi-hegy (Δ 235 magassági szám) meredek oldalai két fokkal óriási lépcsőzetet képeznek, 70 méter hosszúságban és 50 méter szélességben: Ez a vár, melynek fennsíkja száraz (mészhabarcs nélküli) kőfallal van szegve. A fennsíkon nagy mennyiségű kő található, mit e kőszegény vidékre messze földről kellett ama ősi lakosságnak hordania. A vár fennsíkjáról kőeszközök, agancsrészletek, obszidiándarabok, aganceskalapácsok, kovaeszközök, orsókarikák, agyagkanál, csont-tű, stb. kerültek ki. A földvár környékén elterülő Gata nevű völgynek vízmosásra partoldalain oly nagyszámú lelet található, hogy méltán nevezhető e telep a megye egyik legkiterjedtebb és leggazdagabb történelemelőtti lelőhelynek, melynek kiaknázott kincsei az obszidián és csonteszközöktől a vaskardokig terjednek neolitik, bronz, vas- és népvándorláskorabeli leletekkel. A bronzkori telep a földvár aljában, lejjebb a völgyben terül el, a leletek közül egy 29 cm. hosszú bronztű a legnevezetesebb. La Tene-korabeli lelet is akadt itt: az egyetlen hiteles kelta lelet nagyjából, valószínűleg a kotinok emléke, azaz a Gata-árokban nagy agyagedényben összehajtogatva talált vaskard, mely némileg kiegyengetve a kassai múzeumban látható; e lelethez tartoznak még a jellemző vaskések, a kardhüvely pántjai, egy pajzs-fogantyú, több csatt és egy ezüsttel kivert lándzsa.¹⁴

A falu 1427-ben Bwd (olv. Büd) néven (Abaúj)-Szántóval együtt van említve.¹⁵ Soós szerint a várhegyen állt Káthay Mihálynak, Bocskay fejedelem titkáranak kastélya. Mikor Bocskay halála miatt méreggel való orgyilkossággal vádolták, majd a hajdúk felkoncolták,¹⁶ kastélyát is széjjelhányták.

Pető-Szinye.¹⁷

A „Várhegyen“ (⊙ 426 magassági szám, I. ábra, 9.) földvár nyomai.

A várból csupán földsáncok láthatók, melyeknek alaprajzát saját felmérésem alapján közlöm (V. ábra 1.). A Várhegy teljesen szabályos kúpalakú és csak dél felé függ össze, jóval alacsonyabb nyereggel a Dargó-hegy zömével. A várhegy tetejéről észak és nyugat felé igen

V. ábra.

jó kilátás nyílik a Tarca és Ósva völgyére. A Várhegy uralkodik a Dargói hágóhoz vezető úton. Látképét Sós rajza alapján a 4. ábrán közlöm: az előtérben balra a petőszinyei valaha erősített kolostortemplom, melyről még bővebben lesz szó, a jobboldali háttérben a Dargó-hegy, a kép közepén a háttérben a Dargói hágó, előtte a sötétebb erdős hegy, a Várhegy, a kép jobboldalán Pető-Szinye falu háztetőit látni. A vár történetére vonatkozólag írott adatunk nincsen. Alaprajzi elrendezése szerint XII—XIII. századbeli telepnek tartom,

amit valószínűleg az Aba nemzetség valamelyik tagja épített magának. Az is lehetséges, hogy Petőszinye még szláv alapítású, s hogy a vezérek korában is még fennállt, s csak Abaújvár szereplésével vesztette el jelentőségét. E lehetőségeket csak ásatás dönthetné el. Kőfallnak vagy falazásnak nyomát nem találtam.

Míg én itt csak földvárat látok, amely valószínűleg a magyarok által is lakott volt, *kőépületek nélkül*, addig Soós Elemér nézete szerint e vár öt toronnyal, egy elzáró épülettel és kettős kőfallal bírt.

VI. ábra.

Alaprajza szerint (l. a VI. ábrán) *a—b* a vasút a hegy gerincén, *A* kaputorony, *B*, *D*, *E*, *H* tornyok, *I* elzáró épület, *C* a kút.

Hogy melyikünknek van itt igaza, csak ásatással lehet egyszer eldönteni.

A várhegy látképét Petőszinye község, vagyis észak felől Soós rajza szerint bemutatom (V. ábra 2.).

Sárvár.

A Hernád nyugati partján, Fügedtől északra a mai Garadna helység és vasútállomás között fekszik Sárván-pusztá. Már Pesthy Frigyes helységnévtár kéziratában és az ő nyomán Ernyey és Soós is e helyütt pogányvárat sejtene. Ha tekintetbe vesszük, hogy Garadna > gradna > gradina annyi, mint a mai tót Hradina (= várhely), amely névvel a tót köznép ma az elpusztult várak helyét, de még inkább a pogányvárakat jelöli meg, másrészt, hogy a régi sár-föld, vagyis Sárvár-Földvár, világos, hogy itt a pogányvár állott, mely a szláv korban is lakott volt, s a vezérek korában még ismeretes volt, de hamarosan elpusztult, mert a Szent István-féle várrendszerben, úgy látszik, már nem szerepelt. Valószínűleg Abaújvár alapítása folytán (1027 körül) vesztette el jelentőségét.

A terep alkalmas pogányvár építésére, úgy, mint Mérán, Dobszán vagy Fügedin, — de a vár helyét a Garadna mögött húzódó dombosoron pontosan meghatározni eddig tudomásom szerint nem sikerült. Mindenesetre nem lehetett messze a mai Sárvár-pusztától. Sárvár valószínűleg azonos az Ernyey által említett „Haradiná“-val.

Tarnavajkóc.

Tarnavajkóc temetője valaha földvár volt. Ezt Pollák kassai múzeumigazgató felásatta s onnan a bronzkortól kezdve a huszita korig (1440—1468) terjedő, sőt a népvándorláskori és legrégebb magyar leletek közötti rétegből, Pollák igazgató szerint, szláv leletek is kerültek elő. (L. az I. ábrán 6. alatt.)

*

Az Abaújvár alatti cikkünkben elmondottak alátámasztására megemlíthetjük, hogy a *Halma*j melletti őshalomból honfoglaláskori vitéz esontváza lováéval együtt került elő, értékes sírmellékletekkel együtt.²⁰ Szintúgy azt, hogy a bronzkori leletéről híres Zsujtától délkeletre: *Göncön*, ott, ahol a Gönc-patak északkelet felől a községbe lép, a község utolsó házától néhány lépésre (úgy látszik bronzkori) sírmező van, melyet az agyagos platóba 2—4 m mélyre bevágódott Gönc-patak kettészel. A meredek agyagos part helyenként valóságos keresztmetszetben mutatja a méhkaalakú és nagyságú sírokat: a sírokat teljesen kitöltő szürke, elég porhanyó hamu élesen elválik az érintetlen talaj sárgásbarna agyagától. Egyik ilyen kettévágott sír alatt a patak görgetegkövei között kisujjni nagyságú bronzpengét találtam. Ahány ilyen sírt felületesen megvizsgálhattam, abban leletre, sajnos, nem bukkantam.²¹ E sírmezőt tudtommal a szakirodalom nem említi.

¹ Források: A. T. 463—473. ll.: Csoma József cikke: Abaújtorna vármegye őstörténete. — Arch. Ért. 1870. 60—61. és 93—94. és 1898. 30—44. ll. — Soós Elemér kézírata, — Saját felmérésem (Mislye). — A Százéves Kassai Egyházmegye (rövidítve E). — A. T. adatai az egyes községek alatt (különösen 280., 291., 295., 297., 318., 355—356. ll. — Múeml. Orsz. Biz.: Magyarország Múemlékei, II. k. rövidítve M. M.). — ² Csoma i. e. — ³ Arch. Ért. i. h. (Dr. Óváry Endre [Szántó] közlése.) — A. T. — ⁴ Saját megfigyelésem. — A M. M. idevágó jegyzete szerint az Arch. Ért. 1870. évf.-a tartalmazza a mislyei földvárra vonatkozó adatokat, ellenben ott erre nem találtam adatokat. — ⁵ Arch. Ért. 1893. 38—44. ll. Mihalik József cikke. — ⁶ E. 83. l. — ⁷ Arch. Ért. 1870. i. h. — ⁸ A. T. (Csoma). — ⁹ Arch. Ért. i. h. — ¹⁰ Soós. — Csoma József: Óskori nyomok, 30., 34. ll. (Soós nyomán idézve). — Felső-Dobsza falu 1487-ben okmányilag említve van, földesura ekkor a felsődobszai Dobszay-család. (Csánki, I. 330., — Orsz. Lttár, Dl. 19.323., — Soós). — ¹¹ A. T. 297., 468., 493. — E. 200. (Kerekes Rezső adata). — ¹² A. T. 295. — ¹³ A. T. 280., 299., 468. — ¹⁴ A. T. 291. 467—471. — Csoma: Östörténeti nyomok, 30., 34. — Soós. — ¹⁵ Csánki, I. 205. — ¹⁶ Lásd bővebben alább Kassa története alatt. — ¹⁷ A. T. 275. M. M. — ¹⁸ Ernyey a Pesty-féle helységnévtár nyomán. — Ernyey nyomán Soós is előjegyzésbe vette. — ¹⁹ Pollák múzeumigazgató (Kassa) szíves közlése nyomán. — ²⁰ A. T. 472—473. ll. (Csoma). — ²¹ Saját megfigyelésem 1920 nyarán.

A fel-kassai rejtély.¹

Kassától északra a Hradova-hegy (Várhegy) tetején, közvetlenül a \odot 466 magassági pont körül, az attól északkeletre és délnyugatra fekvő fennsíkszerű hegyfokon állott. Felkassa keletkezéséről okleveles adatunk nincs.

A XIII. század folyamán két Kassa tűnik fel az okiratokban: Kassa és Felkassa. Előbbi a mai város őse, az emelkedik mihamarább túlsúlyra.

Ha a másutt kifejtett sáros-abaúji védelmi rendszert tekintetbe vesszük, nyilvánvaló, hogy e pont sztratégiai fontossága belekapcsol-

lódik a Palocsa—Tarkó—Sáros—Abos, illetőleg Strázsa—Kapi—Abos—Omodévár—Borsod megye—Torna—gömörmegyei „távíró“ (= fény- és füstjelzéseket továbbító) vonalba, amennyiben a Hradováról látható: Péch, Újvár, Kapi, Sóvár, Abos, Bodonyvára, a ranki Hradiszkó, Mislye, Széplak, Omodévár és Abaúj megye (a Hernád-völgy) felső fele Göncig, sőt Boldogkővára is!!!

A hely földrajzi fekvése nagyon kedvező, a Felföld és Alföld egyik fontos érintkezési és közlekedési pontja felett őrködik. A Galicia—Dukla—Borsod—Felső-Tisza legjobb összekötő útvonalán, a Tarca völgyéből a Kassai hegyen átvonuló ősi országúton uralkodik. Fontosságát bizonyítja Kassa városának és kereskedelmének későbbi rohamos fejlődése.

Felkassának, illetőleg a Várhegynek tót neve „Hradova“ (= várhegy. Grad, hrad magyarul vár). Ez az elnevezés a kassai városi levéltár adatai szerint csak a XVIII. sz.-ig nyúlik vissza, amikor a város tótokat telepít a birtokában levő elnéptelenedett falvakba, nevezetesen a mai Kavacsánba és Hernádtihanyba. Szláv eredetűek Felkassa területének az 1261. évi oklevélben említett egyes határai: Csermelypatak, Blathan-mocsár. Mások magyarok: Pisztrángospatak. Ezzel szemben a „Hoph“ = Hof és „Berch“ német kifejezések arra látszanak utalni, hogy Felkassa is éppúgy, mint Kassa, eredetileg német település s utóbbival talán egykorú.

A hagyomány szerint állítólag e tájon 1197-ben egy Narod nevű osztrák vitéz telepedett volna meg 3000 emberrel, de hogy ezek alapították volna akár Kassát, akár Felkassát, arra adatunk nincs. E hagyomány szavahihetősége igen csekély, ha tekintetbe vesszük, hogy a „Narod“ szó *szláv* eredetű! Különben 3000 ember egyetlen telepítési akcióban: sok egyszerre. Ettől a számtól nem járhatott messze a Szepességre bejövő *összes* német telepesek száma. Már pedig ezek különböző vidékekről, hosszú idő alatt, apránként jöttek be. Hiszen a német beszivárgás az Árpádok alatt intenzíven folyik. Elég a környéken az 1219-ben okmányilag említett abaújmegyei legrégebbi 10 német községre, „a királyné németjei“-re utalnom.

Felkassának legelső birtokosai Andrásfia Gál, továbbá Péter, Tivadar és Mikolafia Lodomér. Ezek közül Gál és Lodomér *nemesek* voltak.²

A legelső idevágó okmány 1261-ben kelt, amikor V. István még mint ifjabb király visszaveszi Felkassát és annak előbbi birtokosai közül Gált és Lodomért Csány és Felgönyü helységekkel kárpótolja, a „Hoph“-ot pedig területével együtt Samphleben és Obl kassai hospeseknek adja minden év Szt. György-napján fizetendő félféltő jó arany földbér (census) fejében. Felmenti az új birtokosokat a vármegyei comes joghatósága és a vármegyei seregben való katonáskodás alól, csak a saját választott bírójuk ítélkezhetik felettük a többi hospesek kiváltságai és szokásai szerint.³

A Felkassa helyett a királytól cserébe kapott és a megyei ispán joghatósága alól kivett Chon (Csány) és Felgyno (Felgönyü) abaújmegyei helységek birtokába Andrásfia Gál és Mikolafia Lodomér

nemesek az egri káptalannak 1270. évi június 9-én kelt oklevele szerint tényleg be is iktattattak.

Samphlebent, Oblt, valamint örökösüket is V. István kiveszi a vármegyei hatóság alól. Miután ők Felkassa után „census“-t fizetnek, nem tette nemesekké őket, hanem a telepéseknek adott ama jogállás értendő itt, melyből később a városi polgári rend fejlődött ki.⁴

Az 1261-ben kettős pecsét alatt kiadott oklevél szerint a Felkassához tartozó adományozott terület határa (l. az I. ábrán) a *Hernád nyugati partján álló földből emelt határjelnél kezdődik* a mai Kassa városának északi szélén, körülbelül a mai Lajos-forrástól kissé délre, *innen nyugatra halad, rövid darabon átszeli a Blathan-mocsarat* (a mai Lajos-forrás—Hernád-folyó—Klobusitzky-utca—Timár-utca—Püspöki kert—Városi faraktár—Gazdasági Akadémia—Csermely-u.—Tihanyi megyei-út—Lajos-forrás háromszögben) egyenesen nyugatnak halad a Csermely-patakig, melyet körülbelül a mai Javító-intézet és Vasgyár közt ér el, utóbbi mentén északnyugatnak fordul (vízfolyás ellenében), távolodva a kassai hospesek földjétől a Csermely-völgyön végig *nagy távolságban a „nagy erdő“-ig* (Bankó? Fűzermalom táján?) *Dénesnek és rokonságának földje tájáig* (a mai I. sz. vízőri laknál, vagy az 5—6. kilométerkőnél. Dénesék földje az itt kissé kiszélesedő Csermely-völgy alja lehetett). *Innen egyenesen északkeletnek a Berch (=Berg) nevű hegynek tart* (valószínűleg a Hrbek Δ 515 magaslatig, amely a környezethez képest elég feltűnő) *s onnan „a határjelek mentén“* keletnek, a Pisztrángos-patak (a mai Strazsnyik-p.) mentén *száll le s azzal együtt haladva a Hernád-folyóba jut s azon a kiindulóponton jut.* A dűltbetűs szavak az oklevél szavai. A határ világosan fixirozható keletnek, nyugatnak és délnek, csupán észak felé nem állapítható meg kétségtelenül. Ugyanis a Berch lehetne a Hrbektől északfelé bármely kimagasló hegy ugyane hegysorban: Csecsatorna, Biela Szkala stb. Ezek még markánsabbak is, mint a Hrbek. Másrészt a Pisztrángos-patak lehet bármely patak, mely a jelzett hegysorról keletnek a Hernádba folyik, Hernádtihanyi és Sárosközég között: hisz a nyugati határon a Csermely-patak folyása oly hosszú, hogy valamely megfelelő pontjáról keletnek elindulva egyegy markáns hegyet s azon túl egy patakot érhetünk el a Hernád felé. E téren csak egy megszorító adatra támaszkodhatunk: Kavecsánt 1423-ban vásárolja meg Kassa városa, — ennek pedig nem volna értelme, ha a falu *felkassai* területen épült volna. Kavecsánnak a felkassai területtől *északra* kellett esnie. Így csak a Hrbek felelhetett meg a „Berch“-nek, innen pedig egyenesen keletnek tart a mai Strazsnyik-patak: ez a régi Pisztrángos-patak. Megjegyzem, hogy a „határjelek mentén“ nem lehet más, mint „Abaúj és Sáros megyék határa mentén“, ez ma is itt van s e határnak a Hrbek egyik sarkpontja. Megjegyzem, hogy a mai Kavecsán falunak egy része Kassa városnak területére esik.

Felkassa területe, amint az oklevelekből kitűnik, szőlőkkel, mezővel, erdővel borított jókora terület volt.

Usak félig találja el a való tényállást Szalay József (és vele Osváth), midőn azt mondja, hogy Samphleben és Obl kassai polgá-

rok (helyesebben hospesek) vállalkoztak Felső-Kassa megtelepítésére,⁶ mely vállalkozásukhoz a telepítésnél szokásos privilégiumokat nyerték a királytól. Hiszen 1261-ben már fennállott a Hoph, vagyis a vár és valószínűleg egy kis községszerű telep is, amely a Hoph-hoz tartozott. Inkább arról lehetne szó, hogy Samphleben és Obl a tatárjárás-kor elpusztult telepet *újra* népesítették be.

1292-ben Kassa város az egri káptalan dézsmáját készpénzen megváltja, de a káptalan a fenti kassai hospesek egyéni birtokában lévő Felkassa bordézsmaját az egyezményből kizárja.⁷

Felkassa ezután Samphleben és Obl örököseie 1374-ig, amikor Kassa városa megvásárolta tőlük, oly feltétellel, hogy a megvásárolt földterület után járó királyi földbért (census) ezután minden évben a város fogja kifizetni, a területe után járó dézsma fejében pedig évenként egy márka értékű garast fizetnek az egri püspöknek, vagy káptalannak, az eddigi kassai polgár tulajdonosokat felmentik a Felső-Kassa területén bírt földjeik után minden városi adó (collecta et exactione) fizetése alól s itt lévő szőlők után csak azzal tartoznak, ami más szőlők után szokásos. Végül kijelentik, hogy úgy az eladók, mint a vevők ugyanazon kiváltságokkal éljenek.⁸ A vár tehát Kassa város birtokába jutott.

1352-ben Nagy Lajos király elengedi Kassa városának a Felkassa után évenként fizetendő 10 forintot.⁹ Ennek következtében a Felkassához tartozó terület teljesen Kassa város területébe olvadt.

Kassa város fejlődésével a XIV. század második felétől kezdve csökkent a telep jelentősége.¹⁰ Tékány község (a vártól délkeletre) 1397-ben jutott Kassa birtokába, 1423-ban pedig a Felkassával északról határos Kavecsány község is.¹¹ Így a gazdag Kassa városa megszerezte egész északi környékét.

Kassa városa a birtokába jutott várat a XIV. és XV. század fordulójára körül ki kezdte építeni ama kor igényeinek megfelelően kővárrá, erős tornyokkal. (L. a. II. ábrát.) E hatalmas építkezés költségeit csak egy gazdag város fedezhette. Az alaprajzi elrendezés az 1400 körüli évekre mutat. Felkassa lett volna Kassa város fellegvára és legerősebb támasza.

A város nem lett készen nagy művével. Az 1440-es évek elején a tanács határozatban mondja ki, hogy a vár lerontandó, nehogy a hussziták ott megvethessék lábukat. Az alaprajz elrendezése az építkezés félbemaradását, a romok állapota pedig a bontás nyomait mutatja.¹² Ezzel Felkassa végleg el is pusztult. Hunyadi Mátyás király idejében többé nem esik róla szó.¹³ A XVIII. század elején helyét még ismerték. Ugyanis Felkassáról egy 1702. évi oklevél így emlékezik meg: „In praedio Felső-Kassa vocato Kavecsanyenses incolae solent seminaturam facere, unde huisque decima regia abusive exigabatur per regios decimatores: illud autem est propter perniciosas officialium permutationes factum etc.”¹⁴ Vagyis magyarul: „A Felsőkassának nevezett földbirtokon a kavecsányi lakosok vetni szoktak, s ezután a királyi tizedrovók jogtalanul dézsmát szoktak követelni: ez a dolog a hivatalnokok káros kieserélgetése folytán történt...”

Burekhard v. Pürckenstein „Auserlesener Anfang zu den höchst nützlichen Mathematischen Wissenschaften“ c. munkájában (kiadva Augsburg, 1731.) pag. 9. lap, 143, Kassa látképét közli, a kép háttérében attradován látható, egy háromtornyos erős vár. A helyzet szerint ennek Felkassának kellene lennie (talán hallott is Pürckenstein valamit a romokról), de Fel-Kassa akkor már semmiesetre sem lehetett ilyen ép. (L. az I/a. ábrán, Soós másolata alapján.) E vár csak a romantikus staffázst kereső Pürckenstein fantáziájának szüleménye.¹⁵

A vár alakjáról és maradványairól 1896-ban az A. T. a következőket írja:¹⁶ „Az egykori vár nyomait még máig megőrizték a falmaradványok a Hradován. A Hradova fennsíkján állt az épület, több udvarra osztva. Belső udvara mintegy 300 m hosszú lehetett. Délről a meredek sziklafal határolta, ehhez építették természetből a várfalat, mely 3·20 m-nyi szélességben, ellipszis alakban övezte az erődöt. A falat, mely a belső várat vette körül, kerek és háromszögletes tornyok erősítették. Keletről és nyugatról még egy-egy mélyebben fekvő udvar csatlakozott a belső várhoz, melyeket délről részben szintén a sziklafal védett, nagyrészt azonban kőfallal voltak körülfogva. A két mellékudvar tágasabb volt a belső, vagyis főudvarnál.“ (Akkor már nem ismerték tehát a délnyugati udvart.)

A belső vár fölé emelkedő keskeny sziklagerincen (◊ 466, hol a legújabb időkben fa kilátótorony áll, emelkedhetett valaha a vár őrtornya. Innen az egész környező vidéket szemmel lehetett tartani. Sajnos, a kilátótorony építésénél, 1912 táján a hegy csúcsát planírozták a pusztá sziklatalajig, s ezzel elvették az itteni kutatásnak lehetőségét is. Neményi Béla úr szíves közlése szerint ekkor kb. 1·5 m-nyi törmelékreteget és falmaradványokat hordtak el, illetőleg hánytak a mélységbe (a vár főudvarába). A torony lába alatt, az északkeleti oldalon a szakadék oldalába, sziklarepedésbe illesztett boltozat vezetett. A lehányt s egyéb törmelék e boltozatot most teljesen eltakarja. A boltozatot Neményi úr még ismerte. Ennek, valamint a többi falmaradványnak helyét, amint azok kb. 25 esztendeje még láthatók voltak, ugyanő két vázlaton volt szíves közölni. (L. I/b. és I/c. ábrán.) A *T*-vel jelzett pont egy kerek torony alapzata (átmérője kb. 6 m.) (L. az I/d. ábrán.) *S* egy szoba, mely 20—25 évvel ezelőtt még 1·5—2 m magas falakkal birt. (Valószínűleg azonos a mai „víztartóval“.) *H* a boltozat helye. Az I/c. ábrán „*K*“ betűvel jelzett fal, Reich Gyula úr közlése szerint, kápolna- vagy templomfal lehetett. Díszítését szíveséggel folytán, saját rajza nyomán mellékelem. (L. a I/c. ábrán.) A védelmi rendszerbe bekapcsolódott délnyugat felé a meredek sziklafal is.

Az 1924. évben Pollák, a kassai Keletiszlovenszkói- (volt Felsőmagyarországi Rákóczi-) múzeum igazgatója, a vár területén próbaásatásokat rendezett. Ez alkalommal edénycserepek, egy kora gótikus épület párkánya s az alaprajzban vastagon kihúzott alapfalak kerültek elő, utóbbiak helyenként még 2—2½ m magasak.

Pollák igazgató ásatásai után a felszínre került romokat felmértem. (L. a II. ábrát.) *aa bb cc dd ee* a Várhegynek nyugat—keleti irányban húzódó gerince, melyben a Kassa—Kavecsányi megyei útról

egy gyalogösvény (*aaa*) vezet fel a vár nyugati kerek tornyához (*T*). Utóbbi kb. 6 méternyi átmérőjével a keskeny gerincet egész szélességében elfoglalja. Ez a torony a Neményi-féle vázlaton (I/c. ábra) is jól kivehető. Az ásátások után e torony falai még kb. 1—1½ m magasak és 1 m szélesek. Az ösvényen tovább haladva (*bbb*) már a régi körfal alapjain járunk, — a sziklatalajon itt-ott vakolatnyomok morzsái lelhetők. A \odot 466 magassági ponton a fa-kilátótorony építéséig falromok voltak (*A* torony és *B*), ezeket a Neményi-féle vázlat még feltünteti. *A* alatt, a meredek sziklafalban van *H*-nál a beboltozott sziklarepedés, amely ma már eltűnt. Innen tovább a gerincen, a mai ösvény (*cc*) helyén, folytatódott a várfal, amelybe *S*-nél egy kb. 2×5 m magasságú síma, függőleges falú üreg, valószínűleg víztartó (Neményi szerint „szoba“) mélyed a természiklatalajba vágva. Ez ma is még kb. 2—2½ m mély. A szikla gerince *I*-nél meg van szakítva, úgy látszik a vár eredetileg eddig terjedt. Később, talán az 1400 utáni építkezéseknél *dd*—*ee*-n át folytatták a falat a *Z* toronyig. A *Z* torony előtt *y*-nál kapunak kellett lennie, a *vvww* udvar felé, de a kapunak nyomait sem vehetjük ki.

A *T* toronyhoz visszatérve, északkeleti irányban követjük a *qqq* falat. *M*-nél volt a főkapu, helye ma is jól vehető ki. Ezt egy oldalról a *T* torony, más oldalról az *N* épület és a háromszögletes *O* torony védte. Az *N* és *O* közötti fal feltűnően vastag, több mint kétöles. A *qq* fal *PP*-nél három helyütt meg van szakítva, sőt a talaj is gödörré mélyed. Ugyanilyen gödörnél (*Q*) végződik ez a fal. E gödröket *robbantás* nyomainak tartom. A *Q* ponttól az *I* pontig hiányzik az összeköttetés, pedig a falaknak *mm* mentén valaha záródniok kellett. Ez a kerület a legrégebb várat fogja körül: ezt bizonyítja a mesterséges sziklabevágás *I*-nél és a talaj alakulata. A belső vár területén *K*-nál állott volna a kápolnafal (l. az I/e. ábrán). Azonkívül *D*-nél egy rövid összekötőfal és *E*-nél kis négyszögletes épület nyomait vélem felismerni.

A belső vár azonban ki lett bővítve: *I*-től a *Z* toronyig a fal nyomai kivehetőek (*eee*), azontúl *fff* mentén folytatódik a kisebb *V* körtoronyig. Itt *h*-nál hézag van, majd az *U* szikla pótolja a falat. A talaj itt egy fokkal lejjebb esik, a szikla vége alatt *ii*-nél folytatódik a fal, azonban *jj* mentén ismét hiányzik, csak két kisebb tölcészerű gödör *kk* (a fenti *PP* gödrökhöz hasonló) jelzi a fal egykori menetét.

A talaj alakulása szerint itt egy körbástya alakú védőműnek kellett állania, de semmi kézzelfogható nyoma, — az összeköttetésnek innen az *mm* fal (*Q* gödör) felé teljesen nyoma vész. Ha a talaj alakulatát tekintetbe vesszük, legvalószínűbbnek látszik, hogy az egyrészt *U* sziklától *ll* mentén haladt a védelmi vonal *mm*, ill. *Q* felé, körülfogva a belső vár udvarának alsó felét (*ss*); másrészt az *R* „bástyától“ *n*—*n oo* mentén körülfogta a keskeny északi külső (*uu*) és a felső (*tt*) előudvart. Utóbbiba *p*-nél lehetett a felső kapu. Ezen túl a védővonal az *aa* gerincen kanyarodhatott vissza a *T* toronyig.

Azonban a várnak még egy terjedelmesebb előudvarát is látjuk: a *Z* toronytól fal haladt *zzz* mentén, valószínűleg a *T* toronyig.

amelynek az erdőn kívüli része ma is világosan látszik, ellenben az erdőben valaha állt részére csak következtethetünk. A fal déli sarkán állott az X torony (◊ 385), alsó részét a közelmúltban mészegető kemencének használták fel. A bejárat hozzá az x helyiségen keresztül történt, amely mellett nyílt a vár alsó kapuja (Y). Ehhez feljáró vezetett (yy). A déli előudvarnak az X torony felé eső része (vv, ma szántóföld) világosan körül van határolva, de a ma erdővel borított része (ww) csak sejthető. Ezen a részen is volt Neményi szerint állítólag egy épületsor B-nél, a ◊ 466 alatt.

Pollák igazgató véleménye szerint a várhoz egy nagyobb telep csatlakozott, amelynek széle a és s mentén volt (lásd az I. ábrán is a vékonyan körülhatárolt részt: „Telep“). Főleg ennek a ⌘ jelű két pontján (lásd ugyanott) az elhagyott mészegetőknél véli házak nyomait felfedezni. A telep keleti szélén (a mentén) egész a völgy aljáig (Suchý jarek = Száraz árok v. Száraz völgy) fal húzódott volna. Ennek a telepnek és falnak nyomait nem ismerhettem fel, — szerény nézetem szerint a romhalmazok látszatát a szediment kőzetű vízmosásoktól szaggatott talaj kelti. A kérdés végleges eldöntését ásatásoktól lehet várni.

A telep kérdésétől eltekintve, a vár így is rejtélyes. A horribilis erejű falak és azok nagy kiterjedése hatalmas vár töredékképét nyújtják, anélkül, hogy a kép kiegészítéséhez szükséges hiányzó részek legcsekélyebb nyoma vagy bizonyítéka található volna. A fentiekben az alaprajzot ugyan a talajalakulás kapcsán kiegészítettem, hogy a vár építőjének elgondolását szemléltessem, de ismételten le kell szögezmem, hogy a hiányzó részek *sohasem lettek felépítve*. Viszont a meglévő részek irányukban oly szétfolyók, minden égtáj felé nyitott részkerületek képét adják, hogy alig lehet az építő célját ellenmondás nélkül kihámozni. A nehézségeket fokozza az a körülmény, hogy a belső vár területén, annak planírozásakor közvetlenül a ◊ 466 alatt (azaz az A torony alatt), kb. a K-tól M-ig terjedő területen oly mennyiségű kőanyagot kellett kifejteniök, hogy az a ma látható építkezésekre kissé sok. Ha ennek egy tekintélyes része a falak romladozásával legurult a meredek hegyoldalon, még mindig nem magyarázza meg az egész kifejtt kőmennyiséget. Önkéntelenül felmerül az a gondolat, hogy a kifejtt és az építkezéshez előkészített kövek egy részét szándékosan guríthatták a mélységbe. Összevetve ezt a fentebb említett robbantási tölcésrékkel és a kassai levéltár adatával, azt a következtetést fogadhatjuk el, hogy a várat, mielőtt a kőfal egészében elkészült volna, máris lerontották. E következtetésnek az 1440-es évek viszonyai tényleg meg is felelnek. Kassa városa nem tűrhetett egy idegen kézben lévő hatalmas várat közvetlenül az orra előtt, sőt ezt a veszélyt meg is kellett előznie.

Nyitva maradt azonban az a kérdés, mit akartak a kassaiak a hatalmas vár építésével elérni? (Hogy a Samphleben- és Obl-örökösök építettek volna ekkora várat, az pénzügyileg kizárt dolog.) Kassa a XIV. század második felében rohamosan gazdagodik, 1292 óta meg van erősítve falakkal, a megyével és környékbeli urakkal az Omodi-viszály óta komolyabb baja nem volt, a város fekvése, a

Hernád és Csermaly patak mocsaraitól fedezve a tűzi fegyverek első, tökéletlen fejlődése koráig bezárólag elsőrangú, közlekedési szempontból sem lehetett volna a környéken jobbat keresni. Tehát arról nem lehetett szó, hogy a várost egészében a vízben szegény Várhegyre, ill. annak délnyugati fennsíkjára áttelepítsék. Már pedig a vár (még a Pollák által felvett telep nélkül is) oly nagy területű, hogy oda az akkori Kassa falakkal körülvett része elfért volna. A Samphlebenék „Hoph“-ja (telepe) sem lehetett akkora területű, s Kassa birtokába való jutása után állandóan veszít jelentőségéből. Másrészt a fennmaradt részek alaprajzi elrendezése (kerek és háromszögletű tornyok!) a XIV. század második felére utal, vagyis Kassára, mint földesúrra. Az építkezés célját megfejteni nem tudjuk, — a jövőben felbukkanó levéltári adatok fognak talán fényt deríteni a „felkassai rejtélyre“.*

Dr. Pogrányi-Nagy Félix.

Források: Saját felmérésem, helyi hagyományok. — ¹ Magyarország vármegyéi és városai, Abauj-Torna vármegye és Kassa (rövidítve A. T.) — A Százéves Kassai Egyházmegye (rövidítve E.). — Dr. Osváth Gyula: Adalékok Kassa közjogi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig. — ² Ugyanezen Gál, Péter és Tivadar szerepelnek abban az oklevélben is, amely magában foglalja Benedeknek, István ifjabb király ország-bírájának bizonyoságlevélét ama barátságos egyezkedésről, mely egyrésztől Dénes, Budennek fia, másrésztől Gál, Péter és Tivadar között Chon (Csány) és Gono (Gönyü) nevű birtokra nézve az 1268. évben kötöttetett. (Wenzel: Árpádkori új okmánytár. VIII. köt., 211. l.) — ³ Fejér: Codex Diplomaticus, IV. 3., 49. l. — Osváth: i. m. 9. lap. — ⁴ Az oklevelet lásd az 1732-ben Kassán megjelent „Cassovia Vetus ac nova“ c. mű 17. és 18. lapjain és Hazai Okmánytár VI. kötet 172-ik lapján. V. ö. a Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár VIII. kötet, 211. lapján közölt oklevéllel. (Eredetije a Bárczay-család levéltárában.) — A cseréről és az új tulajdonosoknak az újvári várkötelék alól kivett Csány (Chon) és Fel-Gönyü (Felgyno) birtokába történt beiktatásáról megemlékezik Pesty Frigyes: „A magyarországi várispánságok története“ c. művében a 155. lapon. — ⁵ Először közölte Osváth i. m. — ⁶ Szalay József: Városaink a XIII. sz.-ban. Bp. 1878. — 19. lapon. — ⁷ Osváth: i. m. — ⁸ Kassa város titkos ltára A. Cassovia No. 13. jelzés alatt. Közölve Osváth i. m. Oklevéltárában XXIX. sz. alatt. — ⁹ Oklevél u. o. No. 15. alatt. Közölve u. o. XXX. sz. alatt. — ¹⁰ Itt az A. T. tollhiba folytán XVI. sz.-ot mond. Ekkor Felkassa már nem létezett. — ¹¹ Téhányt az E Fel-Kassa egyik külvárosának tartja. — ¹² Pollák igazgató közlése. — ¹³ Csánki nem említi a várat. — ¹⁴ Osváth i. m. — Kassa város ltára 11953. szám. — ¹⁵ Soós szerint próbálta az alaprajzot kiegészíteni (l. I/d. ábrán). — ¹⁶ A. T., a „Kassa története“ c. fejezetben, írta ifj. Kemény Lajos, átnézte Borovszky Samu — Kemény mint törzsökös kassai lakos, saját látása alapján írhatta ezeket.

* A Fel-Kassához tartozó ábrákat és képeket — helyszúke miatt — cikkünk legközelebbi folytatásában fogjuk közölni. (A Szerk.)

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK

1. KÖTET // BUDAPEST, 1929. NOVEMBER HÓ // 1. FÜZET

A HISTORIA MELLÉKLETE

FELELŐS SZERKESZTŐ HORVÁTH KÁROLY

TARTALOM.

	Oldal
<i>Angol-magyar kapcsolatok.</i>	
1. <i>Horváth Károly: J. A. Blackwell</i>	3
2. <i>Horváth Károly: II. Rákóczi Ferenc Angliában</i>	4
<i>Német-magyar kapcsolatok.</i>	
<i>Horváth Károly: II. Rákóczi Ferenc esküvője</i>	7
<i>Lengyel-magyar kapcsolatok.</i>	
<i>Sonkoly István: Zenei kapcsolatok</i>	15

Közleményeink átvételét csupán a forrás megnevezése ellenében engedjük meg.

Angol—magyar kapcsolatok.

Írja: *Horváth Károly*.

(2. közlemény.)¹

J. A. Blackwell.

A nagy nyugati nemzetek közül hazánk leginkább Angliát figyelte, csodálta, sőt követte is. Politikai, közgazdasági és közművelődési életünkre mindenkor különös befolyással volt az angol példa. És mikor a legnagyobb magyar Anglia felé irányítja nemzete különös figyelmét, honfitársai tömegesen kezdik felkeresni és tanulmányozni Angliát. Természetes következményként az angolok is mindgyakrabban látogattak el hazánkba s e látogatásoknak sok mindent köszönhetünk.

1836-ban „Few Remarks on our Foreign Policy“ címmel röpirat jelent meg, mely az angol kormány figyelmét Magyarországra hívja fel. A következő évben, 1837-ben, pedig három cikk a londoni Athenaeumban (523., 524., 525. sz.), mely ugyancsak hazánkkal foglalkozik.

Valamennyinek *J. A. Blackwell* a szerzője, aki alapos munkájában elsősorban a magyar nemzet multját, alkotmányát stb. és az utolsó évtizedek alkotmányos küzdelmeit ismerteti. Megállapítja, hogy hazánkban erős nemzeti érzés uralkodik s különösen a megyegyűlést dicséri.

Később, 1843—1851-ig, Blackwell az angol kormány politikai ügynöke volt hazánkban. Mint ilyennek figyelmét természetesen elsősorban a pozsonyi országgyűlés kötötte le. Ezentúl főként kereskedelmi kérdések, az angol-magyar gazdasági összeköttetés érdekelték. Jelentéseit a bécsi követhez, Sir Robert Gordon-hoz (1841—1846.), majd Lord Ponsonby-hoz és Lord Palmerston-hoz intézi.² Ezekből a magyar ügy egy régi, de igen lelkes barátját ismerhetjük meg, aki benső barátságban él egyes vezető férfiakkal Pozsonyban, munkában és visszavonultan s csak nagyritkán rándul ki valamely arisztokrata ismerőse birtokára.

Aggodalommal nézi a terjeszkedő Oroszországot és meggyőződéssel vallja, minél inkább terjed a magyar hatalom, annál jobban nő Angliáé és esökken Oroszországé. Kedvenc eszméje egy dunai konföderáció, melynek — Anglia erkölcsi védelmével és támogatásával — Magyarország kell, hogy vezérállama legyen.³

Még Magyarországra jövele előtt, 1841-ben, magyar tárgyú tragédiát ír, gróf Beleznay Sámuelről, de erős magyarbarát vonatkozásban.⁴

¹ Az első közlemény lapunk 1928. évi 7—8. számában jelent meg.

² Leveleinek, jelentéseinek és iratainak másolatát Akadémiánk levéltára őrzi: „Copies of and Extracts from Letters and Despatches addressed to official Personages. 1843—1851.“

³ Péterfi Jenő: Egy angol Magyarországon. Bpesti Szemle, 1895, 81. köt., 204. old.

⁴ Rudolf of Varosnay: a Tragedy. By I. A. Blackwell, London, 1841.

„Hungary... shall resume her rank
 Among the nations, and, as erst she was.
 Be Europe's proudest bulwark. Then, unfurled
 By patriot hands, the Magyar flag shall wave
 From the Carpathian's to the Balkan's ridge,
 From Adria's shores to where the Danube rolls
 Into the Euxine.“:

„Magyarország foglalja vissza helyét a nemzetek között és legyen, ami régente volt: Európa legbüszkébb védőbástyája. Hazafi keze göngyöltse fel a magyar zászlót, mely lengjen a Kárpátoktól a Balkán gerincéig, az Adria partjaitól odáig, ahol a Duna ömlik a Fekete-tengerbe.“

Költői formában és a fentihez hasonló szellemben folytatódik műve, mely végeredményben azon gondolatot fejezi ki, hogy a szabadság két országa, Anglia és Magyarország között, az összekötő a szabad Duna legyen.

Művét jegyzetekkel kíséri s ezekben fontos és hasznos magyarázatokat is ad. Így az akkori reformokról és reformtörekvésekről s különösen az akkori angol útleírások tévedéseiről, melyek még rabszolgatartásról és rabszolgakereskedésről mesélnek jámbor olvasóiknak.

Ugyancsak Blackwell fordította angolra gróf Batthyány Kázmér, a szabadságharc egyik legrokonszenvesebb alakjának és külügyminiszterének „Jellemrajzai“-t. E fordítást, jegyzeteivel együtt, ugyancsak az Akadémia levéltára őrzi.

II. Rákóczi Ferenc Angliában.

(1712. december 7—1713. januárius 10.)

1712. januárius 29-én megnyílt az utrechti kongresszus. Ugyanekkor Rákóczi már Danszkában (mai Danzig) tartózkodott, álnéven, osztrák kémektől övezve és megfigyelve. Udvara megfogyatkozva, de hű embereitől kísérvé, akik — mint Bercsényi írta 1712. május 8-án (Arch. Rák. VII. 137.) — még koldulva sem szakadnak el a Fejedelemtől.

Pedig a Fejedelem csak ereje végső megfeszítésével tudott gondoskodni róluk és önmagáról. Május 12-én nagy keserűséggel már a Nemes Ifjakat is kénytelen elbocsájtani (u. o. VII. 142 és 145.).

Közben várta a híreket. Hazulról és Utrechtből.¹ Hazulról rettenetesekek voltak az érkező hírek. Egyik hívét felnégyelték, másikat felakasztották, lefejezték. Utrechben pedig a Fejedelem követei semmire sem mentek.

A helyzet folytatólag csak romlott. Ehhez járult a lengyel udvar értesítése, hogy személye biztonságát sem tudja Danszkában tovább garantálni. Híre járt annak is, hogy kiadják Ausztriának. Ily körülmények között jutott a Fejedelem azon elhatározásra, hogy útraker, vagy Berlinbe, vagy Párizsba, hogy ügyei állásáról tájékozódják, sőt intézkedjen.

Kedvező alkalmként kínálkozott erre, hogy Anna angol királyné — aki nagy tisztelettel nyilatkozott róla — Danszkába érkező követe felajánlotta angol hajón történendő elszállítását. Rákóczi örömmel fogadta az alkalmat s november 9-én Mikes Kelemen, Kisfaludy Boldizsár és Szatmári-Király Adám társaságában felszáll a Szent György angol kereskedelmi (vászón-

¹ Utrecht a legrégebb batáviai (Hollandia) város, melynek egykor nagyhatalmú püspöksége 1253 éves. (Alap. 696.) — 1713. április 11-én kötött meg itt a spanyol örökösödési háborút befejező ú. n. utrechti béke.

szállító) hajóra s elbúcsúzik örökre attól a Lengyelországtól, mely kétízben (19 + 21) összesen 40 hónapig adott neki menedéket.²

A hajó — kedvező szelek híján — csak november 13-án indulhatott útnak. Az út a dán Bornholm- és Möen-sziget mellett Kjöbenhavn (Kopenhága) felé, az Öre Sund-on át a Kattegat-ba, majd a Skagerrak-on át az Északi-tengerbe vezetett.

Huszonkét nap tengeriút után, december 5-én hajnalban pillantotta meg először Anglia partjait. A hajó kapitánya ekkor — az előző napok viharaiiban iránytévesztést gondolva — délnek fordult s másnap — Anglia első hegyfokának, a Cap Flamborough Head-nek feltűnésekor — látta, hogy helyes úton jár. A Fejedelem pedig, Beresényire gondolva, kiűrti Szent Miklós poharát (december 6.).

December 7-én este, a Spurn Head-foknál, hol a Humber-folyó ömlik a tengerbe, a hajó horgonyt vetett. E hegyfokról azt beszélték, hogy ott egy, a tengerbe süllyedt város romjai vannak s ezért homályban veszedelmes mellette elhajózni. A kapitány tehát megvárta a holdfeljöttét s az ezt kísérő erősebb szelet s csak azután hajózott be a hegyfok nyugati oldalán lévő kikötőbe.

A Fejedelem baj nélkül tette meg a viharokban is bővelkedő tengeri-utat. Még tengeribetegséget sem kapott, dacára a beszózott húsnak és fekete kétszersültnek, amivel táplálkozott. Szenvedéseit elfelejtve,³ jövőjében bízva

Rákóczi azért jött Angliába, hogy személyesen kérhesse Anna királynétől a magyar ügy pártolását. Ezt — Bezenval követ útján — XIV. Lajos is ajánlotta, aki egyébként londoni követét utasította Rákóczi támogatására.⁴

A megérkező Fejedelem hajója Stone Creek és Stallingborough között, a Humber-folyón, Hull angol várostól 7 mérföldnyire december 8-án vetett horgonyt. Ekkor már várta őt megbízottja, Klement, december 4-éről kelt levele,⁵ melyben közli, hogy Bolingbroke viscount, angol külügyi államtitkár őt Párizsba küldte azért, hogy a francia udvartól határozott választ eszközöljön ki, miként fog Rákóczival szemben, viselkedni. Közölte továbbá, hogy a külügyi államtitkár gyűlöli az oroszokat és lengyeleket s csak a svédeket szereti.⁶

² A hajóútra vonatkozólag I. Rákóczi: *Önéletrajz*, 242—249., — Szatmári Király Adám* *naplója*, 262—64., — Saussure: *Törökországi levelek*, 252.,** — Fiedler: *Akten-stücke zur Geschichte Frantz Rákóczi's und seiner Verbindung mit dem Auslande*. II. 492 és 618., — Boyer: *The history of the reign of Queen Anne*, XI. 397. (London, 1713.) — *Századok*, 1898. 750. — *Europäische Fama*, 1712. CXXXVII. 389.

* Szathmáry-Király Adám 1692 július 9-én született Borsod-Nyomáron és 1752 december 18-án halt meg Boldván. Mint Rákóczi nemes apródja követi urát Lengyel- és Franciaországba s naplót vezet viselt dolgairól. (1711 február 29—Munkáctól Bécsig 1717 április 24.) Csak akkor válik el tőle, mikor Törökországba indul. Ekkor Bécsen át hazajön. — Naplóját a Nemzeti Múzeum őrzi. Közölte Thaly Kálmán a Rákóczi-tár I. kötetében. *Életrajza és arcképe, Vasárnapi Ujság*, 1869.

** Saussure Cézár, a Fejedelem udvari nemese 1705 június 2-án született Lausanneban s meghalt ugyanott 1783 március 8-án. — 1733-ban lépett a Fejedelem szolgálatába Rodostóban. Mikes Kelemennel ő vitte Rákóczi hamvait Konstantinápolyba. (1735.) Utána hazament s történelemtudománnyal foglalkozott. Naplóját 1909-ben Thaly Kálmán adta ki.

³ Szalay: *Rákóczi bujdosása*, 121—122.

derült fel kedélye Anglia kapujában, melyet átlépnie azonban — már meg nem engedtetett.

⁴ Eur. Fama, 1713. CXXXIX. 568.

⁵ Fiedler, II., 428.

⁶ Az államtitkár, eredetileg Henry St. John, 1712 július 7-én lett viscount s ekkor vette fel a Bolingbroke nevet.

Az államtitkár 1678 október 1-én született és 1751 december 12-én halt meg Bat-

Ezen, aránylag kedvező hír mellett azonban csalódás is érte a Fejedelmet, amennyiben hajóját, mely az akkor pestises Lengyelországból jött, 40 napos vesztégzár alá helyezték, s ezen idő letelte előtt arról senki partra nem szállhatott. Rákóczi tehát azonnal írt a külügyi államtitkárnak, kérve, eszközöljön ki a királynétől részére más hajót, mellyel Londonba utazhat. Egy angol útítársa, Mr. Scott, meg is nyugtatta, hogy e kérelme ügyében sürgősen fognak intézkedni.

December 9-én levelet ír Bezenval követnek,⁷ közölve a vele történeteket.

A kormányintézkedésre vártában, angol források szerint december 10-én, sikerült kieszközölnie partraszállását és azt, hogy a Hull közelében lakó Mr. Washington házában tölthesse a várakozási időt.⁸

A történeti valóság s a fentidézett naplók azonban erről nem szólnak. Rákóczi hajója kint lebegett a szabad vízen s csak december 16-án hajnalban köthetett ki a part mellé. De még ekkor sem volt szabad senkinek partraszállni.⁹

Közben Londonban munkába lépett a diplomácia. Az osztrák császár követe élesen tiltakozott Rákóczi fogadtatása ellen.¹⁰ S bár Torey¹¹ francia külügyminiszter szívesen támogatta Rákóczi azon törekvését, hogy Londonban személyesen emelhesse szót és tárgyalhasson,¹² az angol miniszter, Oxford lord¹³ (Harley Róbert) mégis kénytelen volt engedni és kijelenteni, hogy az angol kormány Rákóczi ügyébe nem fog avatkozni. Ez állásfoglalást a királyné is helybenhagyta s ennek megfelelően történtek a további intézkedések.

Ez pedig abban állott, hogy a Rákóczi által kért hajót a kormány rendelkezésre bocsátja ugyan, helyesebben utasította Hull városát, hogy e célra egy hajót adjon át, azonban egyben felkérték a Fejedelmet, hogy politikai okból Londont ne látogassa meg!¹⁴

A kormányrendelet megérkeztekor Rákóczi elhagyhatta a Szent Györgyhajót. December 24-én, három kísérelőjével (Mikes, Kisfaludy és Király) partra-

tersea-ben. Ledér világi, de kitűnő szónok és szellemes író volt, aki alig 32 éves korában már az angol külügyek irányítója. V. ö.: Noorden: Lord B. (Historisches Taschenbuch, VI. Leipzig, 1882.) Brosch: Lord B. (Frankfurt, 1883.) Hassal: Life of Viscount B. (London, 1888.) Sichel: B. and his times. (2 köt., 1901.)

Bolingbroke műveit — melyeket ateista és államellenes irányzat miatt Angliában kitiltottak — 1753-ban 5 kötetben Mallet adta ki Londonban.

⁷ Fiedler, II., 493.

⁸ Boyer i. m. XI. 397., Századok, 1898, 750. — Mindenesetre érdekes véletlen, hogy a magyar szabadság hőse olyan házban talál vendégszeretetre, melynek névrokona fél évszázaddal később Amerika szabadságának megteremtője. — A két Washington rokonsága a Fred. W. Ragg által felfedezett családfából nem tűnik ki. Lásd: Ticknor Caroline, Washington's Surprising Ancestor, Harper's Weekly, LII., 1908, 2669. sz.

⁹ Szatmári Király: 265.

¹⁰ Gautier abbé kijelentése Klement megbízottnak.

¹¹ Jean Baptiste Colbert, Marquis de Torcy (1665—1746), a nagy Colbert unokaöccse, XVI. Lajos külügyminisztere (1699—1715) sokat érintkezett Rákóczival és sok jóindulatot mutatott a felkelés ügye iránt.

¹² Fiedler, II., 432—3.

¹³ Harley Róbert szül. 1661 december 5-én Londonban, meghalt 1724 május 21-én. Anna királynő 1711-ben nevezte ki Oxford grófjává. Életét birtokain számúzva fejezte be, hol könyveket és kéziratokat gyűjtött. E gyűjtemény 1743-ban került a British Museumba. (Harleyan Miscellanies.) V. ö. Roscoe: R. Harley, earl of Oxford, prime minister 1710—14. (London, 1902.)

¹⁴ Fiedler II. 434. Klement jelentése. London, 1713. január 23.

szállni indul, hogy megtekintse Hull városát.* — Csöndes időben szállnak vitorlás csónakjukba s indulnak útjukra. Közben azonban nemcsak vihar támadt, de az apály is elérkezett s a hullámok majd felfordították a csónakot. Csak a Fejedelem bizodalma, mely az evezősökre is átszállt, adott annyi erőt nekik, hogy megfeszített munkával leküzdjék a veszélyt és elérhessék a kikötőt.

A Fejedelem partraszállásának hírére nagy tömeg gyűlt össze s lelkesedéssel üdvözölte a szabadság bajnokát. Sőt, váratlanul, megjelent a város vezetősége is és a polgármester szép latin beszéddel üdvözölte, mire Rákóczi is latinul válaszolt.¹⁵

Az ünnepélyes fogadtatás után — mivel közben a szél iránya kedvezőre fordult — visszatért a hajóra.

Karácsony napjára végre megérkezett a várt hajó, melyre másnap át is szállott. De hiába. A téli szelek nem voltak alkalmasak arra, hogy elindulhasson s így nemcsak az Újévet, de még a Vízkeresztet is a Humber-folyón volt kénytelen vesztegelni.

1713. januárius 7-én — közel egyhavi kényszerpihenés után — végre megindulhattak. A szél azonban elgyengült s még estére sem értek ki a szabad tengerre. Kénytelenek voltak újból lehgorgonyozni s csak 10-én délután 1 órakor hagyhatták el a Humber-folyót.

Elhaladtak The Wash-öböl előtt s 11-én délben Yarmouthot hagyták el. Itt, a Cross és Corton Sand között — mely Anglia leghíresebb heringfogó helye — a homokzátányok rendkívül veszélyeztetik a hajóutat.

Január 12-én a Themze torkolatánál haladtak el, de London felé csak — vágyakozó pillantásokat vehetett. Gyönyörködött a nagy számban feltűnő kereskedelmi hajókban, az általa bájosnak mondott angol partokban és a tengeri dísznók (delfinek) játékában, melyekről Bezenvalhoz írt levelében is megemlékezett.

Még e nap estéjén feltűnt előttük Dunkerque (francia) kikötő, de a szél nem engedte őket a partok felé. Kénytelenek voltak tovább hajózni Dieppe felé, hol 1713. január 13-án délután 1 órakor végre kiléphetett arra a francia földre, melyért oly nagyon és oly régen vágyakozott.

Német — magyar kapcsolatok.

II. Rákóczi Ferenc esküvője.

(Köln, 1694. szeptember 26.)

1694. március 9-én Lipót császár nagykorúnak nyilvánította az olaszországi útjáról épp most visszaérkezett és még csak 18 éves Rákóczit,

* Hull, helyesen Kingston-upon Hull, régi angol kikötőváros, 300.000 lakossal. Kereskedelmi jelentőségére mutat, hogy dokk-jai 60 hektárnyi területet foglalnak el. Már a XIII. szd.-ban Anglia 3-ik legnagyobb kikötője volt, mely 16 hajót tudott a franciák ellen III. Eduárdnak kiállítani. Szülővárosa William Wilberforce-nak (1759 augusztus 24) a néger felszabadítás és a rabszolgakereskedés elleni küzdelem apostolának. Legutóbb az orosz-japán háborúban (1904) jutott szomorú nevezetességre, amikor is az oroszok hajóhada bombázott tönkre és súlyosztott el védtelen halászhajókat, mert — állítólag — japán torpedóhajókat sejtett közöttük elrejtözve.

¹⁵ Önéletrajz 249. — Rákóczi vérbeli szónok volt. Már 10 éves korában szép beszéddel köszönte meg a Munkács várát védőknek hősiességüket. A neuhausi gimnáziumban 13 éves korában feltűnt latin szónoklatával. 1710 januárius 21-én tartott hadiszemléjén pedig egymásután három nyelven tartott gyönyörű beszédet: a kurucokhoz magyarul, svéd zsoldosaihoz franciául, lengyel katonáihoz pedig latinul! (Rákóczi-tár. I. 228.) Csak a német és cseh nyelvvel nem boldogult!

„néhai Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem hasonlólag Ferenc nevű fiát“. Az oklevelet Jaklin Balázs nyitrai püspök, m. kir. udvari kancellár és Mednyánszky Pál udvari titkár ellenjegyezték.

Néhány nappal később sógorával (Juliánna nővére urával) Aspremonte-Reckheim Frigyes Gobert gróf altábornaggyal hazajött 6 évi távollét után Magyarországra, hogy átvegye ősei uradalmait. Ez útja alatt, június 3-án, ünnepélyesen beiktatják Sáros megye örökös főispánságába s utána kiadta első — és jövő szerepére valló — rendelkezését: vármegyéje megtagadja a katonai elfogatok (vectura) kiállítását mindaddig, amíg a császári katonaság jóvá nem teszi a lakosságnak okozott károkat...

Húsz év mulvai nagy idők előrevetették árnyékukat...

Rákóczi elpusztulva találta uradalmait, megcsappanva azt a lelkesedést és bizalmat, melyet neve és családja iránt a nép valamikor érzett. És Bécs mégis bizalmatlansággal kísérté négy hónapra terjedő itt tartózkodását, különösen a sárosi „rebellis“ határozat óta.

Pedig az itt tartózkodásra különös szüksége lett volna: visszaszerezni hitelét a magyarok előtt és rendbehozni pusztuló gazdaságait. Ezt azonban csak úgy teheti, ha megnősül. A Rákóczi-ház utolsó sarja amíg legény, szálla marad az udvar szemében s e bizalmatlanság csak a családalapítás után fog csökkenni — talán.

Rákóczi fájdalommal gondolt ily körülmények között egykori szerelmére: Magdolna hessen-darmstadti hercegnőre, kinek elhunytáról még Rómában (1694. február) értesült. Hisz olaszországi útjára is azért küldte császár-gyámtyja, Lipót uralkodó, hogy Magdolnát elfelejtse.

A nősülés gondolatának felvetődésével gondos sógora figyelmeztette őt mindarra, amit elhatározás és döntés előtt figyelembe vennie kell. E tekintetben különösen két fontos kérdés adódott: ki válassza ki jövendőbelijét s rangjához méltó lesz-e az?

Mindkét irányban fenyegető veszélynek ígérkezett, hogy az udvar kétségtelenül rangján aluli nősülést szeretne. Már pedig az uralkodó-gyámtya esetleges választását visszautasítani lehetetlen.

Mindezek alapján immár sürgős szükségnek mutatkozott a megelőzés: minél hamarabb befejezett tény elé állítani a Rákóczi-ház minden titkos vagy nyílt ellenségét.

Rákóczi kész volt az elhatározással s ezt sógorával őszintén közölte is. Még Bécsben ismerkedett meg sógora unokahugával, Althan grófnóval,¹ akit hajlandó elvenni. Az önzetlen sógor azonban fontosabbnak ítélte a Rákóczi-ház fényének megtartását, mint unokahuga szerencsésjét, s felvilágosította a gyermek Rákóczit, hogy ezen házasság rangján aluli lenne, ami jövőjének árthat.²

Rákóczi igazat adott sógorának és ehhez képest készülődött vissza Bécsbe. Előzőleg azonban még megszervezi udvarát háza régi, megbízható embereiből. Így magyar titkárául Kéry Jánost, latin titkárául Vélius Zsigmondot szerződteti és viszi magával az osztrák fővárosba. Családi levéltárát volt nevelőjére, Badinyi Jánosra, kinestárát pedig a hűséges Körössy Györgyre bízva, július elején visszautazik Bécsbe. Megérkezése után udvari

¹ Az Althanok egyik őse, Hesso gróf, 954-ben harcolt és esett el a magyarok ellen, de Kristóf (1578-ban) magyarrá lett s az ő fia, Mihály Adolf, mint tábornagy már a magyarok érdekében küzdött. († 1638.) Ennek unokája, IV. Mihály János, Zala megye főispánja. Továbbá két tagja e családnak a *kuruc-kor* után váci püspök, bíbornok és nápolyi alkirály.

² II. Apaffy Mihály is azzal és akkor játszotta el főként fejedelemségét, mikor rangján alul nősült, elvevén gróf Bethlen Gergely erdélyi főgenerális Kata leányát.

építészmérnököt is szerződtet Freyssing János Antal tiroli nemes ingenieur személyében.

Érdekes az utóbbi szerződése, mely „Wienn, den 12-ten Julij, 1694“ keltezésű. Ebben „Wür (wir) Franz Leopoldt Georg Fürst Rákóczy von Fölsö-Vadász, Erb-Graff und Ober-Gespann der Graffschaft Saáros etc. und Wir Ferdinand Goberth Graff von Aspremont und Reckheimb etc.“ kijelentik, hogy „den Edlen und Kunstreichen Herrn Johann Antoni Freysing, gebürthig aus Tyroll, für einen Hoff-Ingenieur und Baumeister in unser Bestallung an und aufgenommen haben, mit Bedingung einer jährlichen Bestallung per 250 Gulden Rh. und freyer Ober-Officers-Tafel“. Mely utóbbi kitétel akként értendő, hogy az udvari főemberek asztalánál szabad étkezéssel, szállással és kiszolgálással.

Ugyanekkor megveszi sógorától bécsi palotájukat, a Himmelpfortutcai 952. (most 13.) számú házat, amelyben saját udvartartását renndezi be. (Arneth, Pr. Eugen, I. 469.)

Rákóczinak a „római szent birodalmi herceg“ cím ügyében természetesen gyakori érintkezése volt a német birodalom akkori főkancellárjával, Anselm Ferenc mainzi érsek és választófejedelemmel, akinek bécsi ügyvivője, Gauden, különös jóindulattal is viselkedett személye iránt.

Valószínű, hogy a nősülési gondolat felvetődésekor Rákóczy említést tett erről Gauden ügyvivőnek, aki azután rangjához és családjához méltó, korához is illő nőt ajánlott figyelmébe: Mária Amália Sarolta, Hessen-Rheinfels-i hercegnőt, Károly fejedelem és neje, Leiningen-Westerburg-Dachsburg Alexandra Julianna grófnőnek leányát,³ aki 1679. március 8-án (Turul, 1884. 91.) születvén, három évvel volt fiatalabb Rákóczinál.

A hesseni családban — mely a XIII. században került e fejedelemség élére — Árpád vezér magyar vére csörgedezett. (Thaly: A Rákóczi-ház és Árpád vére. Századok, 239.) A fiatal hercegnő 13. őse, az első hesseni uralkodó herceg, I. Henrik ugyanis II. Endre magyar király leányának, magyarországi Szent Erzsébetnek volt az unokája.

IV. Lajos † 1227.

thüringeni és hesseni tartománygróf
neje: magyarorsz. Szent Erzsébet

† 1231.

|
Zsófia † 1284.

férje: Henrik a „nagylelkű“,
brabanti herceg

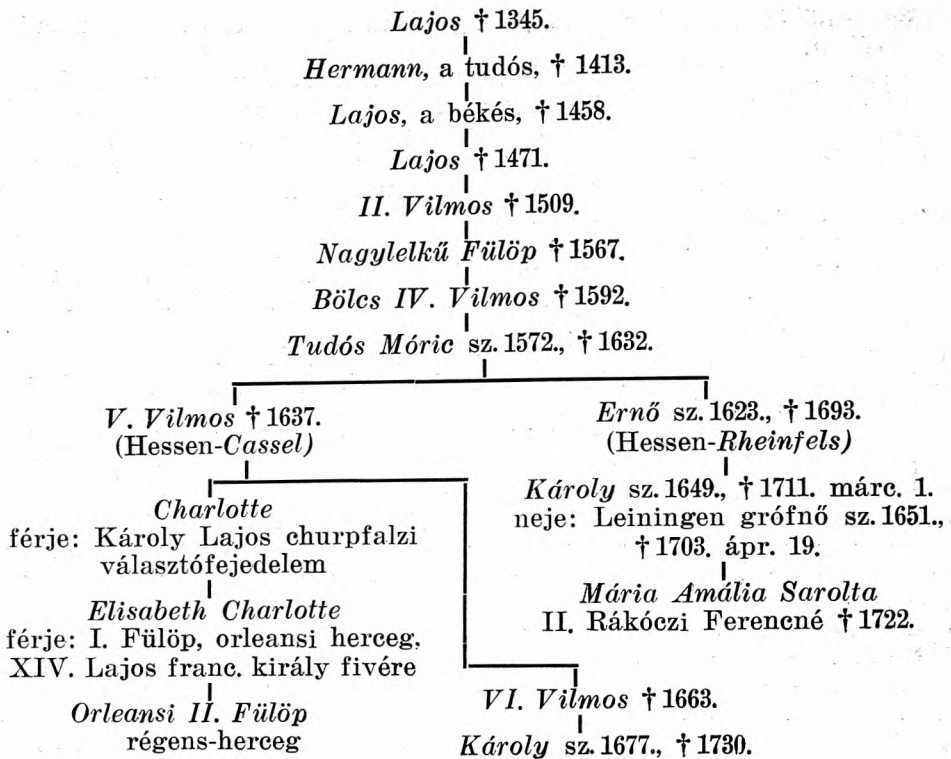
|
I. Henrik sz. 1244., † 1308.

„Puer de Hassia“, első hesseni
uralkodó

|
Ottó † 1328.

|
(Folytatás a túloldalon.)

³ A hesseni családra vonatkozó irodalom: dr. *Vehse E.*: Gesch. der deutschen Höfe XXVII. (Hamburg, 1853.); dr. *Vehse E.*: Gesch. der Höfe der Häuser Baiern, Württemberg, Baden u. Hessen, V.; *Türckheim*: Hist. généalogique de la maison de Hesse (1819–20.); v. *Rommel*: Gesch. von Hessen; dr. *Rehm Frigyes*: Gesch. beider Hessen; *Rommel*: Leibniz u. Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels; *Joh. Hübner*: Geneal. Tabellen (Leipzig, 1737); *T. G. Voigtells*: Geneal. Tabellen (Halle, 1811). — A Leiningen-családra: *Brinckmeier*: Geneal. Gesch. des... Hauses Leiningen und Leiningen-Westerburg. (Braunschweig, 1890/1. 2. köt.) *L. A. Kohns*: Stammtafeln. (Braunschweig, 1871.)

Az ősök közül különösen kiemelem Tudós Móricot, aki *magyarul is beszélt*. Ő 1592-ben reformátussá lett és 1627-ben fiai javára lemondott a trónról, Ernő fia, aki XIII. Lajos francia király udvarában tölté ifjúságát, 1652-ben ünnepélyesen katolizált. — Második fiának, Károlynak, második neje volt Leiningen grófnő. E házasságból hat leánygyermek született, közöttük Rákócziné az elsőszülött. A többi leányt (2) Hohenlohe-Bartenstein Fülöp Károly gróf, (3) Ingelheim Dániel gróf, (4) Löwenstein-Wertheim Domokos herceg, (5) Limburg-Styrum Ottó Ernő gróf és (6) Bentheim Hermann Frigyes gróf vették nőül. — Fiúgyermek nem maradván, Károly fejedelmet unokaöccse, II. Ernő követte a trónon, kinek utódaiban (Viktor Amadé) azután a hessen-*rheinfelsi* ág 1834-ben kihalt.

Rákócziné azonban rokonságban volt XIV. Lajos francia uralkodóval is. Atyjának unokatestvérét, a szép Liselotte (Erzsébet Sarolta) hercegnőt az orleansi herceg vette nőül s így a „Nap-király“ és Rákóczi tulajdonkép sógorok voltak.

A család tehát, melyből a fiatal Rákóczi nősüendő volt, ősi, 1100 éves előkelő uralkodóház, melynek tagjai emellett a tudományoknak is buzgó művelői. Így Ernő herceg, aki egész haláláig levelezésben állott Leibnizzel, vitatkozva vele az egyház dogmái felől. Viszont akadtak hevesvérű fiatalok is — éppen Ernő gyermekei —, akik nemcsak egymással veszekedtek állandóan, de szívesen kötöttek bele másokba is úgy, hogy kifogyhatatlan sorozattá nőttek párhajügyeik. Nagynénjük, a fent említett orleansi hercegnő, reájuk érte írta is egyik levelében, hogy „Alle Prinzen von Rheinfells haben einen Schuss“, — nincs oly rheinfelsi herceg, akinek lövéstől eredő sebe ne lenne.

Magyar vonatkozásban megemlítendő még Károly *Casseli* herceg

(† 1730.) aki udvarában olasz zenekart és pompás magyar huszárokat tartott. Ő építteté egyébként Wilhelmshöhe-t is nagyszerű vízműveivel, mely kastély később III. Napoleon császár révén lett történelmi nevezetességgé.

Rákócziné édesanyjának családja ugyancsak régi eredetű. Már 1019-ben szerepel a trieri lovagi tornán ősük, Schaffard. A család egyik, 1465-ben kihalt ágát II. Frigyes német császár birodalmi fejedelmi rangra emelte. A többi, grófi rész, több ágra oszlott s ezekből való XII. Emikó grófnak leánya volt Rákócziné édesanyja.⁴

Ki hitte volna, hogy el fog jönni az az idő, amikor ez előkelő családok tagjaiból egy hessen-rheinfelsi herceget mint kérlelhetetlen jakobinust tiltanak ki Franciaországból,⁵ egy Leiningent pedig mint a magyar szabadság vértanúját végeznek ki Aradon?

Az ajánlott hercegnő úgy Rákóczi, mint sógora, Aspremont tetszését teljesen megnyerte. Ellenben joggal lehetett tartani attól, hogy Lipót uralkodó, helyesebben Eleonóra császárné, annál hevesebben fogja ellenezni az olyan házasságot, mely rokonságba hozza Rákóczit a Habsburg-ház legnagyobb ellenségével, a francia királlyal és kapcsolatba az ősi vezérrel, Árpáddal. A nősülési tervet tehát gondosan el kellett titkolni úgy az uralkodó, mint udvara előtt s csak a befejezett tényről értesíteni őket.

Gauden, a mainzi érsek követe így is intézte el a dolgokat. Bizalmasan küldte el értesítését Károly herceghez, kitől rövidesen nemcsak kedvező válasz, de meghívás is érkezett: szeptemberre Kölnbe várja Rákócziékát, hol a fiatalok egymást meg is ismerhetik, sőt — ha minden rendben alakul — az-eljegyzés is megtartható.

E Németországba utazáshoz kedvező alkalmként kínálkozott a XIV. Lajos ellen folyó háború. A francia király még 1688-ban hadat izent éppen Liselotte orleansi hercegnő rajna-pfalzi öröksége miatt. Lipót császárnak Anglia és Hollandia voltak szövetségesei. Előbbi részről Orániai Vilmos angol király Flandriában állott szemben a francia sereggel, I. Lajos Vilmos badeni herceg pedig a Rajna menti Heilbronn-nál már két éve hadakozott De Lorges francia tábornagy seregével.

A badeni herceg Rákóczi sógorának, Aspremontnak, anyja (Carignan Luiza Krisztina) révén rokona volt, a fiatal Rákóczit pedig még Bécsből ismeré. „Princeps Ludovicus Badensis, qui mihi affectissimus et affinis mei ex matre cognatus erat“, írja Rákóczi Önéletrajzában (42. old.). Várható volt tehát odautazásuk esetén, hogy megfelelő fogadtatásban lesz részük.

Rákóczi ezért azon kérelmét terjeszté Lipót császár elé, engedje őt sógora kíséretében részint Badeni Lajos rajnai, részint az angol király flandriai táborába, azért, hogy ott hadi tapasztalatokat szerezhessen. Az engedélyt nemcsak megkapta, de az uralkodó meg is dícsérte őt ez „okos“ (lojálisnak tartott) kérelemért, sőt Badeni Lajoshoz és az angol királyhoz intézett külön ajánlólevéllel is ellátta őt.

Ekként 1694. augusztus 10-én útnak indulhatott Bécsből Rákóczi sógorával a Rajna mellé s néhány nappal később már a heilbronn-i táborban voltak, hol a badeni herceg nemcsak szívélyesen fogadta, de „Le premier Général le Prince Louis de Bade le reçut avec toutes les marques de distinction dûes à sa naissance“: Lajos badeni herceg a rangomnak kijáró tisztelet minden jelét is megadta. (Hist. des révolutions de Hongrie, II. 18.)

Rákóczi kb. 3 hetet töltött itt a táborban, gondosan tanulmányozván ezen idő alatt a hadvezetést és katonai rendtartást. Kétségtelenül itt és ekkor

⁴ Viktória angol királynő anyja egy Leiningen özvegye volt, Luiza porosz királyné nagyanyja pedig Leiningen-leány volt. (Marczali, Gr. Leiningen lev. és naplója XVI.)

⁵ Chuquet, Un prince jacobin: Charles de Hesse, ou le général Marat. — Paris, 1916

szerezte meg azon első tapasztalatokat, melyeket alig egy évtized mulva küzdelmeiben, Hazája érdekében, alkalmazhatott.

Mikor pedig közelgett a megállapított határidő, melegen elbúcsúztak a badeni hercegtől s megindultak a Rajnán Köln felé, — „Quapropter conventum fuit, ut sub specie ulterioris peregrinationis cum affine ad Regem Angliae Giulelmum in Belgio bellum ducentem progredederemur“ ... mintha Vilmos angol király főhadiszállására mennének Flandriába. (Önéletrajz 42.)

Kölnben azonban megállottak. Már itt találták Károly herceget és feleségét s pár nap mulva megérkezett Sarolta Amália hercegnő is Thornból, ahol a canonissáknál nevelőben volt.

Rákóczit elbűvölte a művelt és gyönyörű hercegnő. Minden leírást túlhaladólág szépnek találta (Önéletrajz 42—43.) a kékszemű, aranyhajú, rózsásarcú, sudár leánykát, akinek szépségéhez elegancia és szellemes társalgás járult. „Die Fürstin Ragotzi spricht poli und de bon sens“... írta róla később nagynénje, az orleansi hercegnő. (Briefe der Princessin Elisabeth-Charlotte von Orleans an die Raugräfin Louise., 510. old. Stuttgart, 1843.) Hasonló érzést ébresztett a német szépségben a daliás ifjú magyar fejedelem s így érthető, hogy néhány nap alatt kölcsönösen megszerették egymást. Rövidesen meg is kérte őt, amihez a szülők örömmel adták beleegyezésüket.

A jegyváltás megtörténvén, Aspremonte az egybekelést sürgette, a már kifejtett politikai okokból. Károly fejedelem ebbe is habozás nélkül beleegyezett s mivel a hercegnőnek, mint legidősebb leánynak, kelengyéje is készen volt, azt a hercegi székvárosból, Wannfriedből elhozatták s most már csak az udvartartás összeállításáról és a házassági szerződésről kellett gondoskodni, hogy az esküvő is megtartható legyen.

1694. szeptember 25-én megkötötték és aláírták a házassági szerződést, melynek négy folióalakú, pergamenre írt, kék-piros selyemzsinórokon lógó és faskatulyákba, piros viaszba nyomott pecsétekkel ellátott eredetijét a Rákóczy—Aspremonte-levéltárban, Vörösvárt őrzik. (Capsa 13, fasc. 2. Nro. 6.) Szövege a következő:

„Von Gottes Gnaden Wir Carl Landgraff zu Hessen Fürst zu Hirschfeldt etc., Wir Alexandrina-Julianna Landgräffin zu Hessen, Fürstin zu Hirschfeldt, geborene Gräffin zu Leiningen und Dachsburg, Frau zu Aspermont, Wir Charlotta-Amaelia Landgräffin zu Hessen, Fürstin zu Hirschfeldt etc., *Wir Frantz Fürst Rákóczi von Felső-Vadász*, geboren aus dem Haus der Durchläuchtigst und Hochgeborene *dess Heyligen Römischen Reichs und in Siebenbürgen Fürsten Rákóczi*, Herr der Herzogthumber Munkács und Makovicz, wie auch der löblichen Gespanschaft de Saároos erblicher Obergespan und Erbgraff; Wir Ferdinand — Gobert Graf zu Aspermont, Dün, Linden und Reckheim, Freyherr zu Borsheim, Thünes und Steinberk etc. kais. kön. Kämmerer, Feldmarschal und Oberst, als der Durchläuchtigsten Hochgeborenen Fürstin und Frauen, Frauen Julianna-Barbara, geborene Fürstin Rákóczi von Felső-Vadász, unserer vielgeliebten Gemahlin, Bevollmächtigter...“ Tudtul adjuk mindeneknek, akiknek illik, hogy Rákóczi Ferenc fejedelem eljegyezte és örökös hitvestársul veszi mindannyiunk szabad beleegyezésével Charlotta-Amaelia hesseni hercegnőt, akivel is „bey erster Gelegenheit“ a róm. kath. egyház szertartásai szerint a síriglan megesküdni fog...

A továbbiakban e szerződés szabályozza az anyagi kérdéseket. Károly herceg hozományként 20.000 hesseni kamara-forintot ad leányával, viszont az ősi örökségből semmire sem tarthat igényt.

Rákóczi leendő feleségének 100.000 birodalmi tallér, azaz 150.000 német forint jegyajándékot (móring, „Dovaire-Dotation“) köt le s ezen összeget

egyik hercegségére vagy tokaji uradalmára bekebelezni engedi, hogy az esetben, ha neje özvegségre jutna, uradalmát ezen összeg erejéig élvezhesse. E bekebelezéshez Aspremont is — felesége, Rákóczi Julianna nevében — hozzájárul. — Leköt ezenkívül arájának ékszereket („nebst zweyen, von rothen Diamanten verfasten Ohr-Gehengen“) 10.000 birodalmi tallér értékben és kötelezi magát, hogy nejét — udvarával együtt — rangjához méltóan fogja eltartani, Az évi „gombostüpenzt“ 2000 tallérban állapítják meg, melyet $\frac{1}{4}$ évenként fizet ki.

A hercegnő udvarát — melyet Rákóczi saját költségén szervez meg — a következő személyzetben állapítják meg: 1 udvarmesternő „mit einen Hofmensch“; két udvarhölgy egy komornával; két „Kammer-Jungfrau“; két szobaleány (Stuben-Menschen); egy lovászmester egy szolgálóval és négy lóval („ein Cavalier, 9 so 4 Pferd und einen Diener hat“); továbbá „4 Pagen, 6 Laquayen, 2 Lauffer, 2 Kutscher, 2 Vorreither, 2 Stallknecht, sambt zwey Kutschen und 12 Zug-Pferden“... összesen tehát 30 személy 20 lóval.

Ha a hercegnő gyermekekkel özvegségre jut, ezeknek gyámja lesz és jószágaikkal is — nagykorúságukig — ő rendelkezik. Ha gyermekeiktől külön, de Magyarországon óhajt lakni, szabadon választhatja tartózkodási helyét Munkács, Makovicza vagy Tokaj közül s ez esetben özvegyi tartáspénzül a jegyajándék rendes évi kamata, 6000 tallér lesz részére kifizetendő. A kapott ékszereket életfogytiglan bírja s azután a gyermekek öröklik azokat. Végül kimondják, hogy minden olyan vitás kérdésben, mely Rákóczi és felesége vagy gyermekeik között felmerülhet, a magyar törvények rendelkezései alapján kell dönten.

So geschaehen in Cölln, den 25-ten Monat-tag Septembris, stylo novo, in Jahr 1694.“

Franz Fürst wan (így!) Rákóczi m. p. P. H. Charlotta-Amaelia Landtgräffin zu Hessen, m. p. P. H.

Carl Hercog von Hessen m. p. P. H. Alexandrina-Juliana Landtgräffin von Hessen m. p. P. H.

Ferdinand-Gobert Graff zu Aspremont m. p. P. H.

E szerződésből látható, hogy Rákóczi házassága ment volt minden anyagi érdektől. Igaz, hogy a német fejedelmek a külföldi fejedelmi kéréssel szemben sohasem voltak bőkezűek.⁷ Leányt, azt adtak (hisz volt nekik elég!), de hozományt nem igen.

A szerződés aláírását követő napon, 1694. szeptember 26-án, vasárnap, megtartatott az esküvő, a Németbirodalom első templomában, a kölni dóm főoltára előtt. A menyasszony alig 16 éves, a vőlegény 18 $\frac{1}{2}$ s az esketést végző érsek, József Kelemen bajor herceg maga is csupán 23!

Másnap, 27-én Károly fejedelem szétküldé az értesítéseket az esküvőről a rokon udvarokhoz. Az új pár pedig elbúcsúzva az örömszülőktől, hazafelé indult, a Rajna mentén, Frankfurton át a Duna felé.

Frankfurtban megállapodtak s 1694. október 10-én innen küldé szét Rákóczi is nősüléséről szóló értesítéseit. És pedig:

1. Brandenburgi (Hohenzollern) III. Frigyesnek Berlinbe, kinek atyja, Frigyes Vilmos, I. Rákóczi Györgynek volt szövetségese, viszont I. Rákóczi

⁶ Lovászmesterül báró Alexander I. de Vissenacque lett szerződöttve, lotharingiai előkelő francia nemes, ki később Rákóczi leghűbb udvari főtisztjei egyike lett. Mint a Fejedelem lovas-gránátosainak ezredese húnyt el Nagy-Bányán, 1707. őszén.

⁷ A szellemes Liselotte, Elisabeth-Charlotte hercegnőnek, mikor XIV. Lajos francia király egyetlen fivére, I. Fülöp orleansi herceg 1671-ben elvette, menyasszonyi hozományul atyja, Károly Lajos választófejedelem 200, azaz kettőszáz rhénusi forintot adott! És ez volt összes kelengyéje is! (Karl Grün: Kulturgeschichte des XVII. Jahrhunderts. II. 226., Leipzig, 1880.) Ennyit kapott a nagyanyjáról Stuart, büszke angol királyok unokája!

György násznagy volt Bethlen Gábor és Brandenburgi Katalin esküvőjén.

2. Ernő Ágost braunschweig-lüneburgi választófejedelem nejének, Zsófia fejedelemnének, Hannoverbe, ki is a pfalzi-ház feje és (Liselotte) az orleansi hercegnő nagynénje volt. Zsófia fejedelemasszony a Rákóczi-családdal különben is közeli rokonságban állott: Henrietta nevű nővére (eltetve Sárospatakon) Rákóczy II. Zsigmondnak (Ferencünk nagybátyjának) volt a felesége.

3. Anselm Ferenc mainzi választófejedelem és érseknek, a német birodalom örökös főkancellárjának, kinek kezdeményezésére került különben is össze a fiatal pár⁸

4. Sáros vármegye Rendeihez: „Publicatae Litterae Clementissimi Principis Francisci Rákóczi, Coloniis Agrippinae (azaz Köln) 1694. 27. Septembris ad nos datae, matrimonialem copulam cum Serenissima Principissa Carolina-Amalia, Serenissimi Principis Hassiae (Hessen neve latinul) filia, contractam perscribentes.“

A boldogan induló házasságba ugyanekkor beköszöntött az első fájdalom is. Károly fejedelem házassági értesítőlevele természetesen eljutott a hessen-darmstadt udvarhoz is, ahol e meglepő értesítés leírhatatlanul kínosan hatott. Ez udvar fiatal hercegnője, Magdolna, volt az, aki akkor tudta meg, hogy imádott egykori jegyese, Rákóczi ugyan él, de reá nézve mégis elveszett. Fájdalmát és felindulását nem tudván legyőzni, panaszos levelet írt Rákóczinak s ezt külön legmegbízhatóbb emberével indítá Rákóczi után. A futár Frankfurtban tett eleget a megbízásnak, hol átadá levelét és — eltűnt.

Képzeltető a fiatal férj megrendülése, mikor olvasta a keserű szemrehányásokat attól, akit holtnak tudott maga is. És lelki fájdalmát még növelte, hogy ezt fiatal neje előtt természetesen titkolni kényszerült. Ekkor jött rá, hogy itt valami pokoli gondolattól fűtött titkos kéz működhetett akkor, amikor vele Rómában (1694. február) imádott jegyese halálhírét közölték.⁹ A fájdalom azonban hiábavaló volt, — változtatni a már megtörténteken immár nem lehetett...

Frankfurtból Aschaffenburgba vitt a fiatal pár útja a mainzi érsekhez, ki házasságuk útját is egyengette. Ezután Bajorországon át Regensburgba mentek, hol egész kíséretükkel hajóra szállva, november vége felé megérkeztek Bécsbe.¹⁰

Itt várt rájuk az igazi meglepetés! Ugyanis azért, mert császári gyámja engedélye nélkül, kiskorú (!) létére mert megnősülni, a fiatal férjet a császár nevében azonnal házifogságba parancsolták! S mikor a 9 hóval

⁸ Mindhárom helyről igen nyájos, baráti válasz is érkezett, mely válaszok később, Rákóczi fejedelmi címének elismertetésekor döntő fontosságú okmányokként is szerepeltek.

Igy „Friederich Churfürst“ Potsdamból, 1694. október 22-én válaszolt, s válaszelevelében Rákóczit „Hochgeborene Fürst“-nek és „freundlicher, lieber Oheim“-jének szólítja.

Ugyanígy Zsófia fejedelemasszony, aki Hannoverből 1694. október 20-án válaszol, „besonders lieber Freund“-jének, végül a mainzi érsek is, aki sok áldást kíván a „mit des Herrn Land-Grafen Carl zu Hessen-Rheinfels Liebden Princessin-Tochter, Frauen Charlotta-Amelia vollzogener Vermählung“-hoz. „Datum St. Johannisberg, in unser Stadt Aschaffenburg, den 15. octobris 1694. — Ewer Liebden freundwilliger Anselm Franz, von Gottes Gnaden Ertzbischoff zu Mainz, des heiligen Römischen Reichs durch Germanien Ertzkanzler und Churfürst, m. p.“ — Mindhárom eredeti levél Vörösvárott, caps 2, fasc. 3. nro. 5., 6. és 3.

⁹ Később, Bécsbe visszaérkezésük után tisztázódott a rejtély. Eleonora császárné volt az, aki a jegyesek kölcsönös halálhírét koholta azért, mert Rákóczinak a hesseni házba való nősülése érthető politikai okokból nem lett volna kedvére.

¹⁰ December 1-éről már Bécsben kelt Martin Gürtler nevű német márászának szegődéslevele, melyen Rákóczi sajátkezü aláírása és gyűrűpecsétje látható.

előbb kelt nagykorúsítási okiratot felmutatta, álnok ürüggyel azt felelték a miniszterek, hogy megfeleltek ennek megtörténtéről! A császár azonban a házifogságot megszüntette. (Önéletrajz 44., Hist. des Revol. II. 18.)

Kiszabadulása után a Fejedelem futárt küldött Sárospatakra hű Kőrössyjéhez: tartsa készen a vártermeket, a fiatal menyecskét oda viszi telelni és felejtteni.

December közepén német titkárt szerződtet Christian Kienzner személyében. Hogy pedig nejevel feledtesse a bécsi fogadtatás kellemetlenségeit, 2000 mázsa liszt árán gyémántokat vásárol feleségének.¹¹ Azután útra kel, hogy feledve ármányt, eselszövést, ifjúkori fájdalmakat, megaláztatást és osztrák gonoszságot, a közeledő szent karácsony ünnepét már magyar földön ünnepelhesse...

Horváth Károly.

Lengyel—magyar kapcsolatok.

Zenei kapcsolatok.

Még *Szent István* születése előtti időtől, a magyar nemzet mithikus korától datálódik a lengyel és magyar történelmi kapcsolat, mely elsősorban a fejedelmi sarak közötti vérokonságban nyilvánult meg. *Nagy Lajostól* kezdve többször azonos uralkodó kodifikálta a két nemzet törvényeit. A kapcsolat jótékony hatása következtében — helyelközzel — egyes zenei vonatkozásokra is bukkanunk. Hogy számuk kevés, ennek okát azzal a sajnálatos tényállással magyarázhatjuk, hogy mind a magyar, mind a lengyel zene csupán a XIX. század közepétől veszi ki részét a nyugati népek nagy zenei versenyében. Csodálatos a sors játéka: egyidőben, mint az üstökös, lép fel a magyar zenében *Liszt Ferenc*, a lengyelében *Chopin*, s messze idegenben, Párizsban találkoznak össze. Mindketten nemzetük zenéjét népszerűsítették a külföld számára. E két nagy zenész barátságának gyümölcse: *Liszt* brosúrája *Chopin* művészetéről.

A lengyel halhatatlanhoz benső barátság, lelki rokonság fűzte a lángelméjű magyart, aki a francia romanticizmus, a *Saint-Simon*-elmé-

let, *Chateaubriand*- és *Hugo*-korszak szelleméből táplálkozott. A rajongás forróságával írott *Chopin*-essay authenticitásában, hitelességében nem tudunk kételkedni.¹ Bár *Liszt*nek ez a könyve is a *Sagn Wittgenstein* hercegnővel való barátságának idejéből, 1852-ből származott, mégis eredeti *Liszt*-munkának tartják a legnevezetesebb teoretikusok; míg az ugyanebből az időből származó „A cigányok és magyarországi zenéjük“ c. könyvet általában a hercegnő munkájának minősítik. A most idézett *Keresztyn* kívül még *Bertha Sándor*, *Fabó Bertalan*, sőt a közismert *Kapp*-életrajz is ugyanezt a véleményt táplálja.

Az első magyar munka, mely a zene elméletét taglali, *Krakóban* került kiadásra, 1518-ban. Írója a körmöcbányai születésű *Monetarius (Kincses) István*. A könyv címe: „*Epithoma utrisque musices practica Stephani Monetarius Cremniciani*.“ Nem éppen lakonikus rövidségű címe jellemző a korabeli szokásokra.

¹ Keresztyn István: *Liszt* irodalmi működése. Budapest. „A zene“, III., 10., 219. l.

¹¹ Bécsi palotájának gondnoka, Wagerer András, december 18-áról kelt és már Patakra címzett levelében arra kér utasítást, vajjon e 2000 mázsa lisztről Oppenheimber Sámuel udvari bankárral („Hofjud“) kötött szerződés eredetijét, avagy másolatát küldje-e le Patakra? — A levélen az új német titkár feljegyzése: „Empfangen den 25-ten X-bris 1694. Den 8-ten Januarij 1695. beantwortet.“

Bakfark Bálint, a külföld által is rendkívül értékelt lantvirtuózunk és lantkomponistánk legnevezetesebb gyűjteménye szintén *Krakóban* jelenik meg 1569-ben.

Igen érdekes vonatkozású *Thököly* erdélyi fejedelemnek *Incedi Mihályhoz* 1692-ben kelt levele. Többek közt a következőket írja: „Mikor Letenyei uramat Lengyelországban jártattuk, Jablonovszky uram ígérte volt jóakarátát, hogy valamely lengyel siposokra rászerez bennünket.”² E sorokból kiviláglik, hogy a lengyel siposokat szívesen látták udvarainkban.

A középkorban „lengyel hegedű“-t és „magyar hegedű“-t különböztettek meg. Egy freyburgi³ politikai röpirat, minthogy a politikai állapotokat a magyar hegedűhöz hasonlítja, leírja részletesen eme hegedűtípus habitusát. A leírásból arra következtetünk, hogy a hegedű mai alakjától eltérő, inkább a fidulához volt hasonló. A „lengyel hegedű“-n valószínűleg a húrok egymástól való távolsága nagyobb volt a szokottnál. Ezt a következtetést vonhatjuk le *Agricola*⁴ leírásából.

Megemlíthetjük még *Gálszécsi István* énekes könyvét,⁵ mely ugyan csak *Krakóban* látott napvilágot, továbbá a löcsei tabulatúrás könyv⁶ choreái közt levő lengyel táncot. Bizonyára régi zenei emlékeink között sok lengyel tánc lappang, mindent széles körben megindított kutatás derítheti föl csupán.

Figyelmünket fölkeltheti *Apor* monografiájának egyik részlete,

² 1683. Ungarische Warheitsgeige.

³ *Agricola*: *Musica instrumentalis dendsch* 1528—45, újra kiadta Eitner.

⁴ *Mon. Hung. Hist. Script.* XXXIV. (*Thököly Imre* fejedelem 1691—92-i leveles-könyve.) 253. l.

⁵ *Gálszécsi István* énekes könyvének újabb töredéke, ism. dr. Divéky Adorján. *Magyar könyvszemle*, 1911. I. Először ism. Erdélyi Pál: *Magyar könyvszemle*, 1887, 215—223. lap.

⁶ *Sztankó Béla*: *A löcsei tabulatúrás könyv choreái*. *Zenei Szemle*, 1927, 170—171. l.

mely korának tánceit kíméletlenül ostorozza. Úgy látszik, a tánc már akkor sem felelt meg egyesek ízlésének. Így írja: „az asztalnál ülven, készen volt a hegedű, és a duda, ottan az furulya és cimbalom is, azután táncolni kezdettek, nem ugrádoztak kecskemódon, mint most, hanem szép halkal járták, gyakorta kiálltván, három a tánc. Azután volt a *lengyel változó*, lapockás tánc, egres tánc, gyertyás tánc.”⁷ Apornak ez a megjegyzése bizonyítja a lengyel tánc elterjedtségét hazánkban, bár elsősorban lakodalmi alkalomkor fordult elő.

A zenetörténet két elszármazott zeneszerzőt is ismer. Az egyik *Kamienszki Mátvás*, aki 1734. okt. 13-án Sopronban született. Varsóban telepedett meg, itt is fejezté be életét 1821. január 25-én. A lengyel opera kialakításában tevékeny szerepet vállalt, s korának nemzeti szelleme benne összpontosult. Operái: *Szerencse és balsiker*, *Falusi idil*, a *Csalogány*.

Az ötvenes évek egyik legnépszerűbb operakomponistája, *Doppler Ferenc*, *Lembergben* 1821. okt. 16-án született. Lengyel származása ellenére is működése a magyar énekes színpad fejlődését nagy mértékben elősegítette. Bemutatóit a Nemzeti Színház vállalta. *Doppler* pesti tartózkodása csupán epizódjellegű, bár nevét beírta a magyar zene történetébe. 1858-ban a bécsi operához kerül s *Badenben* fejezi be változatos életét.

A magyar szerzők műveiben gyakran bukkanunk stilizált *Polo-naise*-re. De más módon is megnyilvánult a lengyel zene hatása a magyar muzsikára. *Chopin* zongoratechnikai sajátosságai, újításai nem maradtak észrevétlenül a magyar zeneszerzőgeneráció előtt. Sok jellegzetessége beszívódott zongoralitteratúránkba, éppúgy, mint a lengyel zene számos motívuma is.

Sonkoly István.

⁷ *Apor*: *Metamorphosis Transylvaniae*. *Cserei Mihály* pótló megjegyzéseivel. *Buda-pest*, *Rózsavölgyi*. 1736-ban íródott.

„HISTORIA“

A MAGYAR MULT EMLÉKEIVEL ÉS ESEMÉNYEIVEL FOGLALKOZÓ FOLYÓIRAT

Erősíteni a mult iránti szeretet érzését: ez lapunk tulajdonképeni célja. Aki szereti a multat, az támogatni is fogja törekvéseinket, hogy ügyünk szellemi fegyvere megerősödően teljesíthesse hivatását.

Lapunk, a nyári hónapok kivételével, havonta jelenik meg és a tőzslapon kívül jelenleg a következő mellékletekkel bír:

PESTBUDAI EMLÉKLAPOK, a székesfőváros multjával foglalkozik és *dr. Gárdonyi Albert* székesfővárosi főlevéltáros szerkeszti.

MAGYAR MÜEMLEKEK, melyben ismertetésre kerülnek hazánk összes műemlékei. Szerkeszti: *dr. Szönyi Ottó*, a Műemlékek Országos Bizottságának előadója.

HONISME ÉS HELYTÖRTÉNET, a magyar vidék multjával foglalkozik akként, hogy rendszeresen ismerteti hazánk városainak és községeinek történetét a hozzájuk fűződő eseményekkel együtt. Központi szerkesztője: *dr. Lukinich Imre*, egyetemi ny. r. tanár.

HADIMÚZEUMI LAPOK, a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum hivatalos lapja, mely e múzeum tárgyainak ismeretetésével és a hozzája fűződő kérdésekkel foglalkozik. Szerkeszti: *Aggházy Kamil*, a múzeum igazgatója.

CSALÁDTÖRTÉNETI LAPOK, a régi magyar családok történetével és genealógiájával foglalkozik és egyes kiválóbb tagjainak történelmi szereplését ismerteti. Szerkeszti: *Rexa Dezső*, Pest vármegye főlevéltárnoka.

KÜLFÖLDI KAPCSOLATOK, idegen nemzetek fiainak a magyar történelemben vagy nemzetünk fiainak más nemzetek történetében való szereplésével foglalkozik.

HŐSI SÍROK ÉS TEMETŐK, a hazai földben nyugvó hősök és a külföldi magyar sírok ügyével foglalkozik és ismerteti a hadisírgondozó szervek munkáját.

Mindezen mellékletek és rovatok felváltva jelennek meg s évente közel 700 oldalon oly történelmi irodalmat nyújtanak, mely nemcsak tudományos és hasznos, de kellemes olvasmány is mindazok részére, akik a nemzet multja iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Mutatványszámot minden érdeklődőnek készséggel küld portómentesen a kiadóhivatal:

BUDAPEST, VI. KER., ANDRÁSSY-ÚT 20. SZÁM.
TELEFON: AUTOM. 299-92.

